
ЗАДУЖБИНА
ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

Библиотека
ЗБОРНИЦИ

5

Организациони одбор скупа

проф. емеритус др Славко Гордић

Радомир Путник

Радмила Пурић

проф. др Војислав Јелић

Бојана Томовић (секретар)

Вероника Станић

проф. др Милан Радуловић

За издавача

Мирјана Драгаш

Рецензенти

проф. емеритус др Славко Гордић

проф. др Милан Радуловић

---

*Смисао и циљеви
и Грађанског
у савременом*

*Верске наставе
васпитања
образовном
систему*

**Зборник
радова**

Округли сто

Задужбина
„Доситеј Обрадовић“

Уредници
Милан Радуловић
Славко Гордић

Задужбина
Доситеј
Обрадовић
Београд
2016.

Штампање Зборника финансира
Управа за сарадњу са црквама и верским заједницама
Министарство правде Владе Србије

САДРЖАЈ

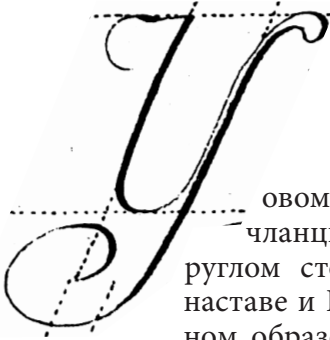

Уводна реч.	7
Богољуб Шијаковић, <i>Христос као вјероучитељ, вјеронаука као право.</i>	13
Славко Гордић, <i>Зашто баш Задужбина „Доситеј Обрадовић”</i>	23
Триво Инђић, <i>Веронаука, школа и лаичка држава</i>	29
Коста Чавошки, <i>Веронаука нас подсећа ко смо</i>	47
Исак Асиел, <i>Отворено друштво и отворена школа</i>	49
Маринко Лолић, <i>Веронаука у савременој грађанској школи.</i>	53
Александар Милојков, <i>Смисао и циљеви Верске наставе и Грађанског васпитања у савременом образовном систему.</i>	65
Зоран Аврамовић, <i>Циљеви и проблеми грађанског васпитања и образовања.</i>	73
Душан Иванић, <i>Грађанско васпитање и Вјерска настава у свјетлу Доситејевих порука</i>	83
Душан Батаковић, <i>Зашто веронаука?</i>	89
Емил Каменов, <i>Школа у условима непотпуно одређеног циља васпитања</i>	93
Славица Шевкушић, <i>Значај систематског праћења реализације и вредновања ефеката Верске наставе у школама у Србији</i>	103
Драгомир Сандо, <i>Савремена Верска настава и њене електронске могућности.</i>	117
Елеонора Влаховић, <i>Грађанско васпитање.</i>	127

Снежана Павловић, <i>Смисао и циљеви Верске наставе – између закона и и духовне стварности</i>	133
Радомир Маринковић, <i>Смисао и циљеви Верске наставе у савременом образовном систему</i>	147
Владимир Марјановић, <i>Верска настава и Грађанско васпитање</i> . .	153
Дејан Пејовић, <i>Смисао и циљеви Верске наставе и Грађанског васпитања у савременом образовном систему</i>	157

УВОДНА РЕЧ

У овом зборнику сабране се студије, чланци и дискусије саопштени на Округлом столу „Смисао и циљеви Верске наставе и Грађанског васпитања у савременом образовном систему”. У организацији Задужбине „Доситеј Обрадовић”, уз подршку Филозофског факултета Универзитета у Београду, Округли сто је уприличен у фебруару 2016. године. Предлог да се Задужбина „Доситеј Обрадовић” укључи у расправу о питањима истакнутим у наслову дао је професор емеритус др Славко Гордић, члан Националног просветног савета Републике Србије и члан Управног одбора Задужбине. Професор Гордић је написао образложење теме које је уједно било и позивно писмо упућено стручњацима који се баве проблемима образовања и, посебно, питањем какав статус има или треба да добије Верска настава и Грађанско васпитање у савременом образовном систему у Србији. У позивном писму су јасно истакнути и разлози, и поводи, и циљеви и очекивани резултати расправе. Објављујемо у целини елаборат проф. Гордића на тему „Смисао и циљеви Верске наставе и Грађанског васпитања у савременом образовном систему”.

Иницијатива Управног одбора и Програмског савета Задужбине „Доситеј Обрадовић” да се организује округли сто с горњом темом има упориште и оправдање у два крупна разлога. Први се тиче саме мисије и физиономије ове институције, која континуираном просветно-научном и културном делатношћу негује свагда актуелна завештања и дух великог нашег просветитеља и културног хероја, градитеља

велике синтезе између источне византијско-православне културе и модерне западноевропске цивилизације. Други разлог за одржавање ове расправе видимо у све заоштренијим питањима и контроверзама везаним за данашњи статус двају „обавезних изборних” предмета у нашем основном и средњем школству. Наш приступ, дакако, нема амбицију да арбитрира у већ постојећим и оним могућим разликама у мишљењима (и интересима) државних органа, верских заједница, средстава јавног извештавања и других субјеката јавног живота. Жеља нам је да демократским дијалогом и компетентним увидима допринесемо хармонизацији темељних хуманистичких, слободарских и идентитетских аспеката и тежњи са модерним педагошко-психолошким и дидактичко-методичким стандардима савременог образовања.

Клонећи се све учесталијих екстремних гледишта о веронауци као својеврсној „дресури” која наводно „умањује опсег слободе” и о грађанском васпитању као предмету „непромишљеном, лишеном садржаја, бесмисленом” (у коме се не жели видети подстицај на ученичко креативно деловање и критичко мишљење), колико и оних априорно одбранашких, која не допуштају преиспитивање постојећих наставних планова и програма, настојаћемо у овој расправи на комплексном расветљавању кључних питања карактера и циљева образовања и васпитања, односа државе и школства, цркве и школе, као и оних уже стручних тема, које се дотичу унутрашњих законитости струке, структуре и опсега планова и програма, корелације сродних предмета, профила наставника и квалитета уџбеника и других наставних средстава.

Очекујемо демократско, толерантно и на чињеницама утемељено сучељавање мишљења о начелним и конкретним питањима светске и наше праксе у третирању двају поменутих, наставних предмета, о могућном помирењу вере и знања, науке и религије, секуларног карактера државе с њеном обавезом да отвори простор слободи вероисповедања, превладавајући – на жалост, и данас виталан – дух вишедеценијског командног атеизма, па и арогантног и подсмешљивог „филозофског” односа према „оностраним визијама”, сумарно приписаним „поповима, дервишима, мистицима, врачарама, уживаоцима психоактивних супстанци”. Наш приступ би, наравно, морао бити слободан и од „атмосфере високог узбуђења”, понекад својствене и другој страни, несклоној, између осталог, расправи о евентуалној допуни верске догматике основама религије и упознавањем „религијске мапе света” као предуслова и чиниоца разумевања глобалних светских догађања како у политици тако и у духовној сфери, науци и уметности.

Мада неминовно укључивала и епохална питања ширег цивилизацијско-историјског контекста, наша расправа би ипак морала имати тежиште на делотворној бризи за наши општи напредак, као

и очување националног идентитета, а све у складу са системом вредности који се дефинише циљевима образовања и васпитања.

Непосредан повод за разговор о савременом образовном систему у Србији у Задужбини „Доситеј Обрадовић” била је најава министра просвете да програме у основним и средњим школама ваља редуковати и осавременити, и то, између осталог и превасходно, тако што би часови Верске наставе и Грађанског васпитања били упола мање заступљени, а кад је реч о Верској настави можда би требало размишљати да се она поново потпуно протера из школа, или да се бар постојећи концепт конфесионалне веронауке, који се успешно остварује последњих петнаест година, замени проучавањем неке неутралне, хибридне и непостојеће опште религије. Овакви науци надлежног министарства, обелодањени у јавности крајем 2015. године, узнемирили су и забринули не само традиционалне цркве и верске заједнице и наставнике ових предмета него и најширу културну јавност.

Новине Српске патријаршије *Православље* покренуле су широку полемику са изреченим ставовима и најављеним плановима Министарства просвете. Учешће у расправи узели су наставници Верске наставе и Грађанског васпитања, академици, професори универзитета, научници, писци, глумци, музичари, режисери, сликари. Полемички текстови објављени на страницама *Православља* 2016. године представљају шири контекст и снажнији одзив на тему Округлог стола који је организовала Задужбина „Доситеј Обрадовић”. Ево имена учесника у расправи о Верској настави вођеној у *Православљу*: академик Драгољуб Живојиновић, академик Коста Чавошки, академик Матија Бећковић, наставник Верске наставе Ђакон Радомир Маринковић, др Александар Раковић, академик Миро Вуксановић, психотерапеут др Зоран Миливојевић, академик Нада Милошевић Ђорђевић, др Бојан Јовановић, др Чедомир Антић, режисер Горан Радовановић, наставник Грађанског васпитања Владимир Марјановић, проф. др Срето Танасић, академик Предраг Пипер, проф. др Жарко Требјешанин, проф. др Радмила Маринковић, др Аника Сковран, првакиња Опере Народног позоришта у Београду Драгана дел Монако, академик Слободан Реметић, проф. др Љубиша Митровић, глумац хаџи Петар Божовић, др Миша Ђурковић, заштитник грађана Саша Јанковић, проф. др Богољуб Шијаковић, Снежана Павловић, проф. др Душан Батаковић, глумац Богдан Диклић, проф. др Радосав Пушић, Драгомир Ацовић, музичар Зоран Костић Цане, Гојко Ђого, проф. др Александар Илић, музичар Милан Ђурђевић, проф. др Драгољуб Петровић, Рајко Петров Ного, академик Светомир Арсић Басара, режисер и публициста Драгослав Бокан, др Емил Каменов, проф. др Зоран Аврамовић, музичар Бора Ђорђевић, проф. др Александар Јовановић, сликар Милош

Шобајић, проф. др Владета Јанковић. Ови људи су у својим срчаним, ученим, каткад и исповедним текстовима, здушно афирмисали Верску наставу у државним школама, а бранили су и саму хришћанску веру као темељ цивилизације, и Српску Православну Цркву и њену негдашњу и свагдашњу улогу у српској народној историји и култури, и правосавље као језгро српске културе и просвете, коначно, и модеран и демократски српски образовни систем, који такав не био без Верске наставе и Грађанског васпитања.

Са благословом главног уредника протојереја др Александра Ђаковца и уз сагласност аутора, у овом Зборнику прештампавамо из *Православља* радове Богољуба Шијаковића, Косте Чавошког, Душана Батаковића, Емила Каменова и Владимира Марјановића, и тиме обједињујемо културне и интелектуалне напоре у одбрани Верске наставе и обогаћујемо садржај Зборника. Захвални смо главном уреднику *Православља* и свим културним посленицима који су у тим новинама мудро и пожртвовано учествовали у афирмацији и заштити Верске наставе у школама.

У духу културне политике коју заступа Задужбина „Доситеј Обрадовић” у овом Зборнику, међутим, истакнуто место имају и радови који аргументовано заступају став да Верска настава нема односно да не треба да има место у јавном образовном систему секуларног друштва. Ипак, већина учесника Округлог стола „Смисао и циљеви Верске наставе и Грађанског васпитања у савременом образовном систему”, као и сарадници *Православља* који су разматрали ово питање, сагласни су у неколика битна става. Прво, сматрају да је Верска настава не само потребна него да је неопходна за темељно образовање и благородно хуманистичко васпитање младежи у 21. веку. Друго, сматрају да и Верска настава и Грађанско васпитање треба да се предају у основној и средњој школи, али не као алтернативни предмети; не, дакле, или-или него и-и, и Верска настава и Грађанско васпитање као обавезни предмети. Треће, програми ова два предмета нису међусобно противстављени него могу бити хармонизовани; нпр. и Верска настава и Грађанско васпитање воде човека спознању да је „дужност највише право мудраца» и да су „личне дужности управо највиша лична права”, како је учио Борислав Пекић. И четврто, Верска настава, ма како њен програм био мењан и допуњаван, ваља да буде конфесионална и да остане у надлежности цркава и верских заједница – зато што различите вере људе не деле него их, баш, спајају градећи ширину и богатство мултиконфесионалних и мултинационалних држава, какво је и данашње српско друштво.

Најважнији процес и подухват у просветној и културној политици у Србији 2016. године био је одбрана Верске наставе и Грађанског васпитања као изборних наставних предмета и разматрање могућ-

ности за њихово програмско и организационо иновирање и усавршавање. Задужбина „Доситеј Обрадовић” одговорно и достојанствено је учествовала у том процесу, о чему, надамо се, сведоче радови у овом Зборнику. Организациони одбор Округлог стола „Смисао и циљеви Верске наставе и Грађанског васпитања у савременом образовном систему” најтоплије захваљује свим учесницима у расправи, чије радове са задовољством препуштамо суду јавности.

Уредници

Богољуб Шијаковић

Православни богословски факултет

Универзитета у Београду

ХРИСТОС КАО
ВЈЕРОУЧИТЕЉ,
ВЈЕРОНАУКА КАО
ПРАВО

раду су описани и сучељени антички, хришћански и модерни (секуларни) концепт знања и образовања. Ми баистинимо ону традицију и онај идеал образовања који су ослоњени – као и све друго што припада европском духу – на два потпорна стуба: хеленство и хришћанство. Тој традицији дугујемо увјерење да су врлина и знање нераскидиво повезани и да је образовање у ствари обликовање – задобијање и његовање божанског лика у нама.

Кључне ријечи: Христос, личност, знање, врлина, спасење, слобода

Вјероучитељ је пред задатком да ученике истински заинтересује за *спасење*. Али не само у неком апстрактном теолошком (догматском, сотириолошком) смислу, него да код ученика подстакне *слободу* и *храброст* за вјеру, *радост* за живот, *љубав* за другог. То је могуће ако нам је Христос Учитељ и узор – мада је то и тешко кад је данашњи контекст знања и школе томе ненаклоњен, а контекст стварности и живота томе супротстављен. Вјеронаука пак као школски предмет (и осим тога као дио опште образованости и културе) исходи из општег

права на слободу вјероисповиједања и комплексног права родитеља и дјеце да буду васпитавана у духу своје вјере, која је суштински елемент идентитета личности.

I

Духовну ситуацију нашег времена одликује непостојање солидне и стабилне истине, доминација истине фрагмента и тренутка. То што нам се намеће као истина и смисао живота ствар је масовне индустријске производње. Медијска производња и понуда бруталног насиља и баналне изопачености обликује публику патолошки равнодушну на зло и развија уопште моралну индиферентност. Абнормалност се натура да буде прихваћена као нормалност. Живимо у времену ишчезавања гријеха и кривице, у времену симулације покајања и праштања.¹ Свијет у ком живимо губи трансцендентно исходиште вриједности и отуд постаје лишен смисла. То су неке карактеристике данашњег **контекста стварности и живота**.

Наука се бори да задржи запосједнути монопол да објашњава стварност. **Рационалност** је прогласила себе инстанцијом која легитимише цјелокупно знање стварности и осјећање живота, а истовремено одбија да докаже свој легитимитет. Педагогија се отуђила од философије и тиме изгубила свој фундамент, а идеја образовања је раскинула везу са божанским, и изгубила из вида личност. Школа не развија способност критичког мишљења, већ је то простор за струковну доктрину и индоктринацију, па се више не поставља питање о односу науке према истини. образовање данас не рефлектује и не емитује вриједности као оријентације у вођењу доброг живота. Васпитање нема за циљ да развија слободу и одговорност (како одговорност за другог тако и одговорност за природу и човјекову околину), морал и обичајност и уопште везу личности са вриједностима. Самосвојност личности је непожељна, карактер представља сметњу, а солидарност је теретна као отежавајућа социјална околност. То су неке карактеристике данашњег **контекста знања и образовања**.² Али: зар смисао

¹ О томе сам писао у текстовима „О природи зла” (1999) и „Кривица и Покајање” (2001), у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Философија историје*, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 36–46 и 47–55.

² Више о томе у тексту „Образовање у ‘друштву знања’: између ироније и носталгије” (2014), у: Б. Шијаковић, *Отпор забораву: Неколико (n)огледа*, Фоча: Православни богословски факултет Светог Василија Острошког, Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2016, 21–40.

знања и образовања није у обликовању душе, у узрастању личности, у буђењу савјести?

Ако се вјеронаука као школски предмет налази у оваквом контексту, онда се вјероучитељ у наставној пракси мора суочити с комплексним друштвеним питањима, драматичним егзистенцијалним проблемима и деликатним ситуацијама моралног одлучивања. Тада садржај вјеронауке треба да буде *проблемски* оријентисан, њена форма излагања *дијалошка*, а њен циљ *терапеутски*. На основу реченог одмах да формулишем методичко **начело корелативне интерпретације**: у вјерској настави треба да је заступљена корелативна интерпретација *вјерског предања* и савременог *искуства живота*; наиме: садржаје традиције (Свето Писмо, Свети Оци) и проблемске аспекте теологије (догматика, литургија) треба разумијевати и тумачити помоћу данашњег искуства стварности, а животну стварност треба тумачити из духа предања, тако да одатле можемо добити оријентире за обликовање животних идеала и за лично одлучивање, као и способност за овладавање животним ситуацијама.

Данашњи ђаци којима се обраћа вјероучитељ нису (више) сви вјерујући, па чак ни у смислу традиционалног припадања једном културалном идентитету. Многи долазе из породица дистанцираних од Цркве и под утицајем су религијски индиферентног или агностичког (чак атеистичког и антитеистичког) друштвеног контекста који карактерише најразноликији свјетоназорни плурализам. Вјеронаука, као сазнајно-доживљајни и разумијевајући сусрет с вјером, треба да постави сва егзистенцијална питања младих да би им помогла да стекну отвореност за дубинске димензије стварности и религиозно искуство трансценденције, да би их подстакла на одговорност у социјалној комуникацији и у животном одлучивању. Вјероучитељ треба да покаже сензибилност и флексибилност у погледу вјерски релевантних актуелних питања и догађаја, и то у дијалогу с владајућим идеолошким, политичким, културалним и научним дискурсом. Тако вјеронаука не би била само нека моралка, него начин саморазумијевања и обликовања живота из духа вјере, живота у ком садржаји вјерског предања могу да изнова добију свој оплемењавајући смисао. Вјеронаука треба да оплемени младе да би они оплеменили свијет.

II

Разлог за вјеронауку као школски предмет је специфичан, јер исходи из општег права на слободу вјероисповиједања и комплексног права родитеља и дјеце да се она васпитавају у духу своје вјере, која је

суштински елемент идентитета личности. Вјеронаука као образовни предмет има садржаје који су дио опште образованости и дио културе, и то у једном посебном смислу: не само да нема културе без култа тј. религије, него нема ни култа без жртве; а у средишту хришћанске и вјере, и вјеронауке и културе је Жртва тј. Христос. Евхаристијски спомен (ἀνάμνησις) ове Жртве хришћанску културу одређује као *културу памћења*.³ Данас је тзв. „културно-забавни живот” у ствари индустрија заборавља, која је у основи једне (псеудо)културе заборавља. Попут Одисејевих другова који су се хранили лотосом (λωτοφάγος) па су заборавили на повратак у отаџбину, на име заборавили су очеве, браћу, жене, дјецу (заборавили су идентитет: ко су и одакле су; *Одисеја* IX 82–104), и многи данашњи заборављају шта је и одакле је европска култура.

Историја европске културе има свој утемељујући почетак у античком хеленском идеалу образовања – *paideia* (παιδεία: културни идеал, највише вриједности и норме, човјеково обликовање у човјека).⁴ За Сократа *paideia* представља свеобухватно образовање или културу, док је за Платона истинска *paideia* философија. У плодном сусрету с хеленским идеалом културе рано хришћанство је изградило своју мјеродавну образовну и васпитну парадигму: истинска *paideia* је Христово учење, Христос је педагог човјечанства а хришћанство *paideia* Господња (παιδεία τοῦ Κυρίου); Христос је Узор (παράδειγμα) према ком се обликујемо (μόρφωσις). Григорије Богослов (*Беседа 11*) сматра да је општа *paideia* у којој су здружене класична и хришћанска образованост непроцјењиви бисер.

Хришћанска *paideia* као саображавање лику Христовом, у смислу боголикости (κατ' εἰκόνα Θεοῦ) и богоподобности (καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ), остварује се као сарадња (συνέρχεια) човјека и Бога. Јер: Бог је заинтересован за човјека. – И Прометеј је заинтересован за човјека: подарује људима ватру (животно важну моћ) и због овог добротворс-

³ О томе сам писао у раду „О Жртви и Памћењу” (2000), у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције*, 2013, 22–28.

⁴ Видјети темељно дјело: Werner Jaeger, *Paideia: Die Formung des griechischen Menschen* I–III, Berlin, 1934–1944–1947; Berlin: Walter de Gruyter, 1973, 1989 = Verner Jeger, *Paideia: Oblikovanje grčkog čoveka*, prev. O. Kostrešević i D. Gojković, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1991, нарочито стр. 7–14: „Uvod: Položaj Grka u povesti ljudskog vaspitanja”. – Видјети такође Б. Шијаковић, „Универзитет и теологија: Православни богословски факултет у културно-историјском и проблемско-систематском контексту образовања”, у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и српска теологија: Историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду: Истраживања, документација, библиографија, друго, допуњено издање*, Београд: ПБФ 2014, 7–33: 11–16, као и: *Присутност трансценденције*, 2013, 211–233: 215–218.

тва страда кажњен од богова. – И Сократ је заинтересован за човјека: наговара људе на истину (више се старајте за истину него за Сократа, каже он у Платоновом *Федону*, 91) и због тог добročинства страда кажњен од људи. – Христово страдање има, међутим, битно другачији смисао: Христово примање људске природе и прихватање смрти, потпуно самоодрицање из љубави према другом, једина је жртва која може да обнови заједницу између Бога и човјека и да побиеди смрт.

Ако нам прометејски дух (који симболизује научно-технолошки прогрес) омогућава да лакше живимо и опстанемо, а сократовски (који симболизује морално-философски прогрес) да истрајемо у истини – није ли то више него довољно? Ако ђаке научимо слободној употреби ума и техничким вјештинама – зар им је потребно још нешто? Међутим: изгледа да нема тог изузаја који не би могао бити окренут против човјека (управо услед „напретка” знања човјек је постао угрожена врста), и да нема те истине која не би могла бити употребљена за обмањивање (упркос *достојанству истине* због ког нам је истина дража од Платона: *Amicus Plato, sed magis amica veritas!*). Митологизована рационалност доказивала се на широким ратним пољима двадесетог вијека, а медији данас имају моћ да истину и правду свакодневно утврђују према односу снага. Прометеј и Сократ, који нас прате у успонима и падовима човјечанства, ипак су за нас хришћане недовољни узорци. Поред свег знања и умијења насушно су нам потребне вјера, нада и љубав. „Ја сам Пут, Истина и Живот” (*Јн* 14:6) – рекао је Онај који је догађајем жртвене љубави дао искуствени доказ свог учења. У средишту тог учења је неприкосновено *достојанство личности*. Истина и правда су изузетно важне – али су важније љубав и милост. Достојанство истине је изузетно важно – али је важније достојанство личности. Управо из хоризонта вјере појављује се ова животна важна истина за коју вјероучитељ као ученик Христов треба да заинтересује ученике.

III

Христови ученици су у *Новом Завјету* приказани тако да су њихове личне особине потиснуте у корист њиховог *односа* према Христу. Из тог динамичког и прогресивног односа они добијају реални идентитет. И наш идентитет је релациони: градимо га као личности у односу с другим личностима. У ту релациону ситуацију вјероучитељ треба да уведе ученике, а они онда да постављају *питања* (и то *своја* питања), као што ученици Христу постављају питања, изван јавности, у повјерењу. Такође, Христос када опомиње често то чини питањима:

тима подстиче на размишљање, преиспитивање и самоиспитивање. Права питања происходе из унутрашње *потребе*, постављају се у атмосфери *повјерења* и изграђују *однос* са оним од ког се очекује одговор.

Поред обдарености од Бога, ученици Христови имају и људске слабости, чак и право да одбију дар. И вјероучитељ се суочава с одбијањем дара Христовог наука. (Колико пута се поновило оно „својима дође, и своји га не примише“? – *Јн* 1:11) Лијек за то је повјерење, а повјерење храни вјеру, а вјера развија спремност на *следбеништво*. Следовати Христу, ићи путем Онога који је Пут, наравно да није лако, и то је нескривено: „Ко хоће за мношвом да иде нека се одрекне себе и узме крст свој, и за мношвом иде“ (*Мк* 8:34). Тај пут иде преко крста до васкрсења, а „васкрсења не бива без смрти“ (Његош, *Горски вијенац* 2351). Пут је један процес саображавања Христовом лику, а путовања Христос оне који га слиједи води Оцу, јер: „нико не долази Оцу осим кроз мене“ (*Јн* 14:6). Дакле, сједињујући нас у заједницу са собом Христос нас узводи у заједницу с његовим Оцем који тиме постаје и наш Отац. Тако нам се отвара перспектива небеског родитељства која повратно утемељује достојанство земаљског родитељства. Потврђујући оба родитељства, узоран вјероучитељ је онај кога ученици слиједи због Онога кога он слиједи, јер свједочи да је и он сам ученик Учитеља Христа.

Отварајући срца ученика Христовој поуци и Божијој вољи, вјероучитељ помаже ученицима да препознају јединог истинског Учитеља и Педагога Христа, јер је његова наука од Бога (*Јн* 7:16-18): „Моја наука није моја, него Онога који ме је послао. Ако хоће ко вољу његову да твори, познаће да ли је ова наука од Бога, или ја сâм од себе говорим. Који говори сâм од себе, своју славу тражи; а ко тражи славу Онога који га је послао, тај је истинит и нема у њему неправде.“ Узоран вјероучитељ се одриче своје славе, па и тога да он буде узор, будући да свједочи да је једини оригинални Узор – Христос. Позвање нас хришћана није да постанемо учитељи већ да друге чинимо ученицима Божијим јер то настоји да буде свако од нас; зато је у *Дјелима апостолским* (6:1; 9:10, 19, 25, 26) друго име за хришћанина – *ученик* (μαθητής).

Вјероучитељ треба да ученицима помогне у тражењу и налажењу одговора на једно опште и лично питање: Како се спасити у овоме свијету? У свијету који има могућност самоуништења, коју Бог настоји да преобрази у спасење. Одговор је дао Христос говорећи онима које је исцијелио: „вјера твоја спаси те“ – ἡ πίστις σου σέσωκέν σε (*Мк* 5:34; 10:52). Глагол *sōzein* (σώζειν = спасити, избавити, сачувати у животу) је од придјева *sōs* (σῶς = здрав, читав, жив, спашен), па онда то значи: вјера твоја исцијели те, оздрави те. Зато што доноси спасење (σωτηρία), исцјељење, оздрављење (од смрти!) – Христос је Спаситељ (Σωτήρ). Да би *ученик* (μαθητής = хришћанин) могао да се заинтере-

сује за спасење нису довољни знање и умијење, већ су неопходне вјера, нада и љубав; љубав је јача од знања јер љубав не влада него ослобађа. Ако *вјероучитељ* научи ученике *слободи* и *храбрости* за вјеру, *радосни* за живот, *љубави* за другог – онда ће им открити значење речи „вјера твоја спаси те!”. Тада ученици скупа с (вјеро)учитељем постају ученици Христови. Важнијег знања нема.

IV

Ми баштинимо ону традицију и онај идеал образовања који су ослоњени – као и све друго што припада европском духу – на два потпорна стуба: хеленство и хришћанство. Тој традицији дугујемо увјерење да су врлина и знање нераскидиво повезани и да је *образовање* у ствари *обликовање* – задобијање и његовање божанског *лика* у нама. Термин ‘личност’ није с овим у вези само језички. Оно што подразумевамо под појмом личности јесте мисаоно постигнуће Кападокијских отаца хришћанске Цркве на Истоку у IV стољећу; ни грчка ни римска антика не зна за појам личности: личност (πρόσωπον, persona) тамо је заправо *маска*.⁵ Са хришћанским појмом личности на сцену ступају и нове идеје слободе и одговорности, достојанства и природног права.

Васпитање и образовање свакако се тичу личности. Не само због неког дуга према поменутом религијском исходишту већ и суштински: *личност* се тешко може конституисати без *вјере*, у широком смислу те ријечи. Да ли је онда и идеал образовања замислив без вјере? Или још начелније: шта значи вјера за идеал живота у заједници? Образовање треба да је посвећено цјеловитој личности, па дакле интегритету личности, већ самим тим што се образовањем преноси и развија *култура* (она суштински подразумева *религију*), која с једне стране прожима лични идентитет, а с друге стране интегрише личности у заједницу. – Ово можда није прилика да се расправљају оваква питања, која се обично доживљавају са укусом метафизике и на која одговарамо зависно од наших увјерења. Да бих аргументативно појачао своје залагање за одговарајући статус вјеронауке у школама ја ћу са поља увјерења прећи на терен људских права, с којима је вјерско образовање многоструко повезано. У том контексту, противљење

⁵ Искрпно о томе, наике о настанку, историјском развоју и смислу хришћанског појма личности, пише у већ класичном раду Јован Зизјулас, „Од маске до личности: Богословље светих отаца о појму личности” (1977), *Богословље*, св. 1–2 (1985), 17–40 (више пута штампано засебно).

вјеронауци заправо је неспремност да се поштују људска права. Осим што је духовно-историјска и културно-образовна потреба – **вјеронаука је право**, и то комплексно право.

Право на образовање подразумејева и стицање знања о вјери и религији. Без познавања вјере и религије неразумљиви су нам многи проблеми разних научних дисциплина и школских предмета: философије, психологије, историје, књижевности, ликовне и музичке умјетности, социологије, права... То је толико очигледно да није потребно наводити примјере. Овде је ријеч о вјери и религији као предмету знања, науке, теорије – што, с једне стране, значи да чињенице тог знања морају да буду присутне у програмима свих наставних предмета гдје год им је мјесто, али то никако не може и не треба да буде замјена за вјеронауку. С друге стране, знања о вјери не треба посматрати само функционалистички, па се задовољити ревидовањем школских програма. Вјерско образовање има *вриједност по себи*, оно нам помаже да разумијемо и себе и друге, као и цјелину нашег свијета живота.

Право да се слободно изабере поглед на свијет такође говори у прилог вјерског образовања. У нашим школама је такво право донекле ограничено: од назива школа преко школског ентеријера до уџбеника – све је то дуго било и понегдје је још увијек под старим печатом идеологизације и идолатрије. Све то није наклоњено слободи избора погледа на свијет; наиме, све то сужава могућност да слободно и самостално конституишемо своју личност. За нас који стојимо у хришћанској православној традицији вјера је лично (личносно) искуство живог Бога, она је најинтимнији дио душевног живота и прожима духовну цјелокупност личности; вјера битно учествује у формирању савјести (моралне свијести), у буђењу духовне самосталности и у освајању слободе за самостално одлучивање. Вјеронаука не само да томе служи него она управо исходи из такве традиције, и не може да буде ствар неутралног информисања, посјед лексиконског знања. Она не може бити надомјештена *историјом религија*, не само због тога што ми не треба да подједнако и на исти начин учимо о ламаизму или тотемизму као и о хришћанству, него и због једног начелног проблема када је у питању историјско и компаративно изучавање религија: да бисмо упознавали религије морамо имати неки „појам” религије; пошто не постоји неки општи појам религије, а још мање нека општа религија – ми можемо имати искуство религије једино у некој вјери и конкретној вјероисповијести: једино из сопствене вјере можемо сагледавати друге вјере, а не са неког наводно неутралног становишта изван свих религија.

Право на вјероисповиједање мора да буде фактичко а не декларативно право. Вјера није само културно-историјска чињеница и на-

слијеђено добро већ и лична потреба и *право*, које онда држава мора да јемчи. Гаранција права на вјероисповиједање прије свега претпоставља отворену *могућност да се буде вјерник*. (Наравно, и могућност да се буде невјерујући. Управо хришћанство инсистира на слободи воље.) Ову могућност да се буде вјерник школа не смије да редукује или гуши, већ мора да је штити. Социјални контекст је предуго био такав да је садржао отворену принуду да се буде атеиста, ако не и антитеиста. Свакоме мора бити зајемчено право на лични пут до Бога. Природно је да тај пут води кроз храм, у који људско биће треба да крочи као дијете. У нашој а(нти)теистичкој држави чешће се догађало да човјек прво дође до Бога па тек онда оде у храм. Вјеронаука у школи је државно јемство права на вјероисповиједање. О томе говоре члан 18 Универзалне декларације о правима човјека (1948), члан 18 став 1 Међународног пакта о грађанским и политичким правима (1966), параграф 32.3 Завршног документа са састанка Конференције о људској димензији КЕБС у Копенхагену (1990).

Природно право родитеља да васпитавају своју дјецу не смије да буде суспендовано никаквим школским системом. Из тог права проистиче дужност и одговорност родитеља да своју дјецу слободно васпитавају у духу своје вјероисповијести, за коју су чврсто увјерени да је истинита и да доноси спасење. С којим правом се вјерујуће дијете може изводити на суочење са школском средином окренутом против његове породичне средине? И шта се тада догађа у души вјерујућег дјетета? (Инжењери људских душа – покажите се!) Увођење вјеронауке у школе штитило би ово право родитеља, које у члану 18 став 4 прописује и Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966).

V

Какав модел вјеронауке? У основним и средњим школама вјеронаука треба да буде и *посебан предмет* обавезног статуса и *образовни садржај* других предмета (философије, психологије, социологије, књижевности, опште историје, историје умјетности, музике). Природа вјеронауке као предмета треба да буде и *васпитна* (вјерска и морална поука, превасходно у основној школи) и *образовна* (сазнања о религији, нарочито у средњој школи). Вјеронауку треба да предаје *вјероучитељ* – стручно лице које на предлог професионалне заједнице поставља министарство просвјете према прецизно утврђеним условима. Подразумијева се да вјеронаука, нарочито у основној школи као вјерско-морална поука, треба да буде *конфесионална* (без вјере нема

правог познавања религије), дакле да свака конфесија (православна, римокатоличка, протестантска, јеврејска и исламска) има своју вјеронауку (која укључује и знања о другим религијама, па и псеудорелигијама) а да родитељи одлучују коју ће вјеронауку дијете похађати. У стручном педагошком и методичком смислу вјеронаука треба да буде *савремена*, што између осталог значи да се ослања на херменеутичку педагогију, комуникациону дидактику и дијалошку методу.

Знамо да образовање има **социјалну функцију**. Један аспект те функције данас је веома важан, а то је *интегрисање заједнице*. Образовни систем је једним дијелом начин саморазумијевања и самоидентификовања једне заједнице. Вјеронаука, залажући се и за универзалне вриједности и идеале и за специфичне националне вриједности, може да учествује у интеграцији као природном својству сваке заједнице. Нарочито код нас, гдје наспрам хомогености мањинских група, често и религијски заснованој, стоји несхватљива нехомогеност већине.

Адекватно вјерско образовање и уопште пораст вјерске културе утицали би на ублажавање могућног вјерског фанатизма и на повећање *демократске културе и толеранције*. Толеранција је трпељивост и пажња према религиозним, политичким и уопште свјетоназорним увјерењима других и другачијих људи. Ако не раније, у школи морамо да сједимо једни поред других и да се учимо толерантној и дијалошкој комуникацији. Проблем дијалога, па и међурелигијског, није у томе да ми треба да се одрекнемо оних својих увјерења и вриједности за које наивно претпостављамо да су наводно препрека за дијалог; напротив: своја увјерења и вриједности треба да укључимо у дијалог да он не би био механички сусрет становишта и бесплодна размјена информација. Није могућно одрећи се сопствених вриједности и увјерења да бисмо поштовали туђе вриједности и увјерења. Компромис није у одрицању од себе, већ у признању да и други има права. То знамо најбоље када држимо до својих права. Једно од њих је и *право на вјеронауку*.

Славко Гордић

Филозофски факултет Нови Сад

ЗАШТО БАШ
ЗАДУЖБИНА
„ДОСИТЕЈ
ОБРАДОВИЋ”

ато што је Доситеј „исходна личност нашег модерног живота” (В. Петровић), културни херој, утемељитељ нашег школ-

ства, први министар просвете, оснивач Велике школе (1807) и прве Богословије (1808) у ослобођеној Србији, стваралац, мислилац и прегалац на послу велике синтезе византијско-православне културе и модерне западно-европске цивилизације.

Из низа разноврсних културних и научно-просветних активности наше Задужбине издвајамо за ову прилику само Међународни научни скуп „Доситеј у српској историји и култури” (одржан у јесен 2011) и истоимени Зборник радова с тог скупа (објављен 2013), у којем од укупно 49 саопштења бар њих двадесетак стоје у најтешњој вези с данашњом нашом темом.

Проблематика којом се данас и овде бавимо има, дакако, многе димензије и импликације, од филозофско-теолошких, антрополошких, цивилизацијско-историјских, преко педагошко-психолошких и методичко-дидактичких, до – најпосле или најпре – системских и уставно-законодавних. Ништа није практичније од добре теорије, неко је рекао. Ми ћемо, међутим, са нужним упориштем у *теорији*, покушати да дођемо до увида који могу бити од користи данашњој нашој васпитно-образовној *пракси* и њеној системској регулативи. О неким

поводима и врелим актуелностима сад не бих говорио, али ће их наша расправа свакако подразумевати.

Не прејудицирајући ништа овим непретенциозним уводом у наш разговор, само ћу на неколико страница изнети своје скромно мишљење о месту и улози двају тзв. „обавезних изборних” наставних предмета у нашем основном и средњем образовању. Признајем одмах да сам недовољно упућен у нека од важних питања – или, ако смем рећи, „незналица Христа ради”, како је један од Светих Отаца одговорио филозофима који су покушавали да га приволе на филозофску расправу о неким темама.

Дакле, Верска настава. Оно што сам прочитао из програма те наставе оставља утисак високе доктринарне и догматско-канонске компетентности, али и – колико је то могућно – њене прилагођености узрасту. На страну понека језикословна ситница. Колико знам, номинатив би требало да гласи Христос (а не Христ), за разлику од косих падежа (Христа, Христу, итд.). (Видети програм за V разред, Православни катихизис, одељак „Садржаји програма”).

Колико знам, верске заједнице саме утврђују наставне програме за овај предмет, без утицаја Министарства. Мислим, међутим, да је нужан дослух и сарадња на овом послу, јер план и програм на свим нивоима васпитања и образовања представљају целину и подразумевају низ корелација. Речено крајње упрошћено, Верска настава мора рачунати с корелацијом с тзв. сродним предметима, и обрнуто, они с њом. Рецимо, добро је, кад је год могуће, повезати Верску наставу с наставом Историје и Књижевности, као и обрнуто. Није ирелевантна чињеница, на пример, да су три највећа српска песника – Његош, Костић и Дучић, дубоко религиозне личности – овај последњи особито у позној својој лирици и у „Писму из Палестине”. Или да и у деценијама агресивног атеизма наши водећи песници (Павловић, Лалић, Симовић) пишу поезију религиозне инспирације, како показује антологија Павла Зорића *Српско религиозно песништво двадесетог века* (1999). У истој мери је неизбежна корелација наставе Књижевности с Верском наставом у изучавању хрватске књижевности, од Марка Марулића до Антуна Бранка Шимића. Такође је немогућна ваљана интерпретација Сијарићевих и Селимовићевих романа без познавања верског живота муслимана овог поднебља. Исто вреди за неколико десетина наших писаца јеврејског порекла о којима читамо у Палавестриној књизи *Јеврејски писци у српској књижевности* (1998). Узгред речено, уз наша (и ученичка) знања о великој светској рецепцији Данила Киша и Александра Тишме није на одмет подсетити да су од три највећа мага српског језика (Костић, Винавер и Давичо) двојица јеврејског порекла. Да није ни у модерним временима литература с верском проблематиком књижевност изгубљеног смисла, потврђују, поред осталих,

дела Достојевског, Клодела, Моријака, Сингера, Јосифа Бродског и Халила Џубрана. Не у мањој мери, и то већ при утврђивању плана и програма, а поготово у самој настави, не можемо а да не доведемо у везу филозофију Кјеркегора (његово „чудо вере” и „радост вере”), Јасперса, Берђајева, Лава Шестова и нашег Боже Кнежевића с религиозном проблематиком и религиозним погледом на свет.

Препуштајући компетентнијим од мене расветљавање проблема (не)помирљивости науке с религијом, или знања с вером, усудићу се у овом часу само на два, можда пристрасно бирана исказа. Први је из нашег поменутог зборника, а из пера у међувремену упокојеног Радована Биговића: „Новој Европи је неопходно помирење, хармонија између вере и знања, јер је човек истовремено и биће разума и биће вере, онострано и онострано”. Други је исказ из „Молитве у топчидерској цркви” Исидоре Секулић, најумније српске списатељице: „Охолим се и ја истином која ми је испунила главу, и научила језик мој глатко говорити самоуверене речи учености и последњих истина. Господе, ја волим да живим као и други учењаци, али ја знам да је у тајни твојих знања и закона све друкчије...” (Подсећам да је Исидора у Пешти на Вишем педагогијуму дипломирала на групи за математику и природне науке.)

Ономе, дакле, што сам рекао о нужној корелацији Верске наставе с другим наставним предметима (укључујући, можда и понајпре, овде непоменуто Историју уметности), сада бих придодао и три аргумента у прилог одбране Верске наставе од оних који би или да је искључе из школе, или да јој сузе ионако мален простор у постојећим плановима и програмима. Први аргумент бих могао назвати *епистемолошким* и он би се тицао осведочења да се вера и знање узајамно не искључују. Други је *идентитетски* – ако већ, како вели Вук Караџић, биће једног народа чине језик, вера и обичаји. Трећи бих аргумент интонирао упитно: зашто се плашити подвајања ученика у конфесионално мешовитим срединама, ако су нам сваким другим поводом уста пуна мултикултуралности и интеркултуралности? Зар су само верске разлике и различит однос према вери корен могућних антагонизама – и то у држави у којој челници верских заједница (управо у контексту наше теме) говоре о међуверском миру и сагласју? И када се, најпосле, у сваком од постојећих програма Верске наставе изричито наглашава поштовање различитости и опредељење за „дијалог са осталим наукама и теоријама о свету”.

Окренемо ли се сад проблематици наставе Грађанског васпитања, видећемо да овај предмет изазива у јавности и медијима мању пажњу, па и мање отпоре од оних које мора да истрпи Верска настава. Ипак, ваљда зарад некакве симетрије, овај предмет у понеком од угледних гласила бива оцењен као „непромишљен, лишен садржаја,

бесмислен”, без могућности да подстицајно делује на ученичко креативно деловање и критичко мишљење.

Пре евентуалног сучељавања мишљења о циљевима, задацима, садржајима и начину њиховог остваривања у настави овог предмета изнео бих укратко неколико личних опажања, можда и несагласних са увидима компетентнијих саговорника. Указао бих, најпре, на високо професионалну научно-стручну утемељеност овог предмета „на интеракционистичкој теорији психичког развоја по којој је социјална интеракција основни чинилац развоја”. Такође бих похвалио дух игре и „игровног контекста” којима је прожета и обележена настава овог предмета. И нехотице се присетимо како је нагон за игру (*Spieltrieb*) жив не само у детету, него и у одраслом човеку. И како он – не само по Шилеру или Ничеу, већ и по уверењима мислилаца новијих времена – одликује и све видове стваралаштва.

Понекад, међутим, врлина постаје мана. Чини нам се, тако, да у програму и начину његовог остваривања овог предмета у гимназијском узрасту не би требало да претежу „симулације” и „играње улога” над студиознијим приступом тематици идентитета, припадности, стереотипа, предрасуда, нетолеранције и конфликта. Бојим се да „симулиране свађе међу друговима” и поступци „посредовања у сукобима и неспоразумима” сугерирају један ружичаст поглед на свет, и то у страшном времену *збрке векова*, када ратови, насиље, тероризам и екстремизам с различитим предзнацима попримају планетарне размере. (Уосталом, и у Доситејевом времену, на врхунцу епохе просвећености, у претпоследњој и последњој деценији 18. века, налазимо поменути збрку векова, посебно у случајевима спаљивања вештица у Кемптену, Глабусу и Познању. (Видети August Franzen, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb, 1983).

Морао би се, дакле, у концепту и програму Грађанског васпитања осетити у већој мери *дах стварности* него што је сада случај. Ако толико, и с разлогом, инсистирамо на демократији, људским правима и слободама, зашто не рећи да је највећа светска сила, која се хоће синонимом демократије, људских права и слободе, после Другог светског рата, у име наводно универзалних вредности и своје изузетности, покушала да збаци више од педесет влада, махом демократски изабраних, бомбардовала цивиле у тридесет земаља, користила хемијско и биолошко оружје и извела неколико атентата на стране лидере? (Све по лондонском *Гардијану*, из чланка пренесеног у *Политици* 19. маја 2014). Зашто не рећи и коју реч о срамним лажима савремене историографије, попут оне у дисертацији немачког историчара Александра Корба, недавно одбрањене с највишом оценом на Хумболтовом универзитету у Берлину, с темом и тезом да се у НДХ „није догодио геноцид над Србима”, што је у радикалној опреци с огромном већи-

ном свих досадашњих научних радова и њихових закључака, тј: са око пет хиљада књига и докумената! (Видети *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 141). Произлази да истина није само прва жртва у рату, како се то често и олако говори, него и редован објект *накнадних*, свакојаких, па и научних изокретања. Тако да последње не бива боље од првог! Тако да и доцније, као и сад, моћ одлучује о истини, увек стварајући ситуацију у којој се „не рачуна шта је истина, већ шта се сматра истином”, како је недавно неко цитирао Хенрија Кисинџера поводом подешавања истине у Западној јавности о драматичним збињама у Украјини.

Вратимо ли се сад нашој теми, ваљда ћемо се сагласити да и школу, а посебно Грађанско васпитање, ваља чувати од *подешавања истине*, од општих места, неистина и полуистина, нарочито, или неизоставно, кад је реч о демократији, слободи, правима, поштовању међународних конвенција, или о медијима, што су све програмски садржаји предмета о коме је реч. Нажалост, у свету какав је данас мало шта храбри у нама оно што би Блох назвао „принципом наде”, а Маркузе „ферментом наде”. Чак и понека нова школа мишљења, попут тзв. постколонијалне критике, која је у први мах подстицала веру у критичко сагледавање западног дискурса о друштвима и културама некадашњих колонија, сад – не лези враже! – као да све више ради на произвођењу нових стереотипа, са, између осталог, неприкривеном намером да се српска култура представи као саучесник и подстрекач српске „агресивне политике” и корен њених „колонизаторских” и „геоцидних” амбиција.

Триво Инђић*

Социолог

ВЕРОНАУКА,
ШКОЛА
И ЛАИЧКА
ДРЖАВА

утор преиспитује уставноправе ок-
вире који регулишу односе религије и
државе са намером да размисли концепт
„државне вере” у новијој историји Србије. Бројни су покушаји црквених и световних
власти да уведу и задрже веронауку у јавним, државним школама, а те амбиције су
са становишта постојећег устава неоправдане. Аутор указује на значај расправа
у оквиру постмодерне које се односе на религију (Ватимо, Рорти, Сабала, итд), ла-
ицизам и секуларизацију и залагање у прилог персоналне религије као решења за све
оне који желе неутралност државе у стварима вере и личне савести. Он сматра
да су веронаука у државним школама и верски обреди у државним институцијама
пракса неспојива са секуларним карактером данашње државе и да су верска уверења
и афилијације ствар личне приватности.

Кључне речи: школа, веронаука, устави Србије, лаичка држава, посмодерна.

* E-mail: trivo.indjic@gmail.com

Још 2001. нове власти у Србији почињу акцију за увођење верске наставе у државне школе – основне и средње – посредством Министарства вера РС (уз отпор Министарства просвете РС), у коме седе и министри верници, активни протагонисти конфесионалних интереса.

Тадашњи председник владе РС Зоран Ђинђић, у својим амбицијама популистичког и комерцијалног поимања политике („Странка је преузеће у коме се тргује утицајем и престижем”), уз обећања Синоду СПЦ и притисцима на Владу, успео је да прогура *Уредбу о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи* (од 24. јула 2001). То је, дакле, учињено једним подзаконским актом, па је таква настава и почела у школама у новембру исте године! Био је то уступак неопредељеним конзервативним друштвеним слојевима да би се у јавности или на изборима имао бољи рејтинг, ствар чисте политичке аритметике. Каснија Влада на чијем је челу био В. Коштуница је наставила са том политиком, када је у новембру 2004. усвојила *Одлуку о образовању Комисије за верску наставу у основним и средњим школама*. Све је то ишло мимо законског поступка, тј. Парламента, па је тако Влада донела и решење о укључивању Богословског факултета у састав Универзитета у Београду. Представници СПЦ и других верских заједница чак постају чланови државног тела – Националног просветног савета. Новопечене демократе лако и хитро су нашле заједнички језик са верском хијерархијом.

Закон о црквама и верским заједницама (2006), из времена Коштуничине Владе, као и Закон о враћању имовине црквама и верским заједницама (2006), наставља зближавање државе и цркве, уз накнадне прописе о пореским олакшицама за цркве и верске заједнице, уз низ социјалних права за свештенство и монаштво, уз увођење службе војног свештенства у Војсци Србије, али и увлачењем државе у тзв. међуверски дијалог чак и на интернационалном нивоу, нпр. са Републиком Индонезијом, посредством тзв. државно-верске делегације РС. Таква делегација Индонезије посетиће у Београду и Народну скупштину РС, али и Бели двор „где их је угостио принц Александар Карађорђевић”. Шта су тражили србијански државни функционери и верски поглавари у Индонезији, у „историјској посети”, остаје заиста загонетно, јер је право питање уопште шта држава има да тражи у „глобалном међуверском дијалогу” и какав је стварни допринос тог дијалога србијанској „мекој дипломатији”.

Разумљив је трајни интерес цркве да и децу укључи у свој корпус и стави их под своју заштиту. И не без разлога се у овим расправама цитира Христова порука (Мк.10,14) његовим ученицима да пусте децу да долазе к њему, „јер је таковијех царство Божје”, јер „који не прими царства Божијег као дијете, неће ући у њега.” Тако и гласило

СПЦ Црква у Обреновцу говорећи о веронауци у школама истиче да је „основни циљ верске наставе поучавање у вери и остваривање заједнице са Богом кроз улазак у Цркву Божију и живот у њој.”¹ У праву су писци овог текста када кажу да право на образовање подразумева и стицање знања о вери, али ако је циљ веронауке да не буде само школски предмет већ да укључи ученике у живот Цркве – за шта се они залажу (уз додатак да „православни метод верског образовања происходи из саме Цркве и зато је Црква њено, тј. веронауке одређиште”), онда има места и да се постави питање зашто би то радиле државне школе а не верске установе.

Веронаука је, дакле, стигла у школе као обавезан изборни предмет (бира се између веронауке и грађанског васпитања), како у основној тако и у средњој школи (тј. у трајању од дванаест година), али мимо важећег Устава Републике Србије, на таласу текуће политичке конјунктуре (са чиме би се сложио и најновији министар просвете, кога смо добили ове године). Тај Устав јемчи (члан 43) слободу мисли, уверења и вероисповести, обављања верских обреда, похађања верске службе или наставе и изношења верских уверења. Устав истиче да је „Република Србија световна држава”, да су црквене и верске заједнице одвојене од државе и да ниједна религија не може да се успостави као државна или обавезна (члан 11). Световна држава је, дакле, уздигнута на ниво уставног начела. Члан 44 то понавља: „Цркве и верске заједнице су равноправне и одвојене од државе” и могу да оснивају верске школе. Устав такође подстиче разумевање, уважавање и поштовање верског идентитета грађана Србије (чл.48), кажњава и забрањује верску мржњу (чл. 49 и 55), уважава приговор савести на основу вере или убеђења (чл.45) и право на уточиште због прогона вероисповести (чл. 57 и 39). Слобода вероисповести може се ограничити законом само ако је то неопходно ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње (чл.43). Исти члан истиче да родитељи и законски стараоци имају право да својој деци обезбеде верско и морално образовање у складу са својим уверењима. Чл. 44. Устава казује да уставни суд може забранити верску заједницу само ако њено деловање угрожава право на живот, право на психичко и физичко здравље, права деце, право на лични и породични интегритет, право на имовину, јавну безбедност и јавни ред или ако изазива и подстиче верску, националну или расну нетрпељивост. Додајмо овоме спектру уставних гарантија још и право на очување верске посебности (чл.79) и обавезу развијања духа толеранције, узајамног поштовања и сарадње без обзира на етнички, културни, језички или верски идентитет. Уставна позиција је, дакле,

јасна и у овој позној модернизацији србијанског друштва она окончава традиционалну, феудалну и апсолутистичко-монархистичку идеју државне вере, у којој је веронаука осциловала између *arcana imperii* (знања о томе како се народ држи у миру у нормалним временима) и *arcana dominationis* (знања о томе како се обрачунати са народом који је постао бунтован).

Занимљиво је погледати, у овим временима чији смо савременици, како се конфесионална мобилизација која је захватила Србију, уз подршку владајућих странака неолибералне и десне оријентације, рефлектује у позитивним законским прописима. Пред усвајање Закона о црквама и верским заједницама из 2006. године, министар вера у Коштуничиној Влади, Милан Радуловић изјављује у листу *Православље*: „...ова влада је одлучна, бар сам ја одлучан, да неће донети закон који неће признати нашу традицију, који неће препознати СПЦ као носиоца државотворне и културне свести српског народа, који неће признати целокупну нашу традицију, да нећемо донети закон који неће успоставити континуитет између закона Краљевине Југославије и овог модерног закона и да нећемо прихватити то што су прихватили сви, чак и Руси – закон о верама који им издиктирају Американци.”² Мало ли је од једног министра! Поготову када накнадно напише и следеће: „Енергија која народ држи не само у модерној цивилизацији и историји него и у животу сублимисана је у православној вери. Веру чува и преноси Црква... Министарство вере треба да служи живој цркви, носиоцима вере. То је било језгро програма који сам донео, разрадио и примењивао наредне три године (као министар – Т. И.)” У наставку нас Радуловић обавештава да му је императив био „одмах да уведем верске школе свих традиционалних цркава и верских заједница у образовни систем и прикључим на буџет; после вишедеценијске дискриминације, студенти теологије мора одмах да примају државне стипендије... одмах да обезбедим здравствено осигурање целокупном монаштву; одмах да материјално подстакнем развој теолошке мисли и сакралних уметности”, итд.³

Тај Закон о црквама и верским заједницама РС (*Службени гласник* бр. 36, из 2006. године) није баш у целини следио министра Радуловића. Закон ипак није могао у свему да заобиђе Устав, па тако утврђује како „Не постоји државна религија” (члан 2), тј. како су црква и вера независни од државе (чл. 6). Али он, ипак, излази у сусрет цркви и верским заједницама у тој мери да доводи у питање помињане уставне одредбе. Ту је његов чл. 26 који допушта да цркве и верске заједнице могу обављати привредну делатност, или чл. 28 који истиче да држава може материјално помагати цркве и верске заједнице, или, пак, чл. 27 који им уступа на коришћење раније одузету имовину. Овај закон одређује да свештеници, односно верски службеници

имају права на здравствено, пензионо и инвалидско осигурање, а да се средства за ту сврху „могу обезбедити у буџету Републике Србије” (чл. 29), па та одредба важи и за свештенике стране држављане који имају стални боравак у РС. У следећем члану (чл. 30) утврђују се пореске олакшице за цркве и верске зајенице, као и за физичка и правна лица која дају прилоге и поклоне црквама и верским заједницама. Богослужбени простор и време су заштићени и неповредиви, а богослужења се могу обављати и у болницама, војним и полицијским објектима, затворима, „а у школама, установама социјалне и дечје заштите само у пригодним приликама” (чл. 31). Цркве и верске заједнице могу градити не само храмове и друга здања за богослужбене потребе, укључујући школе, интернате и болнице (чл. 32), и све то уз дужност локалне самоуправе да помаже и размотри потребе, а те самоуправе могу да у буџету предвиде средства за изградњу, одржавање и обнову верских објеката. Штавише, овај закон (чл. 35) допушта да „цркве и верске заједнице могу оснивати и предшколске установе, основне школе, гимназије, стручне и уметничке средње и високе школе, факултете и универзитете, у складу са законом”. А те верске и образовне установе имају и право на финансирање из буџета, сразмерно броју верника према последњем попису становника у Републици (чл. 36). Те установе такође уживају аутономију, утврђују наставни план и програм, уџбенике, постављају наставно особље, итд (чл. 37). Сведочанства и дипломе акредитованих верских образовних установа имају исто правно дејство као и одговарајућа сведочанства и дипломе стечене у државним образовним установама (чл. 38). Ђаци и студенти тих школа имају право на здравствену и социјалну заштиту, стандард, а њихови родитељи право на дечји додатак, под истим условима који важе за ученике и студенте државних образовних установа (чл.39). Па још када се овом експанзивном притиску на идеју лаичког друштва и лаичке државе дода чл. 40 („Јемчи се право на верску наставу у државним и приватним основним и средњим школама у складу са законом”), или чл. 43 (који утврђује право цркве и верске заједнице да користе јавни радиодифузни сервис, као и да самостално остварују сопствену информативну и издавачку делатност), или чл.44 (који омогућава државном органу и органу локалне самоуправе да обезбеђује дотације црквама и верским заједницама за њихове културне и научне установе и програме, односно даје право црквама и верским заједницама да конкуришу за доделу средстава за реализацију културних и научних програма код надлежних државних органа и комисија под истим условима као и друга правна и физичка лица), онда смо у прилици да државу изложимо на „изволте, па бирајте шта хоћете”. Са оваквим законима апсолутно се дерогира, опозива и укида постојећа уставна идеја и пракса лаичке државе.

Указујући, између осталог, и на супротности са начелом строге одвојености државе и цркве, Танасије Маринковић истиче како и буџетско финансирање осигурања свештеника нарушава начело световности државе, „те на тај начин, индиректно, повређује и једнакост грађана, јер подразумева признавање одређених финансијских привилегија једној категорији становништва (свештеницима и верским службеницима) у односу на друге субјекте (приватне институције и грађане атеисте), за које се не може наћи објективно и разумно оправдање у важећем уставу Србије”.⁴

Због оваквих законских решења било је и више захтева Уставном суду Србије да оцени уставност појединих одредби као и самог Закона о црквама и верским заједницама у целини. Требало је да прође четири године од усвајања тог закона па да Уставни суд отпочне расправу о његовим контроверзним одредбама.⁵ Кад се погледа шта је учинио Уставни суд (видети Одлуку Уставног суда од 16. јануара 2013: „Оцена уставности Закона о црквама и верским заједницама”, *Службени гласник*, бр. 35/06), види се како је он доста конфузно и некохерентно одбацио иницијативе да се поменути закон коригује. Суд се определио да брани „систем кооперативне одвојености цркве од државе”, који „почива на ставу о сепарацији цркве од државе али подразумева и признање многобројних заједничких задатака поводом којих држава и црква сарађују”. Та сарадња подразумева, примера ради, да држава материјално помаже верске заједнице или да се веронаука изучава у државним школама. Уставни суд се доста намучио да намакне аргументе у прилог објашњења шта је то „кооперативна одвојеност”. Суд је недовољно разложно и противречно прихватио како увођење верске наставе у систем образовања није несагласно са начелом секуларности: „Оспореном одредбом Закона се не уводи верска настава, већ се предвиђа могућност остваривања права на приступ религијском и верском образовању, у складу са жељом родитеља и деце.” Критичари домаћег законодавства остају ипак при ставу да право на верску наставу у државним школама није зајемчено Уставом, а самим тиме не може бити зајемчено ни законом

Ова критика се свакако односи како на Закон о основној школи (*Службени гласник* 22/2002) из 2002. године (члан 20), тако и на Закон о основном образовању и васпитању из 2013. године (*Сл. гл.* 55/2013) и његов члан 33, који говоре о наставним плановима и програмима верске наставе, ко и како их доноси. Ту се отвара и још једно спорно питање: да ли само „традиционалне цркве и верске заједнице” имају право или привилегију да учествују у том поступку и да буду представљене у Комисији за верску наставу у школи? Није ли ту у питању оно што се зове уска дефиниција вере коју је пригрлила власт? Шта ћемо са оним делом грађана који припадају тзв. мањинским верским

групама (адвентисти, Јеховини сведоци, Лига баптиста, итд) и који се, у овим полемикама, обично пежоративно, називају сектама. Протестантске групе из ове категорије се изјашњавају против часова веронауке у државним школама. Чини се, такође, да ни Јеврејска заједница у Србији није заинтересована за овај тип верске наставе.

Они који се радикално противе верској настави у државним школама, који желе школу без верске индоктринације, с разлогом се питају како усвојени циљ образовног система у Србији („усвојен интегрисани систем научно заснованих знања о природи и друштву” и формирање ученика који ће „бити способан да тако стечена знања примењује”, како то прокламује чл. 22 Закона о основном образовању и васпитању, *Сл. гл.* 55/ 2013), помирити са веронауком.

С једне стране патријарх Иринеј предлаже да веронаука, уместо изборног, постане обавезни предмет у основним и средњим школама (децембар, 2015), а с друге министар просвете Срђан Вербић тражи да се веронаука, али и грађанско васпитање, избаце из средње школе, а у основној школи да се, уместо осам, изучавају четири године. Вербић овај проблем повезује не само са потребом сажимања школског програма у корист информатичких технологија, него и са оптерећеношћу ученика основних школа. Ти ученици имају више часова него што то закон дозвољава: имају од 26 до 31 час недељно, док Закон о основној школи прописује 25 часова недељно.⁶ На ове ставове министра Вербића СПЦ је оштро реаговала, сматрајући да је он недостојан функције коју обавља.⁷ У спор се укључује и НВО Покрет за просвећено друштво који предлаже увођење обавезног течаја у више разреде средње школе, под називом „религије света”, који би био под ингеренцијом државних институција. Ту би се највише пажње посветило највећим светским религијама, сличностима и разликама међу њима, а наставници би били они који имају образовање у домену социологије, историје, етнологије и историје уметности. Досадашњи наставници верске наставе могли би наставити рад ван система државних школа, у објектима верских заједница.⁸

Спорови које је отворила новостечена демократија настављају се несмањеном жестином. У њих се укључује и најновија Влада Србије. У експозеу председника Владе А. Вучића, од 9. августа 2016, познатом као „Програм Владе Републике Србије”, налази се и поглавље о односу државе, цркве и верских заједница. Влада се залаже за дијалог и сарадњу са „традиционалним црквама и верским заједницама”, „како би изазове 21. века, заједничким напорима, предупредивали и савладавали”. Цркве и верске заједнице Влада види као партнере „у изградњи савременог друштва, са високим духовним и материјалним стандардима”. Ти партнери чине „одвојену целину од државе, у складу са Уставом, али нераскидиво повезану са њеним друштвом, инс-

титицијама, животом, развојем и напретком”. Вучић сматра да треба истаћи „да савремене српске државе не би било без осам векова постојања континуитета и сабирања народа од стране Српске Православне Цркве”, која је „утемељила духовни и национални идентитет, сачувала језик и културу и њој смо захвални за опстанак кроз векове. Она је најдуговечнија институција српског народа и његова духовна вертикала.” Она „чува јединство нашег народа у расејању и делује и постоји тамо где српске државе нема. Она је најчешће, у протеклих осам векова, представљала подршку развоју и прогресу српског народа и утемељењу модерне српске државе.”

Овде опет видимо оно што правници називају „систем кооперативне одвојености”, видимо сепарацију, али и оне облике сарадње државе и цркве чија уставност је под знаком питања. Држава издашно помаже цркву, кад треба и кад не треба, а уставно начело строге сепарације је углавном маргинализовано. У Србији и државни органи, чак и Министарство унутрашњих послова, имају своје крсне славе, као и јавна прдузећа, болнице, школе, музеји, градови, спортски клубови; имамо плаћено теолошко образовање свештеника; присилно финансирање православног храма на Врачару (наплатом доплатне поштанске маркице) средствима свих грађана без обзира на њихову вероисповест, па чак и ако нису верници; цркве су ослобођене ПДВ и пореза на имовину у вези са богослужењем, итд. А кад је реч о улози Православне Цркве у националној историји и култури, и ту би се могао наћи који дисонантни тон у односу на Вучићево излагање и неофитско преузимање Макса Вебера и православља.

Православна Црква као државна црква (у симфонији и диархији са државном влашћу) је продукт наше ране феудалне културе, дворске, официјелне државне културе; она је увек је била на страни апсолутне монархије, прогањајући сваку критику као јерес, држећи себре, отроке, власе, меропсе и друге потчињене ван свога видокруга. Она је, још од времена ране християнизације словенских кнежевина (крај 9. века), наступала у духу византијског идеала, хеленизоване византијске монархије, без дубљег продора међу сељачким масама у којима је и даље истрајавао дух словенског паганства (о чему сведочи и Прокопије, историчар Јустинијанових ратова). Када се проглашава Српско Царство 1346. године, самовласно се проглашава и његова патријаршија, тј. уз државни легитимитет иде и црквени легитимитет. За поменути паству грчка јерархија и свештенство увек ће бити продужена рука туђинске власти, а свака ктиторска делатност владара овог невластеотског, неповлашћеног становништва, имала је колико верски толико и политички карактер (посебно од времена Великог жупана Стефана Немање). Манастирски поседи, са својим привилегијама, постају продуктивна газдинства и држе монопол културног живота

и образовања у Србији све до нововековног доба, а манастири као задужбине владара постају династички маузолеји, са амбицијом да оличавају историјску свест српског народа.

Са том културом српски народ улази у модерна времена (уз Крађорђа и Милоша), настојећи да се избори са црквенословенским, тј. славеносрпским језиком у корист властитог, народног говора као основе књижевног језика. Тако се враћамо језику као темељу културног и националног идентитета, док вера прелази у други план. У том смислу је Доситејево *Писмо љубезном Харалампију* заиста програмски став и искорак. Ту је на делу могућност за секуларну културу и образовање, то јест за ново, нерелигијско поимање националне припадности, као и позив да „почнемо слободније и разумније мислити”. У праву је Миодраг Стојановић када указује на то да је већ Доситеј уважавао надмоћност грађанске над црквеном влашћу, у духу јозефинизма, у чему су га следили Јован Мушкатировић, Емануило Јанковић, Григорије Трлајић, Атанасије Стојковић и Алексије Везилић. Стојановић говори о хоризонту у коме дејствују *закони јестетства*, о постојању златног века „просвешченија” и времена рационализма и црквенореформских идеја које Доситеј најпре упознаје читајући у Хопову *Духовни регуламент* (из 1721) руског просвећеног владара Петра Великог, што Доситеја непосредно води ка деизму (где се Бог и природа јављају као синоними: „Послушај ти глас човечества, светли глас јестетства, а то ће рећи глас божји”).⁹

Нема сумње да је са османлијским освајањима и нестанком српске државе, Српска Црква била не само верски већ и у много чему национално-политички центар српског народа. Она ту улогу има и у раздобљима ослободилачких ратова, када сељачке побуне прерастају у националну револуцију Срба, од 1804. године, уз програмске идеје Доситеја, Вука, Божидара Грујовића, проте Матеје Ненадовића. Када се нација јавља као народ организован у својој држави, као политички народ, што се догодило на Темишварском сабору Срба 1790, онда смо већ и у прилици да на позорници овог ослободилачког покрета пратимо и један модерни ток у главама српског грађанства (које се прво јавља у простору јужне Угарске – Војводине, а не у Београдском пашалуку) и у његовом духу слободног предузетништва, а тај ток ће битно обележити развој Србије. То је онај увид да идеја народног суверенитета у држави не иде уз поистовећивање цркве и државе, да је немогуће у једном бићу мирити верника – човека који у свему мора бити вођен – и слободног човека. Добро је приметио Милорад Екмечић да религија на југословенском простору није превасходно веровање, већ да је она духовно водство у свим областима и установама живота.¹⁰ Црква је ту „духовна држава” и не подлеже државним установама и правним обавезама, поготову ако је реч о католичкој цркви.

Верска нетолеранција је, на нашим просторима, у часовима великих историјских криза подлога политичког и војног окупљања.¹¹

Природа нације као политичке заједнице излази из сенке религије, не тражи идентитет у оквирима своје цркве, иако је и тога било у почецима рађања националних држава када се догађало да црква буде такође озбиљан протагонист. Модерна држава развија други тип устројства, политичког мишљења и акције, приоритета и начина руковођења који је примеренији сасвим другој врсти легитимитета и ингеренција *in rebus civitatis terrenaе*, него оној коју традиционално нуди политичка култура цркве. Секуларизација сакралног, чему доприноси развој грађанског друштва и култура рационализма, такође постаје и средишни процес развоја коме Србија тежи у почецима свога модернитета у 19. веку. Захваљујући томе човек се ослободио хијерархије стварања и свих ограничења, било космолошких (у грчком виђењу света) било теолошких (које предвиђа црква). Реч Светог Павла да „свака душа мора бити подређена вишим силама ...које су под влашћу Бога”, која изражава основу хришћанског учења о дужности без поговора и о божанским правима краљева и свештенства, доведена је историјским збивањима у питање и данас је сасвим напуштена.¹² Савез цркве и државе некад је био клише политичке теорије и црквене науке, али су данас друга времена.

Православна вера као владајућа у раздобљу устаничке и постустаничке Србије почетком 19. века, преко црквених власти, подвргавала је и просвету своје надзору, као и цензуру штампе и државне штампарије. Изузетак од тих амбиција налазимо тек у нацрту устава Јована Хаџића, из марта 1838: нема мешања цркве у световне послове. Хаџић је баш био врстан представник српског грађанства из Угарске, школовани правник у Пешти и Бечу („немачкар”, оностранац) и личност која није могла да поднесе самовољу кнеза Милоша и Томе Вучића. У Србији је пројекат Устава из 1868. већ смештао цркву по страни од државних послова, под надзор кнеза и министра црквених дела, а сам Устав из 1869. одређивао да: „Духовна надлежательства свију вероисповеди стоје под надзором министра црквених послова”, као и то да: „Све школе и други заводи за образовање стоје под надзором државне власти”. Не бисмо се овде задржавали на оштријим примедбама из програма социјалиста (Љочић, Кујунџић, Васа Пелагић, итд.) поводом тога Устава. Програмски спис Васе Пелагића „Умовање здравог разума” – критика религијских заблуда и верског школства – потиче управо из ових времена, из 1879. године. Радикалски уставни нацрти (из раздобља 1880–1883) су признавали државну веру, као и Напредна странка, додуше уз велике ингеренције министра црквених послова код напредњака, односно министра просвете код радикала. Такав концепт вере је ушао у Устав од 1888, као и у Устав из 1901. О природи

тих времена говори и полемика у раду Уставотворног одбора из 1888. између Димитрија Катића и краља Милана. Катић је предложио да у Устав уђе одредба: „Свака власт у држави потиче из народа.” То је увредило краља Милана, који је изјавио да је у монархији једини суверен краљ и да краљ није само „по вољи народа”, него и по „милости Божјој” краљ, господар земље: он Устав даје по својој вољи, као и кнез Милош 1835.¹³

Са овим расправама Србија улази и у 20. век. Тако ће Српска социјал-демократска странка 1903, у првом пројекту свог програма, тражити „оглашавање религије за приватну ствар”, док ће десничарске странке и покрети заступати пројект државне вере. Али је Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, из 1921, ипак исказао знатну дозу верског либерализма, толеранције слободе вере и дистанцирања државе од цркве (члан 12). Тај први Устав заједнице јужнословенских народа инсистирао је на томе да школе „дају морално васпитање и развијају држављанску свест у духу народног јединства и верске трпељивости”, а да се „верска настава даје по жељи родитеља, односно старалаца, подвојено по вероисповестима, а у сагласности са њиховим верским начелима” (чл. 16). Ова тенденција задржана је и у Уставу Краљевине Југославије из 1931. (видети чл. 11). Време у коме смо у много чему само обнавља ове старе расправе и недоумице, а посебно ону о идентификацији, стапању православља са идејом српске (националне) државе, редуковању светосавља на јединство вере и нације. Сву тежину ових раскола и судара видимо управо на примерима проглашавања аутокефалне Македонске православне цркве или, пак, Црногорске аутокефалне цркве, које је најлакше тумачити као цепање СПЦ.

У бити је философске спознаје, оне која остварује ослобођење, одлучно непризнавање било какве споне човека са једним вишим принципом од кога се он осећа зависним, изузев оне споне коју је сам човек оправдао својом спознајом. У том смислу човек се поставља у центар философске спознаје, а Кант је још давно одвојио знање од вере, истичући неспознатљивост апсолутног. И када црква подржави свога Бога, када се одрекне изворне хришћанске општине одоздо, и када људско царство – *regnum humanum* – ослобођење човека од беде и окова неслободе помакне на дан св. Никада, у оностраност (Блох), онда у име цезаризма губи следбенике спремне на жртву ради бољег будућег и солидарног, па се претвара у борбену идеологију одозго. То је идеологија теизма која нуди *deus ignotus, deus absconditus* (непознатог, скривеног Бога) а не тајну самог *homo ignotus*, непознатог и скривеног човека кога – како пише Блох – кријемо у речи хуманизам. Наш је хоризонт, дакле, ту ако води открићу *regnum humanum*, људског царства, ако води стварању друштва достојног човека, укидању

односа између господара и слуге, оном Блоховом још-не, оној „подземној Библији” о којој говори. Гледано шире, у свету је још од Другог ватиканског сабора (*Gaudium et Spes*) теолошко мишљење у новом сучељавању са стварношћу, оно налази саговорника у хуманистичким и друштвеним наукама нашег времена. У питању су теологије знакова времена (политике, секуларизације, наде, итд.) које траже нови јавни и политички израз вере, где се секуларизација, како пише Боф, сматра типичном последицом саме вере која ослобађа свет божанских или магијских обележја и предаје га човеку као подручје његова одговорног стваралаштва.¹⁴ Тако је црква позвана да постане чинилац промене и повесна снага хуманизирања света. Тада живи Бог није бог молитава, тамјана ни аскезе: он се среће само на путу правде, борбе за права најсиромашнијих и гладних, за човека. У том дискурсу политика се поима као „заједничко тражење заједничког добра, залагање за правду и права, раскринкавање корупције и кршења људског достојанства”, као што су говорили бискупи у Пуебли. Тако је политика, као и правда, постала конститутивни део послања и бити цркве, о чему нам сведочи и читав пројект теологије ослобођења, уз дужност истинске политизације и нужност образовања за суделовање у политичком животу.

Нисам сигуран да ове теологије времена имају неку рецепцију у данашњој Србији. Овде се верски поглавари претварају у личности високог политичког значаја, они су добро умрежени у свету дневне реалполитике, Црква уводи нова одликовања за своје партнере из домена политике, послова, медија и културе, епархијски двори и возни парк њених великодостојника су раскошан контраст све већем сиромаштву пастве, црквена лица стичу судски имунитет и нико их не гони због њихових сагрешења. Рад СПЦ је све мање изложен јавности, а верници су и даље пасивна маса, нити могу да учествују на помесним саборима нити да прате њихов рад. Од виталног је значаја за паству да буде обавештена, на пример, о раду мешовите православно-католичке комисије која се бави улогом кардинала Алојзија Степинца у време НДХ, а чији је рад тајан. А не можемо да се обавестимо ни о томе шта су збиља радили наши црквени великодостојници на Светом и Великом Сабору Православне цркве на Криту 2016. године и шта стварно мисле о „јереси екуменизма” (осим што смо чули општа места о неопходности дијалога и јединству Цркве као највеће вредности свих хришћана). И тако, ваистину, истина Јеванђеља се чува само за себе, као приватно власништво. Па још када грешни Вучићеви министри, као ктитори, уз освештавање патријарха Иринеја, постају ликови на фрескама у цркви Светог Јована на Багдали, изнад Крушевца, 2016. године,¹⁵ обичан верник остаје збуњен пред питањем докле сеже „духовна држава” и где се она граничи са реалполитиком.

У моди је данас говор о постмодерној, о крају логоцентризма и растакању метанаратива или деструкцији метафизике (Западне онтологије), као припреме новог терена за пострелигијску културу (Рорти, Ватимо, Дерида, итд). Позивамо се на Дјуи и његов исказ како достижемо пуну политичку зрелост само у тренутку када успемо да деламо без икакве метафизичке културе, без културе веровања у нељудске моћи и силе.¹⁶ Дјуи је захтевао од религије да подучава човека да се ослања на самога себе, афирмисао је „религију љубави” – потпуну супротност религији страха, истиче Сабала, – чиме је повезао веру и учествовање грађана у демократији. Пре просветитељства људи су имали обавезе према Богу, док после просветитељства имају обавезе према разуму. Крајњи циљ филосфског истраживања, после краја метафизике, више није веза са нечим што постоји независно од нас, већ је, сматра Сабала, пре Bildung, недовршено формирање себе. Постмодерни човек, пише Сантијаго Сабала, „нема више потребу за екстремним, магичним уверавањем које пружа идеја Бога, прихвата вероватноћу да историја уопште није на његовој страни и да не постоји нека сила која му гарантује срећу за којом трага”. Он је научио да живи без страха у релативном свету полуистина, а идеал апсолутне сигурности, у потпуности заснованог знања и света који је рационално уређен (додајмо: после Аушвица и 9. септембра 2001, на пример) за њега је само охрабрујући мит који одговара човечанству у раним ступњевима, када су беспомоћност и страх пред силама природе постали преовлађујуће становиште а што се завршило стварањем богова (Сабала, о.ц. 23). Човек се коначно учи да живи сам са собом и својом коначношћу, „ослобођен икаквих остатака носталгије за крајем апсолутности метафизике”, који више не обраћа пажњу на натприродни свет и који је усредсређен на овај свет и ово време, напрегнут да „оствари идеале плурализма и толеранције и да спречи сваку партикуларну визију света наметнуту уз помоћ ауторитета који му се приписују”. Данас се, пише Сабала, „не може и даље мислити о Богу као о непокретном темељу историје због тога што се истина тог Бога више не налази међу циљевима сазнања: уместо трагања за истином ми трагамо за солидарношћу, милосрђем и иронијом. Мисао мора напустити све објективне, универзалне и аподиктичне тврдње како би спречила хришћанство да, уједињено са метафизиком у трагању за првим принципима, створи простор за насиље.”¹⁷

Ова модерна мисао, ова „слаба мисао” (*pensiero debole*) Ђанија Ватима може да се, каже Сабала, сложи искључиво са оном религијском вером која покушава да постане „лична”, а не са религијском вером која оснива цркве и која заузима политичке положаје. Идеју да се политика може одвојити од веровања Сабала илуструје чувеном реченицом Т. Џеферсона: „Нимало ми не смета ако мој сусед каже да он

има двадесет богова или да нема ниједног”. Тиме жели да каже како вера није оно суштинско за демократско друштво. Религија се, тако, трансформише у нешто што припада личној сфери, пише Сабала, јер лаицизам афирмише потпуну аутономију културног, друштвеног и политичког живота од било које цркве, и управо то би могло да гарантује будућност религије: онда ће будућност религије, према Рортију и Ватиму, „зависити од способности данашњих црквених власти да дозволе религији да се трансформише у нешто што припада личној сфери”.¹⁸ Ако Црква настави да се представља као сила ауторитета, она ризикује, пише Сабала, да се маргинализује и посредно приморавља вернике да је вера њихова лична ствар. Уколико религија коначно успе да постане лична ствар у данашње доба интерпретације, повезана искључиво са способностима појединца, онда би постмодерни човек – закључује Сабала – постао чинилац који више није одговоран Богу, већ себи и другима.

Данашња секуларизована култура настала је у отпору против свих ауторитарних теорија истине, у времену обнове историчности, као опозиту свему ономе што није упитно, што је вечно или има претензије да се приказује као апсолутни дух који у себи садржи читав процес. Универзална вредност неке тврдње може се изградити постизањем консензуса кроз дијалог, али без захтева, како каже Ватимо, на било какво право у име апсолутне истине. Овај мислилац држи да философија не тежи томе да демонстрира неке истине, већ само да поспешује могућност консензуса који би се могао посматрати као истина, па зато и поздравља анализу данашње философије коју је понудио још папа Јован Павле II у посланици *Fides et ratio* (из 1998) када каже како је ишчезла нада да би философија могла пружити коначне одговоре на питања о смислу и крајњим основама људског, личног и друштвеног постојања. Ако бисмо следили ова размишљања из данашње постметафизичке културе (дакле Сабала, Рорти, Ватимо, итд), стигли бисмо до идеје да живимо у свету у коме Бог више није присутан, тј. у којем више „не постоји стабилна и гарантована структура способна да пружи јединствене, коначне и нормативне основе нашем знању и нашој етици”. Ови мислиоци неће рећи да Бог не постоји, већ само да није јасно шта заправо значи тврдити или порицати његово постојање, и да само апсолутна философија осећа потребу за одбацивањем религиозног искуства. Постмодерно искуство би, каже Ватимо у књизи *После хришћанства*, ову ситуацију исказало на следећи начин: „Пошто се Бог више не може сматрати крајњом основом, као апсолутна метафизичка структура стварног, могуће је, опет, веровати у Бога. Истина, то више није Бог метафизике или средњовековне схоластике, али то није ни Бог Библије, књиге коју су расточили и одбацили модерни рационалисти и апсолутистички метафизичари.”¹⁹

Данашња секуларна етика у многоме се разилази са оним што проповеда Црква, па је и то подстицај за препуштање религије сфери личног (нпр. контрола рађања, хомосексуалност, бракови свештеника, итд). Ово утолико више уколико Црква следи своје амбиције да се представља као сила ауторитета, чиме прихвата ризик да се маргинализује и „посредно примора вернике да је вера њихова лична ствар.” Тако се отвара пут – каже Сабала – за једну антиесенцијалистичку религију, религију засновану на личној мотивацији, у којој нас Бог неће сматрати слугама, већ пријатељима.

У овом контексту могу се разумети недоумице око данашњег статуса веронауке у нашим школама, проблематичности њеног легалног (уставног), епистемолошког и педагошког карактера. Ова врста наставе одвија се у периоду ране социјализације детета, које нема довољно капацитета да формира своје критичко мишљење и своје разумевање света, друштвених појава, етичких и когнитивних ставова и вредности. Детету се нуди неупитни ауторитет и конформистичко понашање, изнуђује се ситуација у којој мора да се изјашњава (уз честу стигматизацију) о верској, националној, па и политичкој оријентацији породице из које долази. Ово је посебно осетљиво за ђаке који живе у мултиетничким и мултиконфесионалним срединама Србије. Школу смо ионако претворили у поприште у коме се надмећу различите интересне групе: политичке странке и идеологије, влада, економско-конзумистички лобији, родитељи, НВО, етничке, па и верске групе.

У оваквим приликама у праву је Марија Драшкић када разматра проблем веронауке са становишта права детета на слободу вероисповести, која се не може, како наглашава, остварити без помоћи одраслих.²⁰ Она такође сматра да су традиционалне цркве и верске заједнице вишеструко фаворизоване и привилеговане на рачун мањинских цркава. Ауторка наглашава како је „либерална, демократска и секуларна држава – која представља једну од најзначајнијих тековина модерног доба – дужна да формира јавни поредак који је вредносно неутралан у односу на било која идеолошка, политичка или духовна уверења својих грађана”. Све то доводи, у највећој могућој мери, према њеном мишљењу, у питање законитост уредбе о организацији верске наставе. Решење проблема би било увођење предмета „који би на вредносно неутралан, рационалан и критички начин упознавао ученике са општом историјом свих религија и верском етиком”.²¹ На ове идеје М. Драшкић полемички се одазвао њен колега Сима Аврамовић, који мисли да одвојеност државе и цркве „није њихова супротстављеност, већ је императив сарадње у питањима од заједничког интереса”, тј. начело сепарације државе и цркве није у контрадикцији са верском наставом у државним школама.²²

Ми живимо у простору вишевековних верских ратова и јереси (од Византије и Немањића, отоманских освајања у Европи, амбиција Римске цркве из великих и малих земаља-суседа, до НАТО протестантских реформатора и најновије исламизације на почетку 21. века), и у времену „смрти мултикултурализма” коју је најопипљивије изразила канцеларка данашње Немачке А. Меркел речима како „нема изгледа да живимо срећни, једни поред других” (а да не помињемо милионски тираж књиге Тила Сарацина *Немачка укида саму себе*, из 2010). Управо због тога сам склон да прихватим да се постојећи систем наставе веронауке разлучи од обавезног образовања у државним школама и препусти верским заједницама (у црквеним просторима), а да се у вишим разредима средње лаичке школе уведе, евентуално, посебан предмет („верска култура”) који би се бавио свим варијететима религијског искуства, верске историје и праксе, на основима друштвених наука и ван теолошких амбиција верских заједница.

Напомене уз текст и литература

[1] WWW.Crkvaubrenovcu.rs.

[2] *Православље*, бр. 930., 15. децембар 2005.

[3] Милан Радуловић: *Обнова српског државно-црквеног права*, Хришћански културни центар- Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2014.

[4] Танасије Маринковић: „Прилог за јавну расправу о уставности Закона о црквама и верским заједницама”, *Анали Правног факултета у Београду*, год. LIX, бр. 1, 2011., стр. 380.

[5] „Црква пред Уставним судом”, *Политика*, 6. октобар 2010; Милан Вукомановић: „Дискриминација с предоумишљајем”, *Пешчаник*, 8. октобар 2010, у www.pescanik.net.

[6] *Политика*, 13. април 2016.

[7] Видети такође и „Саопштење за јавност традиционалних цркава и верских заједница у републици Србији”, *Политика*, 15. јануар 2016.

[8] *Политика*, 12. април 2016.

[9] Миодраг Стојановић: „Доситејево рационалистичко-просветитељско схватање слободе вероисповести”, у зборнику радова *Доситеј Обрадовић и верске слободе*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2014, стр. 48–49.

[10] Милорад Екмечић: *Стварање Југославије 1790–1918*, том II, Просвета, Београд, 1989, стр. 835–836.

[11] Екмечић, *н.д.*, том I, стр. 15.

[12] Упор. Сантијаго Забала: „Религија без теиста или атеиста”, у Ричард Рорти и Ђани Ватимо: *Будућност религије*, Албатрос плус, Београд, 2011 (у даљем тексту користимо фонетизирано презиме Сабала).

- [13] Јаша Продановић: *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Геца Кон, Београд, 1936, стр. 289.
- [14] Leonardo Boff: *Crkva, karizma i vlast*, Stvarnost, Zagreb, 1987, str. 40.
- [15] *Блиц*, 5. септембар 2016.
- [16] Забала, *н.д.*, стр. 13.
- [17] Забала, *н.д.*, стр. 23–24.
- [18] Забала, *н.д.*, стр.25.
- [19] Забала, *н.д.*, стр. 22.
- [20] Марија Драшкић: „Право детета на слободу вероисповести у школи”, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1–4, 2001, стр. 511–525.
- [21] Марија Драшкић, *н.д.*, стр. 521–522.
- [22] Сима Аврамовић: „Право на верску наставу у нашем и упоредном европском праву”, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, 2005,стр. 46–64. На ово је М. Драшкић одговорила чланком „О веронауци у државним школама, други пут” (*Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, 2006, стр. 135–151). Аврамовић се поново јавио новим одговором („Уставност верске наставе у државним школама – *Res iudicata*”, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2, 2006, стр. 251–257), у коме остаје на позицијама Уставног суда РС који је одбио да прихвати иницијативу и одбио предлог за утврђивање неуставности и незаконитости правних прописа којима је уведена верска настава. Аврамовић се, дакле, држи прописа позитивног права (*res iudicata*), а све примедбе одбацује као судове вредности. За тешкоће државних система са једном националном религијом која претендује на уставне привилегије, поређења ради, вреди погледати и књигу G. Dalla Torre: *Il fattore religioso nella Costituzione. Analisi e interpretazioni*, Giappichelli, Torino, 1995.

Trivo Inđić

SCHOOL, RELIGIOUS EDUCATION CLASSES AND LAIC STATE

Summary

The legal framework of the relation between religion and state in Serbia is analysed in order to question the concept of “state religion”. There are many recent attempts by church high-ranking officials and local policy-makers to keep religious education classes at public schools, and its constitutionality is of dubious nature. The author raises a point in favour of the contemporary postmodern debate on religion (Vatimo, Rorty, Zabala, etc), laicism and secularization and their offer of the idea of personal religion as a choice for all who require the state neutrality in the field of religion and conscience. The author considers that religious education classes are incompatible with the secular character of the state and that religious affiliations and convictions are matter of privacy.

Коста Чавошки

Правни факултет
Универзитета у Београду

ВЕРОНАУКА НАС ПОДСЕЋА КО СМО

о мом суду, постоје три чиниоца српског културно-историјског и националног идентитета. Први је источино православље, укључујући и само наше светосавље, други су српски језик и ћирилично писмо, а трећи Косовски мит, односно Завет.

Настава веронауке најпре учвршћује наше национално саморазумевање и омогућава да останемо оно што смо као народ били, што сада јесмо и што у будућности треба и даље да будемо. Без православља ми не бисмо могли да будемо српски народ, ако бисмо уопште могли да опстанемо као посебан народ међу другим народима.

Захваљујући настави веронауке наши ђаци поступно откривају да ми као Срби припадамо једној много широкој хришћанској, односно грчко-хришћанској цивилизацији, која обухвата целу Европу, обе Америке, Аустралију и Нови Зеланд, северну Азију и добар део Африке.

Настава веронауке је изузетно важна и за учвршћење и одржање основних моралних вредности. Опште је познато да се добри хришћани много боље придржавају моралних императива без којих ни једна друштвена политичка заједница не може да опстане, него што то чине људи који ни у шта не верују, већ само у себични и саможиви властити интерес.

Уз то хришћанство побуђује саосећање и љубав према свим људима, независно од вере коју исповедају и тиме учвршћује мир и подсти-

че солидарност без којих нема нити може бити ваљаног заједничког живота.

Коначно, у нашој, а нарочито у светској књижевности, појављује се велики број синтагми и појмова који су хришћанског порекла и који се боље могу разумети ако се држи настава веронауке.

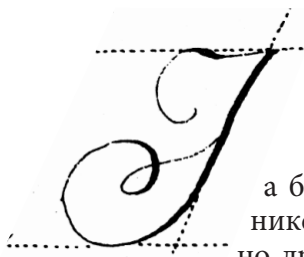

Исак Асиел

главни рабин Јеврејске заједнице
у Србији

ОТВОРЕНО
ДРУШТВО
И ОТВОРЕНА
ШКОЛА

а бих се надовезао на претходне говорнике. Ако смо већ узели ту тему, отворено друштво (а супротност томе је, наравно, затворено друштво), хајде да погледамо каква је библијска идеја отвореног друштва или затвореног друштва, али речено библијским језиком. Када Бог у Другој књизи Мојсијевој каже јеврејском народу „Бићете ми царство свештеничко”, јеврејски народ излази из Египта, а Египат је пирамидално друштво. То је архетип друштва које је ауторитарно, које је затворено и оно је обрнута слика статичног космоса који је непроменљив. Како бисмо разумели тај стих? То је речено пре 3.327 година, када су Јевреји изашли из Египта. Како бисмо ове речи разумели у 21. веку? Ко су свештеници у египатском друштву? Они су когнитивна елита, они су људи који су писмени и који су уложили двадесет година да би то постали. Седам цивилизација античког света има хијероглифе. А протосинајско, библијско писмо има укупно 27 знакова. Е, сад, када Бог целом народу, без остатка, каже „Бићете ми царство свештеничко”, то значи демократизацију знања, то значи приступ знању, учење као вид богослужења, размишљање,

укратко, то је отворени тип друштва. Али у библијском начину поимања ствари. Пазите како је то у јудаизму кодификовано. Неук човек не може бити побожан. Постоје три круне: круна свештенства, то је ако водите порекло од Арона који је био брат Мојсија, а они су били из племена Леви. Постоји круна царства ако водите порекло од цара Давида. И постоји круна Торе која је изнад свих, а можете бити мамзер тј. копиле и да досегнете круну Торе. У Талмуду има забележена прича када су два потомка цара Сенахериба конвертирала у јудаизам и постали велики учењаци. На највећи јеврејски празник Јом Кипур, Дан искупљења, када свештеник излази из храма, народ га је пратио до куће, такав је обичај, у том тренутку наишла су два учењака који су прешли у јудаизам. Народ је напустио свештеника и кренуо за великим учењацима.

Ми овде имамо концепт обавезног учења, као и концепт постављања питања и давања одговора. Дете које има четири-пет година за празник Песах мора лично да постави питање: „По чему се ова ноћ разликује од других ноћи?” Али оно мора да постави питање. То је суштина.

Кад говоримо о нашем концепту грађанског и верског образовања, када је дошла та дебата о веронауци, ми смо унутар наше заједнице поставили питање да ли да подржимо веронауку или не. Наравно да су постојали страхови од авети прошлости, страх да би у тој настави могли подучавати да су Јевреји убили Бога. Можемо да кажемо да смо могли себе да сматрамо најугроженијом заједницом; да ли има нека заједница која може да изнесе више страхова од јеврејске заједнице? Прво, мала је, никад никоме није била нарочита опасност, а свуда су Јевреји били означени као нека тајна влада, влада из сенке итд. Ми смо имали хиљаду и један разлог да не подржимо враћање веронауке у школе. Али ми смо то подржали. Зато што смо видели да се мења дух времена у Србији, која је у време социјализма била пирамидално друштво. На крају крајева, када говоримо који тип образовања хоћемо, затворени или отворени, ми се питамо да ли хоћемо да деца постављају питања или не. Ми имамо тип образовања где деца не постављају питања, него само бифлају одговоре; а када поставе неко питање или укажу на неку нелогичност, запуше им се уста: „Ко је овде учитељ? Ти или ја?” Ја сам отац две кћерке и знам врло добро шта се догађа.

Па опет, мислим да се наше друштво лепо отворило и да је одличан модел по којем имамо Грађанско васпитање и Верску наставу. Погледајте суседну Хрватску где постоји само веронаука. Они који нису католици могу да седе 45 минута у дворишту и после месец дана и сами крену на католичку веронауку.

Знате ли који потенцијал постоји у Грађанском васпитању? Невероватно велики, али га нисмо искористили. С друге стране, шта је проблем да поставимо деци питање: „Ако је овај свет створило неко биће које је на вишем ступњу егзистенције, да ли га је створило на начин који можемо да разумемо?” Зашто не можемо да спекулишемо, шта је проблем да размишљамо на такав начин? Када погледате шта пишу научници из области хемије или космологије, видите да они чак и када не верују константно говоре „А када би постојао Творац...” Зар то не проширује видике? Погледајте пример грађанске непослушности у Библији. Имате две бабице које одбијају да изврше фараоново наређење да свако јеврејско дете баце у воду. Оне су се бојале Бога и нису то урадиле. Шта учимо из тога да су се оне бојале Бога? Учимо две ствари. Биле су ослобођене страха од тиранина, од фараона, и заштитиле су нејач. Погледајте како је било у совјетској Русији. Сви највећи дисиденти уносе религијску компоненту. Наш је основни проблем што ми најчешће хоћемо религијску мисао да сведемо на концепт фараонског друштва, да га окоштимо. Али то онда може да се каже и за најплеменитију идеју која може да постане своја супротност.

Шта ми хоћемо? Да наша деца размишљају својом главом или да сутра постану чланови некакве партије у којој неће размишљати већ ће радити оно што им се каже? То је суштина – да питају и траже одговоре. Да вам кажем као родитељ који види уџбеник из хемије за први разред средње школе који има 300 страна. То је стрес. А деца дођу кући и изгубе сваку вољу за учењем јер су убијена у појам. Оно где смо ми као друштво пропали, то је када дете дође кући и каже: „Ја учим и добијем лошу оцену, док други препишу и добију добру оцену”. Али ја мислим да је Србија на добром путу, да полако прихвата тај отворени систем. То могу да видим из свог искуства. Јевреји су овде мањина, али немам никакав проблем да је Србија земља српског народа. Мени је сасвим у реду да Срби буду Срби, да буду хришћани или атеисти, али ја хоћу да будем оно што јесам. Хоћу своје место у таквом друштву које може да ме прихвати таквог какав јесам, и то хоћу да подржим. Не видим разлога зашто бисмо од тога правили тако велики проблем, то је проблем идеолошке природе.

О мудрости

На хебрејском мудар човек каже се „мудар ученик” (כַּכֵּה דִּמְלֵחַ (לֵשׁ)). Можеш да будеш мудар само док си ученик, уколико си у процесу учења. Из тога произлази концепт да је синагога свето место, а светије место од синагоге је училиште. А тамо се подучава Тора у којој има на

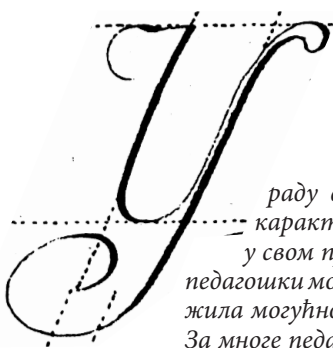
хиљаде нелогичности. Ајде да видимо да ли су то нелогичности или је то заправо позив на дијалог са текстом, позив да размишљамо, па да онда видимо где ће нас неко питање одвести, да ли ћемо добити одговор или ново питање. То је традиција која траје већ три и по хиљаде година. То је та идеја да је цео народ свештеник, а не одређена когнитивна елита. Мени се чини да ми данас идемо у правцу да поново успоставимо когнитивне, едуковане елите, јер је то далеко лакше за вођење и храњење једног ауторитарног система.

Маринко Лолић

Институт друштвених наука Београд

ВЕРОНАУКА У САВРЕМЕНОЈ ГРАЂАНСКОЈ ШКОЛИ

раду се разматрају главне контроверзе које карактеришу савремену грађанску школу која у свом програму образовања настоји да пронађе педагошки модел наставе у којем би се ученицима пружила могућност адекватног религијског образовања. За многе педагоге и филозофе наставе, питање религијске подуче вишеструко је спорно у контексту европског секуларног образовног система. Стога аутор настоји да из педагошке и филозофске перспективе осветли кључна питања савременог религијског образовања у Србији, и укаже на неке важне консеквенце, које су обележиле најновије раздобље нашег основног и средњошколског образовања у којем се изводи настава Грађанског васпитања и Веронауке.

Кључне речи: школа, образовање, филозофија, Кант, педагогија, Грађанско васпитање, Веронаука

Организатор округлог стола под називом „Смисао и циљеви верске наставе и грађанског васпитања у савременом образовном систему”, у свом позивном писму, с правом констатује да је и после нешто више од петнаест година, од када су у наше школе као два „обавезна изборна предмета” уведене Верска настава и Грађанско васпитање, њихов статус, из различитих разлога, остао контроверзан и још увек изазива велику пажњу и често веома бурне расправе, не само у кругу

стручне, већ и на пољу најшире културне јавности.¹ Да бисмо били сасвим прецизни, пре ових најновијих,² први спорови у посткомунистичком периоду око будућег статуса ових предмета јавили су се у нашој академској јавности почетком 90-их година³ прошлог века, дакле, много пре него што су они 2001. године⁴ у нашу основну и средњошколску наставу напречац уведени. Овим подсећањем немамо намеру да само из историографских разлога коригујемо писц(е)а позивног писма, већ пре свега желимо да заинтересованој педагошкој и културној јавности укажемо на стварну дужину и кључне аспекте најновије расправе о Верској настави и да размотримо нека битна питања која су тим поводом пред српску академску јавност била постављена и која још увек нису на адекватан начин решена.

После крвавог разарања бивше југословенске комунистичке државе и промене друштвеног идеолошког контекста драстично је измењен не само однос према религији него је промењено и њено место у нашем друштву и личном животу појединца. Нико, међутим, у научном и културолошком смислу, без обзира да ли је верник, агностик или атеиста, не спори социокултурни значај религије и потребу њеног изучавања из перспективе различитих научних и теолошких дисциплина. За то у нашем високошколском образовном систему већ дуже од једног века постоје различите могућности. Проблем се, међутим, јавља када се у јавне школе у држави која има републиканско уређење постави питање увођења Верске наставе у систем јавног грађанског образовања.

Нема потребе овде посебно подсећати да је ово питање „решено” на различите начине у многим западноевропским, а почетком 90-их година овог века и у посткомунистичким земљама,⁵ и да се ниједно од тих „решења” не може без прилагођавања преузети као модел узорног извођења Верске наставе у грађанској школи. Наравно, познавање европских и властитих образовних и педагошких традиција може бити од помоћи приликом трагања за адекватним савременим образовним

¹ Овај рад завршен је у оквиру пројекта бр. 47010 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Најновију дебату у медијима и нашој академској јавности о статусу Верске наставе и Грађанског васпитања покренуле су противречне изјаве министра просвете Срђана Вербића. Уп. И. Миленковић, С. Рељић и др.

³ Уп. Јоксимовић 2003; Лолић 2016

⁴ „У јесен 2001. године Верска настава и Грађанско васпитање уводе се као факултативни предмети у први разред основне и први разред средње школе, што практично значи да ученици могу да похађају наставу оба предмета, да изаберу једну од две понуђене могућности или ниједну.” Јоксимовић 2003: VIII

⁵ Туцић 2007

моделом у којем би изучавање религије или великих светских религија било решено на адекватан начин.

Колико је питање изучавања религије у педагошком смислу сложено и деликатно, можемо се уверити ако погледамо како су том проблему у својим педагошким делима приступали најпознатији модерни филозофи и педагошки мислиоци, творци концепције модерног образовања и васпитања. Тако, на пример, немачки филозоф Кант, који је у модерном добу у својим критичким филозофским делима, између осталог, најтемељније разјаснио однос вере и знања, у свом *Спису о педагогији* истиче да би, пре религиозног образовања, деци требало „говорити о реду и о лепоти природних дела наместо о појму највишег бића”. (Кант 1922: 106) Посвећујући посебну пажњу испитивању феномена религиозности, Кант у свом педагошком спису напомиње да је важно размотрити шта ми детету поучавајући га о светим списима желимо да пренесемо, односно, какав је циљ религиозне поуке. Будући да је заступао становиште о постојању блиске везе између религије и морала, Кант је сматрао да је „религија, као на сазнање бога примењени морал, закон у нама, то морамо код детета почети са законом, који има у себи, не с теологијом.” (Кант 1922: 106) По Кантовом мишљењу, „тај закон у нама зове се савест, која је представник (репрезентант) бојжи у нама” (Кант 1922: 106) На основу тога, он, с јасним призвуком теорије о узвишеном, говори о свом схватању религиозности које није стриктно везано за неку религиозну конфесију. Кант сматра да је главни циљ религиозне поуке јачање моралне свести васпитаника, те да се „уједињеним разјашњењем појма о богу и дужности оплемењују (се) нарави омладине и исправља њихов суд”. (Кант 1922: 107)

Један од савремених Кантових следбеника у педагошкој науци, предавач на катедри за педагогију Филозофског факултета у Београду, немачки филозоф Артур Либерт, сматрао је да, ако се „религијска педагогија у односу на свој опште човечански и културни значај упореди са другим типовима педагогије, онда се несумњиво увиђа, да је она најважнија форма свега васпитања.” (Либерт 1935: 112) По Либертовом мишљењу, „њен се изванредни педагошки значај испољава већ и у културно-историском погледу. Од првих најранијих ступњева културе па све до у најфиније врхове духовног развитка једна моћна религиозна тенденција прожима целокупни унутрашњи живот човека. Она је активна у сваком стадиуму развитка и у свакој генерацији.” (Либерт 1935: 112)

Други разлог због којег је, по мишљењу овог немачког филозофа, религијска педагогија постала тако значајна „најбоље се може објаснити њихова суштина, када се помисли на мистичку веру у Бога или богове, која испуњава све људе.” (Либерт 1935: 112) Стога је Либерт

сматрао да су за веру пресудна следећа два момента: „инстинктивно осећање људске сићушности и немоћи, насупрот превласти надмоћне природе и насупрот загрожавања којим је човек у борби за опстанак увек изложен”. (Кант 1935: 112–113)

Либерт је наглашавао да је „традиција (је) један потпуно социјалан моменат, који све обавезује и спаја. И тек помоћу ње ствара себи човек извесну подршку која иде изнад појединачнога и онога што је лично.” (Либерт 1935: 113) По његовом мишљењу, „људи без традиције су духовно, морално итд. потпуно изоловани, и они би, ако би уопште могли живети, живели као у неком празном простору и без историје”. (Либерт 1935: 113)

За Либерта религиозна педагогија има свој корен у „пра-доживљају ирационалног”. (Либерт 1935: 113) С обзиром на снагу, порекло и виталност тог доживљаја, по Либертовом мишљењу, „за то није потребно да дете не иде у цркву. Оно изграђује само себе са једном тајанственом прамоћи своју службу Богу чак и онда, када чак и не потиче из неке нарочите религиозне куће, него када у тој кући влада више рационалистички дух”. (Либерт 1935: 113)

У том смислу Либерт наводи један поучан и особен Гетеов религиозни доживљај из његовог детињства. У кући Гетеових родитеља је владао, под утицајем његовог оца, црквени протестантизам, кога је и сам писац *Фауста* доживљавао као „једну врсту сувога морала”. (Либерт 1935: 114) Међутим, то учење није могло да задовољи ни душу а ни срце младог Гетеа. По Либерту, много јаче на Гетеа су утицали „пиетисти и други секташи, који су тежили за приснијим формама и приближавању богу”. (Либерт 1935: 114)

Либерт, међутим, с правом напомиње да се „не може рећи да је Гете био заправо типично религиозан човек, а нарочито онда када се мисли на било коју одређену цркву и религију. Па ипак у њему је живела једна дубока религиозна природа, која се нарочито јасно изражава у неким његовим песмама.” (Либерт 1935: 114)

У својој религијској педагогији Либерт се залаже за постепено развијање религиозне подуке, која подразумева постепено упознавање детета са светом религијског искуства. Као изузетно важан пропедеутички моменат, он је сматрао упознавање деце са светом бајки. Веровао је да због своје сличности с религијом бајка има за дете важну „субјективну и психолошку страну васпитања”. (Либерт 1935: 115)

После теоријских и дидактичких разматрања начелних питања саме религиозне наставе, њених задатака, циљева и садржаја, покушаћемо да у најкраћем одговоримо само на питања која се тичу смисла и циљева Верске наставе и Грађанског васпитања у нашем савременом образовном систему.

Кад је реч о изучавању религије и религијских феномена код нас у доба социјализма, обично се истиче да су знања о религији у то време била углавном редуccionистички интерпретирана и стављана у неадекватан контекст. Иако наглашавање идеолошког редуccionизма у изучавању религије није без основа, тешко да се овакве тврдње, са становишта релевантних савремених научних истраживања религије, могу узети као сасвим утемељене. Бројна теоријска и емпиријска истраживања овог феномена указују, без обзира на идеолошко марксистичко сужење, на постојање солидне научне представе о различитим аспектима религије, о којима данас у тзв. либералном политичком концепту друштва нема довољно релевантних научних истраживања.

Исто тако треба рећи да су се трагања за адекватним научним приступом у изучавању религије у оквиру наставе основног и средњег образовања почетком деведесетих година прошлог века суочила с низом проблема који нису карактеристични само за савремено српско школство, већ је реч о проблемима с којим се суочавају и образовни системи најразвијенијих земаља у Европи и свету. У епохи дигиталне револуције и нових миграција народа у Европу, питање односа вере и знања поново је актуелизовано из више перспектива. Неки аспекти овог питања задиру у саме темеље модерне секуларне државе и представљају тест којим се преиспитује секуларни и републикански карактер њених образовних, културних и политичких институција.

У јавним дискусијама⁶ које су вођене пре враћања Верске наставе и увођења Грађанског васпитања у наставу наших основних и средњих школа, 2001. године, већина домаћих угледних истраживача и познавалаца религије залагала се да се упознавање ученика са темељним питањима историје великих религија одвија у оквиру постојећих предмета: језика, књижевности, историје,⁷ филозофије, социологије и

---

⁶ Једна таква дебата вођена је на страницама листа *Политика* у временском периоду од 15.4. 1991. године, а прекинута је након четвртог наставка 22.4.1991. на захтев тадашњег главног уредника *Политике*. У дебати су учествовали: Дарко Танасковић, Андрија Крешић, Андрија Гамс, Еуген Вербер, Миладин Животић, Ксенија Марицки Гађански, Јанко Магловски, Есад Ћимић, Иван Ђурић, Борислав Микулић, Јован Бабић и Сима Ћирковић. Уп. Лолић 2016.

⁷ „Право решење није у стварању новог предмета, јер повлачи низ начелних и практичних тешкоћа. Далеко је реалније усавршити наставу историје у том смислу и дати јој већи простор да би се употпунила садржајима који су значајни за познавање религије. ...Међутим, мора се узети у обзир да су наши средњошколски и универзитетски предмети европоцентрични и да због тога морамо питати да ли се стичу довољна знања о кинеској или индијској религији, којих уосталом у садашњим програмима нема.” (Ћирковић 2016: 34–35.)

историје уметности, тако што би се у њихове програме уградила потребна сазнања о оном што је везано за религију у ширем смислу.

У контексту започетих политичких промена ургентно је налагана потреба увођења у наше школе предмета *религијска* (не религозна) *култура*.⁸ Заступници овог становишта сматрали су да би се тиме отклонио велики недостатак у целовитости образовања и у општој култури ученика и студената. Међутим, уводећи религијску културу требало би да избегнемо упадање у друге крајности, као што је „натурање религиозне културе као одређеног облика понашања, веровања и вредновања”. За разлику од религијске културе, „религиозна култура подразумева веровање, вредновање и понашање у сагласју са одређеним религијским опредељењем. То зацело није функција секуларног типа школе, јер се тиме напросто преноси особеност живљења једне посебне институције – Цркве. У бити религиозне културе је начин живота, тип мишљења, понашања и вредновања. Она се темељи на божјем ауторитету и шири се особеним искуством и сведочењем.” (Ђимић 2016: 21)

Неидеологизована школа, у коју верују и за коју се са много оптимизма залажу неки савремени теоретичари образовања, нема алтернативу религијској култури. Ови аутори сматрају да је „секуларизација социјалног живота, у исти мах, реалан процес и усвојена тековина цивилног друштва. С тог становишта веронаука (катехизација) у школи би била исто толико умесна колико и натурање било ког светоназора (атеистичког, марксистичког и сл.). Ово зацело не искључује могућност да се катехизација изводи – у недостатку других просторија – и у школи, али под условом да је необавезна и да је, дакако, обављају свештеници под руководством цркве. Религијска култура, међутим, као наставни предмет насушна је потреба савременог човека, јер посредством ње одгонета своје цивилизацијске и културне корене, открива властити идентитет.” (Ђимић 2016: 21–22)

Систем основног и средњошколског образовања требало би да створи могућности да се млади обавесте о садржају религије, пре свега оне у којој су рођени и о функцији религијског система. Међутим, такав предмет не би имао за циљ да развија побожност,⁹ што и није

⁸ Ђимић 2016:21; Уп. „Мислим да знање о великим религијама јесте знање о властитој културној припадности а потом и разумевање културе оних са којима морамо комуницирати. Јер, религија без обзира на интимно, приватно становиште које сваки грађанин има у погледу оданости вери предака или религији изабраној по властитом нахођењу, јесте првенствено важна као основа за наше етичке, естетске, социјалне и све остале критеријуме на основу којих ми постојимо као друштвена бића.”

⁹ Термин побожност изазива спорове и често се сматра да је побожност извор и узрок гушења слободе појединца. Међутим неки аутори се слажу да је „страх

сврха грађанских школа, иако је данас одређена доза побожности неопходна, просто као ментална хигијена јер је једини кодекс понашања који имамо сачуван у традиционалним религијама. Побожност младих, међутим, треба развијати у породици и у оквиру живота парохије. У читанке би се могле унети основне духовне песме, али не да буду део обавезног градива.

С друге стране, ван спора је да смо ми друштво лишено знања о властитим историјским, па онда и културним коренима. Да бисмо их имали, морали бисмо наново поверовати да, у случају да смо хришћани, без обзира на наш вернички, агностички или атеистички повод, хришћанство јесте део нас самих. Отуд толико дисконтинуитета у култури, отуд и откривање мита уместо историје, а отуда, такође, и неразумевање Европе, чији смо важан део, а не само коридор према Истоку и Западу. Стога је знање о великим религијама потребно не само у школама, не само на факултетима, него у свакодневном мишљању свих умних људи. Све су то аргументи због којих неки истраживачи религије сматрају да наставни предмет конципиран као некадашња веронаука, не би био много од помоћи у образовању младих и њиховом упућивању у темељне принципе великих религија.

Наш познати византолог, Иван Ђурић сматрао је да „на нашем простору, из стотину разлога, тешко је разумети тле и прошлост тла на којем јесмо без знања не само оба вида хришћанства него и ислама и јудаизма”. Међутим, по његовом мишљењу, „проблем је, нажалост, са писцима могућег уџбеника, исти онај који са становишта Европе имамо и са свим другим уџбеницима. Налазимо се у парадоксалној ситуацији да (...) треба најпре створити писце уџбеника па тек онда образовати децу.” (Ђурић 2016: 24)

У историји великих религија ученици би морали да се упознају са историјом и догматиком тих религија, без чега остају неразумљиви темељи различитих цивилизација. Главно тежиште овог уџбеника морало би да буде у приближавању основних идеја Библије, књиге на којој се заснива јеврејско-хришћанска цивилизација. Ако би се, рецимо, из тзв. западноевропске науке, политике, филозофије и књижевности одстранило хришћанско наслеђе, добили бисмо једну обогалењу културу.

Иако би по мишљењу већине заступника идеје „историје великих религија”, овакав приступ религиозном феномену био најбоље решење, ипак су неки од њих били скептични према том решењу и

господњи оно што је неопходно за сваку побожност. Светим Немањићима, како се закључује из истраживања њиховог овоземељског подвига, позивање на страх господњи није служило за то да се њиме влада, већ да се њиме изведе на пут спасења, на стазу неметежног живота”.

сматрали су да је оно могуће тек у некој даљој перспективи, која подразумева темељну реконструкцију нашег образованог система и начина мишљења.

У сваком случају писци или писац уџбеника требало би да буде или буду бар онолико модерни данас „колико је Свети Сава био модеран у свом времену, да има ширину погледа, културу толеранције и нада све врхунске образованости, као Доситеј у свом добу, и критичности колико је Вук имао у свом времену.” (Марицки-Гађански 2016) Дакле, с обзиром на то да ми припадамо православној хришћанској традицији, неопходно је њено темељито упознавање, али то никако не подразумева архаизацију прошлости, јер би то значило враћање на превазиђене стадијуме нашег културног живота.

Међутим, главни недостатак једног таквог предмета неки су видели у пренаглашеном историцизму, који религију редукује на њену историјску димензију и на деловање њених институција, што прети да идеолошко превагне над оним што је за религију суштинско, а то је разумевање самог феномена светог и разуђене морфологије његовог испољавања у људским стварима. Јер, на плану историје, показало се да (...) вера није једна „људска илузија”, како су тврдили и неки велики либерални научни ауторитети (Фројд). (Фром 1996)

Једно од кључних питања у расправама о веронауци и историји религија као школском предмету, тиче се профила предавача, односно, ко би могао да буде адекватан предавач, наставник¹⁰ тако концептираног предмета? Учесници у овој расправи сложили су се да, строго говорећи, у нашем образовном систему нико у потпуности не задовољава критеријуме који се захтевају за наставника веронауке у грађанској школи. Ипак, по свом образовању, најближи том предмету су социолози, филозофи, посебно заинтересовани за религију, и теолози, који имају одређену отвореност погледа и који су верзирани у световне дисциплине.

¹⁰ Етимологија термина наставник веома је интересантна. У средњовековном српском језику овај термин значи онај који изводи (наставља) на прави пут – путоводител. (Магловски 2016: 19). Значење речи наставник у средњем веку темељно је разјаснио наш најпознатији медијавелиста академик С. Ђирковић у својој расправи „Писменост и образовање у средњовековној српској држави”: „Реч 'настава' је, слично терминима изведеним из корена учити, у модерну српску културу дошла из средњег века. У том облику се, додуше, не јавља у старим текстовима, али су употребљаване речи 'наставник' и 'наставити'. Основно значење речи 'наставити' било је: показати пут, водити путем, упутити. 'Наставник' или 'наставитељ' је пре свега онај који показује пут. Разуме се, ова метафора има у виду исправан пут хришћанског живота, добар морални правац, те је стога, 'наставник' васпитач у модерном смислу те речи.” Уп. Ђирковић 1974.

Неки педагози и религиолози упозоравали су да би с обзиром на сложеност и цивилизацијски значај овог „коперниканског обрта” у нашој школи, било неодговорно поступати на начин којем смо ми, иначе, склони: да у оваквим приликама пођемо линијом мањег отпора и да се формално решење нађе у увођењу неког *ad hoc* склопљеног предмета, да се на брзину преко ноћи скрпи неки уџбеник и да тај спасоносни предмет почну предавати неадекватно оспособљени наставници.

Према томе, није наодмет подсетити да, историјски посматрано, црква увек има жељу да себе поистовети са религијом самом. На исти начин је и комунистичка партија настојала да своју хијерархију поистовети са црквом, а ову са идејом, тј. религијом. (Ђурић 2016: 23)

Став већине учесника у овој расправи био је да је веронаука као катехизис један преживели предмет, који нити сме, нити може бити везана за школу; за то су надлежни породица, црква и верска заједница. Упозоравано је да би предавање религије као предмета у школама било не само тешко остварљиво, већ би се тешко могла наћи мера која би задовољавала припаднике разних религија. У сваком случају указивано је на рискантност таквог подухвата. Тим пре што се религија у школама може предавати и у виду веронауке која обухвата систем религије са становишта једне верске организације. То се не ради ни у развијеним Западним земљама где је религија данас питање личне савести или личног опредељења појединца, а камоли код нас где поново, на жалост, васкрсава карактер религије као друштвеног оријентира, а у неким срединама религија делује као нека врста политичког програма.¹¹

За разлику од агностика и скептика, који религију сагледавају критички, идеолошки, либерално декларисани истраживачи сматрају да ће се положај и статус цркве, односно цркава, као друштвених и верских организација и легитимних заступника великог дела цивилизације, свакако значајно мењати. Они су очекивали да ће црква у времену које следи да се укључи у расправу о релевантним питањима савременог света, као што је то иначе у свету случај, доприносећи тако општем прогресу кроз заједничко изналажење решења и одлука о тим питањима. Насиље, тероризам, цензура, агресивне рекламе, незапосленост, организација производње и потрошње, једнакост и слобода,

---

¹¹ Грађанско друштво почетком XXI века је либерално друштво и са њим је инкопатибилно настојање које, без обзира на намере, угрожава слободу других. Стога је неприродно у земљи која претендује да буде демократска република враћати ред ствари на време веронауке у школи, јер веронаука као предмет може бити сврсисходна само у личном, интимном дијалогу сваког појединца и вере којој је одан.

питање живота и смрти (абортус, еутаназија, болнице за умирање итд.) развод брака, статус и одређење породице, образовање и проток информација – све су то питања о којима сви који имају одговорност треба да кажу шта имају и учине што могу. (Бабић 2016: 31–32) За разлику од ових веома оптимистичких очекивања о критичкој улози цркве у савременом свету, најновија запажања неких критички настројених истраживача друштва показују да се и црква и црквена елита по својим разним обележјима, не односи критички према изазовима савременог света, већ се сасвим уклапа у актуелне трендове глобалног конзумеристичког друштва. (Микулић 2006)

Међутим, ако се веронаука не схвата уско као школска поука у погледу вере, онда је реч о веома сложенем и тешком питању о месту и улози религије у нашем савременом животу – у држави и друштву, укључујући војску, болницу, скупштину и суд, наравно и цркву. Посебно је важно питање улоге цркве, која је, по свим европским модерним законодавствима, одвојена од државе, значи и од школе, стриктно у формалном погледу.

На основу претходно изложеног може се закључити да је заједнички став упућених у ову проблематику, да верска учења и обреди, изнети искључиво са теолошког становишта, немају места у школи¹² јер би то било исто толико једнострано као што је у доба комунизма било фаворизовање марксистичког и атеистичког приступа. Заједнички став већине савремених религиолога 90-их година прошлог века био је да, у вишеконфесионалној заједници и у европској држави каква је Србија, грађанска школа мора бити секуларизована и лаичка. Другим речима, републиканско уређење наше државе имплицира да црква и школа морају бити одвојени.

У разматрању новог приступа у изучавању религије и места и статуса веронауке у школи требало би покушати, кроз дијалог, да се постигне консензус. Стога се приликом решавања овог проблема треба ослонити на искуство савремених европских држава, које су у својој историји имале периоде екстремног религиозног фанатизма и епохе ригидног борбеног просветитељског атеизма. С обзиром на изузетно амбивалентан однос према религији у својој културној историји, ни

¹² Овај став не подржавају неки аутори који себе виде као политички либерално оријентисане теоретичаре друштва. Они сматрају да „веронаука иако није школски предмет, то не значи да њој треба забранити приступ у школе. Разлог за то је што би, по мишљењу ових аутора, „у овом историјском тренутку (а и иначе симболичка вредност једног таквог поступка као што је заједнички улазак у школу (и зборницу) православног, римокатоличког, муслиманског, евангелистичког и јеврејског свештеника била веома велика и представљала би пример толеранције. А толеранција је једна од главних претпоставки сигурног, слободног и квалитетног живљења.” (Бабић 2016)

несоцијалистичке државе у Западној Европи, које ми често узимамо као културни узор, нису имале увек исти став о месту веронауке у школи. У неким западноевропским државама, у најновије време, овај предмет су неке владе уводиле у наставу, док су га друге владе избацивале из наставе.

Међу стручњацима и педагозима мишљења о томе да ли ће настава веронауке допринети развоју демократије и толеранције у нашем друштву, и даље су подељена. (Нека најновија социолошка истраживања показују да су религиозни људи, не само у Србији, већ на простору бивше Југославије, најнетолерантнији: Зукорлић, Филарет, Церић, Дедејић и др.) Стога су неки истраживачи упозоравали да би увођење веронауке, посебно у основне школе, довело до нежељених ефеката, посебно на психолошком и социјалном плану. У нашим условима дошло би до неминовних подела међу децом, што би могло довести до додатних антагонизама и конфликтних ситуација међу ученицима, а и шире међу младима. (Танасковић 2016)

Чини се да у већини првих расправа о веронауци у школи доминира идеја да се доследно морамо држати става да је у европским државама, које имају републикански поредак, вера приватна ствар грађана. На том плану бисмо морали следити праксу већине европских земаља у којима је однос цркве и државе у правном смислу јасно одређен. Стога је неопходно да држава у законодавно-правном, материјално-финансијском, просторном и организационом погледу помогне црквама и верским заједницама да би оне могле на прави начин да испуне своју верску и образовну функцију, која за њих разумљиво има примарни значај.

Литература

- Дјуи, Џон (1966), *Васпитање и демократија- увод у философију васпитања*, Цетиње: Обод.
- Јоксимовић, Снежана (прир.) (2003), *Верска настава и Грађанско васпитање у школама у Србији*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Кант, Имануел (1922), *Спис о педагогији*, Београд: издање књижарнице Рајковић и Ђуковић.
- Либерт, Артур (1935), „Религијска педагогија”, *Учитељ*. Педагошки часопис Југословенског учитељског удружења, власник Иван Димник, уредник Милић Р. Мајсторовић, Београд, окт., год. 16(50), бр. 2: 112–119.
- Лолић, Маринко (2016), *Религија и веронаука у школи*, (рукопис), стр. 1–90.
- Микулић, Борислав (2006), *Кроаториј Еуропе*, Загреб: Деметра.
- Микулић, Борислав (2015), *Трг изгубљене републике*, Загреб: Аркзин д.о.о.

- Радојчић, Никола (1921), „Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије”, *Летопис матице српске*, година ХСVI, књ. 300, стр. 8–34.
- Туцић, Живица (2007), „Веронаука у школи”, *Политика*, 20. јануар, бр. 41 година СIII.
- Фром, Ерих (1996), *Психоанализа и религија*, Подгорица: Октоих.
- Хасанагић, Едиб (ур.) (1974), *Историја школа и образовања код Срба*, Београд: Историјски музеј СР Србије.
- Хуфнагел, Ервин (2002), *Филозофија педагогике*, Загреб: Деметра.

Marinko Lolić

**RELIGIÖSE UND POLITISCHEN BILDUNG CIVIL SCHULEN
IN CONTEMPORARY**

Zusammenfassung

Das Papier beschreibt die wichtigsten Kontroversen, die moderne öffentliche Schule, deren Programm der Ausbildung zu charakterisieren versucht, ein geeignetes pädagogisches Modell der Lehre zu finden, in dem Studenten die Möglichkeit des Religionsunterrichts gegeben. Für viele Pädagogen und Philosophen fortsetzen, ist die Frage des Religionsunterrichts mehrere umstritten in Zusammenhang mit der europäischen säkularen Bildungssystem. Daher sucht der Autor Licht aus einer philosophischen Perspektive die wichtigsten Themen der zeitgenössischen religiösen Erziehung zu vergießen und einige wichtige Konsequenzen aufzuzeigen, die die letzte Periode unserer Primär- und Sekundärbildung markiert haben, wo die Lehre der politischen Bildung und der Religion.

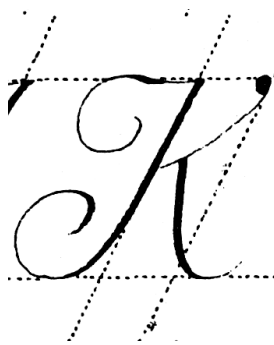

Александар Милојков

професор Верске наставе
у Земунској гимназији

СМИСАО И ЦИЉЕВИ
ВЕРСКЕ НАСТАВЕ
И ГРАЂАНСКОГ
ВАСПИТАЊА У
САВРЕМЕНОМ
ОБРАЗОВНОМ
СИСТЕМУ

ада говоримо о Верској настави у српском образовном систему кажемо да је она уведена у наше основне и средње школе

2001. године, у време Владе покојног премијера Зорана Ђинђића. То је, наравно, тачно, али би требало insistирати на прецизнијем термину. Верска настава је у време Владе Зорана Ђинђића *враћена* у српске школе, одакле је била избачена од стране комунистичких власти бивше Југославије. Треба insistирати на том термину *враћена* јер он указује на један идеолошки мотивисани прогон. Сведочи о увођењу Верске наставе не као о некој новотарији у нашем школском систему већ као о исправљању једне велике неправде и једног антидемок-

ратског и антицивизацијског поступка. Нажалост, термин *враћена* потребно је неговати јер се слична идеолошка атмосфера према Верској настави наставља, све време од њеног поновног враћања у српски образовни систем. Такође, један податак, са којим заиста не треба да се поносимо пред демократским светом којем декларативно тежимо, даје нам за право да сумњамо у искреност државе када је повратак Верске наставе у питању. Наиме, наставни кадар који изводи Верску наставу од 2001. године до дана данашњег нема решен радни статус. То су људи који имају исте обавезе, али не и иста права као њихове колеге које предају друге предмете. На делу је једна груба, системска дискриминација. Ми имамо закон који онемогућава наставницима Верске наставе заснивање сталног радног односа – само зато што предају Верску наставу. Да додамо да за наставнике Грађанског васпитања ово не важи. Ово озбиљно говори у прилог сумњи да је држава била неискрена у својој намери да исправи један антицивизацијски акт. И да је та неискреност континуирана, са крајњом намером да Верске наставе ипак не буде. Са тим у вези, повремено отворени насртаји, какав је последњи од стране министра просвете, господина Вербића, могу се тумачити као стварна намера државе – да се поново, из њој знаних идеолошких и/или неких других разлога, реши Верске наставе. Иступ господина Вербића зато разумевамо као „пипање пулса” јавности: да ли је спремна да тако нешто прихвати.

У свом даљем излагању, мотивисани управо критикама министра Вербића и других противника Верске наставе, осврнули бисмо се на три питања која се најчешће у тим критикама и покрећу. Прво питање је веза секуларног уређења државе Србије и Верске наставе у државним школама. Устав Републике Србије у члану 11. регулише одвојеност цркава и верских заједница од државе, а државу дефинише као световну. Противници Верске наставе се на овај члан позивају, сматрајући да је присуство Верске наставе у државним школама у директној супротности са Уставом. Напоменимо да је Уставни суд, у два случаја (о питању Уредбе владе о увођењу Верске наставе и о питању Закона о црквама и верским заједницама) пресудио да присуство Верске наставе, као и оспорени чланови Закона о црквама и верским заједницама (у једном се јемчи право на Верску наставу у државним основним и средњим школама) није у супротности са Уставом Републике Србије. И поред тога, овај „аргумент” позивања на Устав и секуларност се и даље истиче. У чему је ту онда проблем? Очигледно у самом појму секуларности. Да ли је тај појам суштински могућ као један и јединствен, или пак постоји мноштво његових модела? Ако ствари поставимо сликовито и проблем илуструјемо чувеном Рафаеловом сликом *Атинска школа*, проблем изгледа платонско-аристотеловски. Они који се позивају на аргумент секуларности

наступају „палтонски”, заступајући идеју да постоји само један модел секуларности, једна објективна суштина секуларности у коју нам се ваља уклопити уколико желимо да се назовемо секуларним друштвом. Та „објективна суштина секуларности”, где чуда, изгледа као модел већ виђен у нашој не тако давној идеолошко-тоталитарној, богоборној и вероборној прошлости. Ствари не би биле за чуђење, да на сцени немамо једну политичку схизофренију. Са једне стране заступа се тоталитарност мишљења, док се са друге декларативно тежи европским вредностима, у чијој суштини су плуралност и различитост. Управо та Европа, којој званично тежимо као држава, показује да не постоји један, платонско-трансцендентни, задани модел секуларности већ да постоје појединачни модели, који су међусобно делом слични, али делом и различити. Јасно је да у европском искуству одвојеност државе и црква не мора значити апсолутни зид између њих, већ подразумева одговарајуће облике сарадње на пољу заједничког интереса, а све у циљу унапређења људских права и слобода. Дакле, колико год нам Платон био драг, истина је овог пута на страни „аристотеловске” мноштвености и појединачности из које нам ваља угледати за нас одговарајући модел секуларности. Ако бисмо из те плуралности европског секуларизма могли извући један заједнички именитељ секуларног, онда би он гласио да није посао државе да шири верско учење, али јесте да унапређује људска права својих грађана. А право на веру и верско образовање су свакако део тог корпуса права. Такође, ако је Верска настава усмерена ка упознавању своје вере у дијалогу и са другима и другачијима, то свакако треба да допринесе бољем разумевању и слози једног на разликама заснованог друштва. А мир и стабилност је свакако интерес државе. Много је и других практичних и животних разлога који оправдавају присуство верског образовања у државним школама. Са друге стране, против верске наставе постоји само један разлог – идеолошки; та, савременом демократском свету несхватљива потреба да се задовољи једна мртва идеја као идеја, без обзира на то што она нема везе са конкретним животом и животима. Цивилизацијски и демократски искорак јесте схватање да животу не претходе идеје, већ да идеје формира живот. Тако и појам секуларности формира конкретна животна пракса. Идеје треба да подражавају живот и да служе животу, а не да живот служи унапред задатим идејама. То је прави модел демократског друштва које једино као такво има шансе да буде састављено од слободних, задовољних и срећних људи. Тако, питање Верске наставе и Грађанског васпитања представља један мали тест јавне политичке свести – да ли иде ка демократичности или тоталитарности. Заиста, Платон колико год да је био интересантан ипак је био и прилично тоталитаран. Зато, овог пута је боље прст окренути са Аристотелом „ка доле” – ка реалности живљења, ка ствар-

ности конкретних живота. Залагање за унитарни појам секуларности мора се прихватити као легитимно (као политичка опција, ма колико се она нама лично не свиђала). Али, са друге стране, они који се за то залажу морају прихватити да то није и не може бити једини могући појам секуларности. Поготово ако се у исто време, као политичка опција, залажу за европски пут земље и за европске вредности.

Следеће питање је у блиској вези са претходним, као однос јединства и плуралности. Њега је, нека нам се дозволи да кажемо, за нас који предајемо Верску наставу, прилично болно па и увредљиво активирао министар Вербић. У низу својих паушалних и међусобно неконзистентних изјава о Верској настави (и Грађанском васпитању) министар је изјавио да је увођењем ова два предмета створена сегрегација међу ученицима. Сегрегација означава грубу деобу људи, на основу неког критеријума који одудара од основних људских права и врло често је у вези са дискриминацијом. На пример, деоба по националној, расној, верској, социјалној или некој другој, сличној основи. Министар је замерио да се деца за Верску наставу и Грађанско васпитање опредељују не по интересовању већ по вери својих родитеља. Шта је све проблематично у овој министровој изјави? Прво, створен је непостојећи јаз између Грађанског васпитања и Верске наставе, као да се за први опредељују атеисти а за други верници, те да се деца по том основу деле. Из радног искуства наставника Верске наставе, одговорно се може потврдити да то није тачно. Ђаци се најчешће опредељују према личном интересовању. Има ту и других критеријума који утичу на избор (најчешће личност наставника и одговарајуће друштво из разреда), али једног нема – нема потребе за оштрим отклоном према алтернативном предмету. Такође, ова два предмета никако не значе деобу на вернике и атеисте. Радно искуство говори да, на нивоу средњошколског образовања, на оба предмета постоје ђаци који заступају оба става у вези религиозности.

Следеће што као проблем треба приметити у овој министровој изјави јесте појам јединства и однос према различитостима. Ако узмемо за тачно да се ђаци за Верску наставу најчешће опредељују због личне припадности одређеној вероисповести, да ли ту постоји проблем сегрегације? То питање је посебно актуелно у мултирелигијским срединама, где се у једној школи слушају две врсте Верске наставе (на пример, православни катихизис и исламска веронаука). Прво што треба напоменути јесте да је право родитеља да васпитавају своју децу у складу са својим религијским убеђењима Уставом гарантовано право (члан 43. Устава). Заиста је несхватљиво да неко ко представља извршну власт доводи грађанима у питање Уставом гарантована права!? Зашто се том праву родитеља даје негативна конотација? Због чега би се реализација тог права потискивала из јавне сфере, конк-

ретно из нашег школства? Није ли то онда једно индиректно указивање на религиозност као лошу и непожељну? Таквим ставом се само доприноси да вероисповест на нашим просторима заиста постане и остане неуралгична тачка. Тачка могућих сукоба. Потискујући ту различитост из нашег школства, управо се доприноси појму религијске различитости као нечем потенцијално опасном. Дајући религијској различитости епитет непожељног у школској атмосфери ми заправо улазимо у једну тиху сегрегацију. Сегрегацију у којој ће наше различитости стасавати и расти као неуралгичне тачке, спремне да ескалирају у неки будући сукоб.

Да бисмо овакве негативне ефекте избегли, ваља нам да порадимо на другачијем појму јединства. Сфера нашег јавног живота, па тако и сфера нашег школства, треба да постане место сусрета и комуникације различитости. Нама није потребно јединство које се плаши разлика и где се разлике поистовећују са деобом и сегрегацијом. Наш појам јединства не сме да буде поистовећен са некаквим најмањим заједничким именитељем истости, већ треба да имплементира постојећу различитост у свој њеној животној пуноћи. Јединство треба да постане комуникација многих и различитих. Та реалност различитости је реалност наше државе Србије. И те различитости се не треба стидети, нити је као злехуду потискивати из јавне сфере. Коначно, разлика није раздвајање, а поготово није сегрегација. Различитост јесте и треба да буде спајање, без поништења појединачне конкретности, уколико јединство схватимо као комуникацију и однос. Да бисмо до таквог појма јединства дошли, а он је једино могућ у мултикултуралној Србији, онда је место Верске наставе у нашим школама неупитно. Но, да бисмо коначно кренули ка оваквом појму јединства морамо учинити први и најозбиљнији корак – престати да тоталитарно мислимо. Нажалост, чини се да је управо такав, тоталитарни начин мишљења, идејна основа последњег насртаја на Верску наставу и Грађанско васпитање. И поново долазимо до апсурда, јер се са друге стране залажемо за своје место у заједници европских народа. Очигледно је да управо тај европски појам јединства треба прво да дође до нас, до наше свести. Тоталитарни начин мишљења, поистовећивање различитости са подељеношћу, јединство као монолитна истост на јавној сцени, никако не иду заједно са нашом тежњом ка интеграцији у ЕУ.

И треће питање којег бисмо се у свом излагању дотакли, јесте питање модела Верске наставе у нашим школама. У нашим школама Верска настава се изводи као катихетска настава одређене традиционалне цркве или верске заједнице, у зависности за коју се ђаци опредељују. Често се таквој настави упућује приговор, управо због њеног катихетског садржаја, што се поново надовезује на већ поменуто при-

чу о секуларности државе. Неретко се чују и предлози да би Верска настава требало да буде учење о религијама, а не изношење садржаја једне одређене вере. У дискусијама се поставља питање који је од два модела бољи?

Када је у питању искуство европских држава, ситуација је следећа. Готово у свим државама Европе постоји Верска настава. У државама ЕУ Верске наставе нема у Француској (мада у неким деловима је има) и Словенији. У осталим земљама ЕУ постоје генерално два модела Верске наставе. Један је, слично нашем, катихетски модел а други неки облик религијског образовања, неконфесионална учења о великим светским религијама или као неконфесионално учење о хришћанству и сл. Поменимо неке од земаља ЕУ које имају модел Верске наставе сличан нашем. То су: Белгија, Мађарска, Италија, Немачка, Аустрија, Летонија, Литванија, Шпанија, Португал, Пољска, Словачка, Румунија, Кипар, Грчка, Малта, Северна Ирска, Република Ирска, итд.¹ Такође, постоје различити модели сарадње државе и црква и верских заједница на плану Верске наставе. У неким државама предмет је факултативан, у неким обавезан изборни са алтернативним предметом (као код нас), док је у неким државама, попут Аустрије, обавезан предмет.

Вратимо се поново питању који је од два постојећа модела Верске наставе бољи и прикладнији за наше школе? Плуралност модела у земљама ЕУ говори нам да не постоји обавезујући, универзално добар и универзално прикладан модел Верске наставе. Модел који конкретна држава примењује направљен је тако да постигне задати циљ. Шта то значи? То значи да треба анализирати властиту реалност и потребе и задати циљеве Верске наставе. И на основу тога усвојити конкретан модел наставе, који ће за наше конкретно подручје дати најбоље резултате и омогућити достизање задатих циљева. Ако као за глобални циљ Верске наставе поставимо неговање права на верско образовање, познавање себе и другог и развијање свести о мултикултуралности и комуникацији, онда би, по нашем личном мишљењу, у Србији најбољи модел Верске наставе био онај који би представљао неку врсту синтезе два у Европи постојећа модела. Наиме, из искуства рада у нашим школама, стекли смо утисак да се горе поменути циљеви најефектније постижу када нашим ђацима изложите садржај вере којој лично припадају и када их кроз то учење уведете у комуникацију са другим и другачијим. Толеранција различитих, у првом реду различитих по верском и националном опредељењу, у свести младих људи (реч је о искуству рада у гимназијском образовању) нејделотворније заживи

¹ Luce Pepin, *Teaching about Religions in European School Systems – Policy issues and trends*, NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe, 2009.

и бива прихваћена ако се пренесе као садржај конкретне, властите вере и властите припадности. Зато сматрамо да би такав један модел Верске наставе, као синтеза верског катихизиса и учења и упознавања са другима, био најбољи модел за наше поднебље. Његови ефекти би били како јачање појединачног верског и културног идентитета, тако и комуникација са другима и другачијима. На тај начин бисмо допринели изградњи поменутог појма јединства као комуникације, у исто време негујући и властите појединачности и различитости.

Овакав приступ Верској настави и Грађанском васпитању у нашим основним и средњим школама био би у чврстој вези са европским вредностима којима декларативно политички тежимо као држава. Са друге стране, алтернатива је инсистирање на тоталитарној истости, на страху од разлика, на поистовећивању разлика са поделама, што све представља озбиљну схизофренију са званичним државни проевропским опредељењем. Европске вредности и европски стандарди нам налажу да говоримо о свакако добродошлој реформи Верске наставе, а не о њеном суштинском укидању (ма како та намера укидања била увијена у fine обланде).

Када својој проевропској свести поставимо ово питање ваљало би да на уму имамо и следећи податак. На тлу Европе у XXI веку нико још није укинуо Верску наставу. Верску наставу су укидали неки мало другачији Европљани у XX веку и то: нацистичка Немачка, комунистичка Русија, комунистичка Југославија, комунистичка Румунија... Шта им је заједничко? Тоталитари начин мишљења. Очигледно, тоталитарној свести смета свака различитост, па и верска. Она има потребу да све сведе на истост, да униформише. Зато је тоталитарна. Но, Европа је такву свест оставила иза себе.

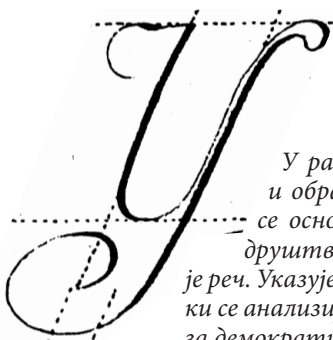

Зоран Аврамовић

Завод за унапређивање образовања
и васпитања Београд

ЦИЉЕВИ И
ПРОБЛЕМИ
ГРАЂАНСКОГ
ВАСПИТАЊА И
ОБРАЗОВАЊА

У раду се разматра концепција васпитања и образовања за грађанско друштво. Излажу се основни појмови демократије и грађанског друштва. Описују се циљеви образовања о коме је реч. Указује се на концептуалне проблеме и критички се анализира стратегија образовања и васпитања за демократију.

Кључне речи: грађанско друштво, демократија, васпитање и образовање, Србија.

Увођење новог предмета у наставни програм нужно је повезано са питањем друштвене и сазнајне оправданости: (1) да ли постоје друштвене потребе за предметом који се уводи и (2) како је предмет конципиран? У овом раду размотриће се идејне претпоставке васпитања и образовања за грађанско друштво, а потом критички анализирати стратегија васпитања и образовања за такво друштво.

О појмовима демократије и грађанског друштва

Појам „демократија” узима се у значењу уређења државе у коме постоји општа доступност установа власти, слободни избори представника власти, гарантована права удруживања, слобода изражавања и контрола власти. Са овог становишта, образовање за демократију подразумева стицање знања о основним установама демократске државе које грађанин користи у процесу колективног одлучивања али и у поступку јавне контроле власти.

Идеја грађанског друштва темељи се на грађанину, појединцу који слободно бира свој смисао живота. Хегел разликује појмове *грађанин* (однос према држави) и *буржуј* (однос према породици и економији). У савременим интерпретацијама ова идеја се јавила као облик недржавног организовања грађана, као систем оних иницијатива и институција које сузбијају моћ и утицај државе на живот појединца и његових асоцијација (Кеан, 1988). Основне установе грађанског друштва су породица, локална заједница, црква, тржиште, добровољна удружења у свим областима друштва, приватни фондови, независни медији.

У основи свих теорија грађанског друштва налази се критика државе, при чему се становишта разликују само у модалитетима елиминације државе из социјалног поља живота људи. Један од најважнијих филозофских извора ових теорија јесте Поперово дело *Отворено друштво и његови непријатељи* (1994). Традиционално друштво је органска заједница, а отворено друштво апстрактна заједница са индивидуалним правима. У теоријама грађанског друштва не постоји сагласност око односа грађанина према држави: да ли је држава радикално одвојена од грађанског друштва или се у неким тачкама додирује? По једном схватању, грађанско друштво обухвата све активности које су независне од државе (аутономија рада, начин живота, идеологија, религија, култура). Теоретичари грађанског друштва настављају идеју критике државе и нације: друштво је независно од државе (Кин, Офе, Голубовић, Подунавац). „Друштво се ослобађа примата државе” (Офе). У операционализацији овакве идеје издваја се подручје личних интереса као нешто што је супротно државним интересима. На економском терену, доминира приватни интерес и тржишна економија. У односу према држави и политичком поретку, појединац се оријентише према начелу децентрализације и самоуправе, односно према локалној и регионалној аутономији. Грађанин је слободан у својој приватној активности, а у јавном простору државе он се самоорганизује, самоодлучује о свим питањима приватног и јавног, колективног живота. То је појединац који, по Поперу (1994),

доноси личне одлуке. Поред класичних питања политичке власти, грађанско друштво инаугурише тзв. „неконвенционалну политику”, односно разматрање јавних друштвених проблема (незапосленост, дискриминација полова, деградација околине, здравље, град, култура, идентитет). Ова теоријска струја мишљења о грађанском друштву минимализује државну власт и њене класичне функције за рачун појединца – грађанина и његових права која се схватају као надређена заједници, држави и нацији.

Друга теоријска гледишта у концепт „грађанско друштво” укључују и политичку активност (изборе, правну државу, активну јавност), тако да политичке партије посредују између државе и друштва (Аврамовић, 1990). Ова дилема се преноси и на концепт „образовање за грађанско друштво”. Значи ли то да се овај тип образовања ограничава на знања за недржавне облике живота? Међутим, о грађанском образовању се расправља и као облику образовања за политику.

Образовање за политику ставило би акценат на оно што је струја времена. Такво разумевање грађанског образовања отвара питање саме суштине политике као „интересима вођеној делатности” у којој се тежи моћи (Вебер, 1976). Образовање би било оријентисано према политичару као „генију дела” (Шпенглер) и политици као споју страсти и начела, односно као вези „контемплације и практичног маневра” (Манхајм, 1968).

Савремени концепт грађанског образовања, независно од акцентовања демократије, грађанског друштва или државе и политике, мотивисан је идејом одбране од обнове недемократског облика власти. Другим речима, образовни циљ је да се вредности колективитета – нације, државе, класе – замене индивидуалним вредностима а одлука у име ентитета заједнице, замени одлуком у име појединца.

Неколико циљева грађанског васпитања и образовања

Циљеви су увек израз неких интереса (политичких, економских, културних). Шта могу бити основни циљеви грађанског васпитања и образовања?

Постоје циљеви грађанског образовања који су повезани са неким ширим *друштвеним и политичким* кретањима као и они који су наставно-предметног програма. Офанзива грађанског образовања у Србији поклапа се са колапсом система „реалног социјализма” у Источној Европи. Овај модел образовања треба да помогне „цивилизовању Источне Европе” (Барцес, 1997), односно бекству из света „друге

Европе”. Та друга Европа је скуп оних друштава која се обликују према вредностима нације, традиције, државе, а не по мери појединца, грађанина. Та „друга Европа” је под теретом национализма, традиционализма, ауторитаризма. На оваквом социјално-културном темељу, по суду креатора грађанског васпитања и образовања, није могућно подићи демократске институције већ је зарад достизања „стварне демократије и цивилног друштва” потребно усвојити демократске процедуре и формирати грађански карактер личности.

Други круг циљева је комплементаран претходном. Грађанско образовање треба да *афирмише* демократска знања и вредности западноевропских политичких култура. Модерна демократија је рођена на Западу, ту је пустила корен и сада ваља да се прошири на етно-холистичке културе. Има се у виду скуп знања о грађанском друштву, друштвеној и политичкој улози грађанина, људским правима и њиховој заштити, толеранцији, начинима решавања конфликта, улози цркве у грађанском друштву, слободном тржишту. Све ове политичке вредности и знања примерени су појму „отворено друштво”. Идеје, трговина и културни додири су покретачке снаге отвореног друштва. Појединац треба да самостално одлучује о проблемима са којима се суочава (учинити грађанина појединца компетентним и одговорним за учествовање у животу заједнице).

Трећи циљ грађанског образовања је *промена* установа и структуре свести затеченог традиционалног друштва. На првом месту је промена недемократских институција у демократске. Даље следи промена политичке културе која је, по њиховом суду, холистичка, етно-центрична, затворена, ратничка итд. У том низу отвара се и питање промене менталног политичког склопа чланова једне заједнице (прилагођавање институција, образовање за демократију и школовање младих кадрова). Разлог за стратегију промене менталитета политичких заједница налази се у вери да ће се тако спречити мали национализми и нетолеранција међу грађанима појединих држава.

Четврти циљ је од суштинског значаја: потребна је промена *личности* (интелектуално, емоционално, вољно, морално) или стварање одређеног типа личности и развијање одговарајућих особина личности. Реч је о изградњи „партиципативно усмереног грађанина”, дакле кооперативној личности, иницијативној и „будној” према власти. То се постиже комуникацијом у групи, решавањем сукоба, права и одговорности, партиципацијом, заштитом и кршењем права (*Приручник за грађанско васпитање*, 2001). Грађанско образовање отвореног друштва центрирано је на појединца који је суочен са личним одлукама. Циљ васпитања и образовања је да ослони ученика на разум како би могао да утиче на свој живот (рад, локалну заједницу, владу).

Сви наведени циљеви грађанског васпитања и образовања сабирају се у једној тачки: концепт треба засновати на сазнајној и вредносној „опреми” појединца да решава приватне проблеме и да учествује у њиховом решавању. Човек треба да се оспособи за управљање својим животом. Из овакве позиције појединца према образовању изводе се комплементарни циљеви: формирање личности која ће се ослањати на разум а не на колектив, мит, вођу. образовање за нацију и државу треба заменити образовањем за грађанина. Из образовног концепта потискују се држава, нација, структуре моћи, историјска свест.

У програмима међународних организација у којима се инсистира на образовању за демократију, грађанском васпитању и његовој примени нигде се не подвлачи улога државе. Тако, у једној публикацији Унеска (*Образовање – скривена ризница*, 1996) концепт о коме је реч своди се на то да образовање „треба да свакоме пружи могућност да има активну улогу у предвиђању будућности”, да „припрема људе за њихову улогу у друштвеној заједници тако што ће их упутити у њихова права и дужности”, да „изграђују осећање за критичност, слободу мишљења, независно деловање”, и да развија „равнотежу између личне слободе и принципа ауторитета”.

Ко остварује грађанско васпитање? Операционализација пројекта грађанског образовања препуштена је углавном невладиним организацијама (НВО). Оне организују краће и дуже курсеве на националном и интернационалном нивоу, док школе раде по систему, на дужи временски рок и укључују васпитање. Примера ради, објави се позив преко новина свим студентима у државама Источне Европе да похађају бесплатно, без трошкова пута и смештаја, седмодневни курс „Нова знања о цивилном друштву и техникама преговарања и решавања сукоба”. Формирано је низ међународних организација које се баве „промовисањем демократије и грађанског друштва”.

Када се пажљиво анализира делатност НВО за грађанско образовање може се закључити да је њихов важан циљ – формирање нових облика групне и индивидуалне идентификације, а одбацивање националних и државних модела идентификације. Довољно је познато да је припадност групи један од најважнијих елемената социјализације, да посредством групне свести појединац обликује ставове, вредности и уверења. Стратегија грађанског образовања рачуна са ненационалним групним и просторним идентификацијама појединца чиме се разбија историјом изграђени национални оквир припадности. Тако се подстиче професионална, породична, генерацијска, полна, религиозна идентификација. На другом месту, даје се подршка просторној идентификацији: према месту живљења, према општини, регији, републици, Европи, свету. У целој овој замисли није елиминисан *ја-идентитет* већ је његова веза са колективом, без кога не може да се кон-

ституише, усмерена на уже групе уз минимализовање или уклањање националне или државне идентификације.

Ко остварује програм грађанског васпитања и образовања у Србији? Током протеклих десет година то су биле невладине организације а школа се предметно-програмски укључује од 2001. године. У Србији је у 1998. било 198 НВО које су се бавиле грађанским васпитањем и образовањем (Попадић и Васовић, 1998), а данас их има око 25.000.

Проблеми концепције грађанског васпитања и образовања

Први критички приговор универзализовању америчко-западно-европског модела васпитања и образовања је потцењивање демократског наслеђа источноевропских друштава, као и одсуство напора да се концепт грађанског образовања повеже са њиховом културном традицијом. Основна концептуална грешка је у томе што се апсолутизује традиција комунистичке власти. Заборавља се да је комунизам владао само 40 година у овим земљама а традиција је дуга десет векова. А та традиција је оставила дубоку бразду у свести и души (српског) човека. „Категоријални фундамент западног либерализма, као што су 'грађанин', 'бирач', 'цивилно друштво', 'продавац-купац' (homo economicus), по мом суду, остали су без ефикасног прикључка на традицијске, етничке, верске, културне и цивилизацијске посебности и поделе у вишенационалним државама” (Стојановић, 1995: 116). Из овог суда произлази порука да се не могу механички пресађивати туђе институције на друго културно и политичко искуство. Форсирање страног искуства може да нас уведе у поље моралне хетерономије. У супротном, добићемо покушај стварања новог човека али овога пута „грађанина”.

Други приговор обухвата саму идеју изградње друштва у коме ће сваки појединац користити демократију за своје циљеве. Основни циљ грађанског образовања је утемељење отвореног друштва са појединцем који се ослања на моћ властитог разума у решавању социјалних и политичких проблема. Појединцу се поставља висок захтев – да буде одговоран за свој избор. Психолошки и социјално није сваки човек способан за реализацију идеала потпуне аутономије. С друге стране, слобода је увек избор. Зашто би избор увек био будуће друштво или борба за решење неког проблема? Слобода је вредност и за приватно уживање или, пак, за идентификацију са прошлошћу.

Проблем са грађанским образовањем је у томе што је његов циљ да оствари рационално друштво, заправо да устоличи разум као апсолутни критеријум за мишљење и понашање појединца и заједнице. Где је у таквом концепту образовања место за емоционално богатство личности и доживљајни однос према свету? Има ли места за дионизијски живот у грађанском образовању? Као да концепт „образовање за грађанско друштво” жмури пред основним мотивима људске природе – глад, љубав, срећа, жудња за влашћу.

Разум није једини облик живота. Логичка мисао не може да продре у суштину живота. Поред појма постоји и интуиција као извор сазнања и непосредни доживљај. Човек, као непоновљиво и јединствено биће, зна да стрепи, пати, очајава, да живи у тескоби, греху и парадоксу. Рационалне одлуке не могу да елиминишу ненамераване последице деловања. Оне су увек уплетене у друштвену ситуацију у којој влада „етичка ирационалност света” (Вебер, 1976).

Трећи приговор концепту грађанског образовања окренут је последицама образовања за грађанина. Грађанско образовање је свим својим елементима окренуто правима и потребама појединца. У односу на државу он је тај који испоставља захтеве. Таква концепција грађанског образовања нужно потхрањује егоизам, компетитивност, сепаратизам, локализам.

Приговор би се могао упутити и са становишта брзине остваривања концепције грађанског образовања у незападним („недемократским”) државама. Као да се жели грађанин преко ноћи. Као да је довољно само представити знање о грађанском друштву па да се националиста, верник, социјалиста изгубе. Заборавља се да је социјални живот кумулативан, дубоко континуиран, а све промене, без обзира на средства и време, не могу да потисну еволутивност и поступност. Другим речима, на грађанина у „националистичким”, традиционалистичким друштвима треба сачекати и при том треба рачунати на уплив историјом наслеђених вредности.

Четврти приговор је најозбиљнији по сазнајним и практичним последицама. Негде скривено, негде отворено, пројекат образовања за грађанско друштво заобилази институције државе и нације (моћ и колективна осећања). То је кључно место у овом пројекту. Питање је, међутим, шта се добија ненационалним и недржавним образовањем. Друга једна струја промотера грађанског друштва залаже се за светску владу, за ограничени суверенитет, дакле за међународне политичке односе, при чему заобилазе проблем померања суверенитета и национално-државне легитимности таквог устројства света. Шта се добија новим нападом на државу? Да ли је могућна грађанска замисао „одумирања државе”?

Ствараоци и мислиоци грађанског друштва само су настављачи оне филозофско-политичке традиције мишљења која је различитим појмовним апаратом критиковала институцију државе. Заједничка инспирација свих критичара државе била је њена лоша пракса или недемократска институционализација државних установа. Нису, међутим, показали осетљивост за чињеницу да је управо држава једна од највећих тековина цивилизације и да је то једина институција која успева да реши унутрашње разлике (социјалне, економске, националне, језичке, верске) и да једино држава може да успостави правни оквир који регулише заједнички живот заједнице. Само се у држави могу користити грађанска права и слободе. На ову околност упозорава Дарендорф (1997): „Ко стално објављује смрт националне државе нехотице разара и основе правне државе и демократије које су за сада могуће само у оквиру националне државе.”

Без државе нема суверене власти која је способна да легитимно решава сукобе, нема ни права ни дужности, а тешко је остварити другачији систем правила за остваривање општег добра. Експлицитна и имплицитна критика државе одузима право држави да обликује *морално јединство и осећање солидарности* припадника нације. А ово право државе може се остварити само демократски изабраном владом, циркулацијом јавног мишљења и развијањем љубави према отаџбини.

Уместо беспштедне критике државе и нације, градитељи грађанског друштва би могли озбиљније да буду схваћени уколико уваже значај државе и колективних вредности у појединачном и друштвеном животу и уколико се потруде да нађу историјски склад између грађанског друштва и државе. Оправдана је критика државне свемоћи, али још је више оправдана тежња да се државна принуда доведе у склад са правним поретком.

*

* *

Предмет грађанско васпитање и образовање има за циљ да оствари једну замисао друштва која има, поред теоријских, практичних карактеристика, и идеолошке. Друштво се схвата као последица појединачних интереса, потреба, вредности. (Другачије схватање је да друштво представља структурисану и организовану целину од које појединац зависи.) Тежиште васпитања и образовања стављено је на развој личности (когнитивне способности, комуникације, социјалне вештине, људска права).

На том путу препрека није само проблем концептуалности већ и историјско наслеђе. Како повезати традицију са модерношћу, како повезати наслеђе са концептом грађанског друштва? Без одговора на ово питање, морамо рачунати са концептом Building Open Society

као новим обликом друштва који није укоревен у неким елементима традиционалног друштва у Србији. Проблем ће се појавити на три нивоа. *Теоријски* – није појмовно артикулисан однос између друштва и државе, традиције и појединца. *Политички* – грађанска друштва су производ западноевропске цивилизације, што има за последицу подређивање једног искуства другом. *Културни* – универзализација једног модела васпитања и образовања нужно води промени националног идентитета. А то је већ сукоб историјског наслеђа и васпитних конструкција.

На крају, запитајмо се да ли је било наставно-предметних алтернатива 2001. године грађанском васпитању и образовању? Да, то су, примера ради, екологија, медији, сузбијање наркоманије и алкохолизма, планирање породице. Данас је најозбиљнији проблем у Србији драстичан пад наталитета. Подаци су забрињавајући – још 1994. године у 117 општина у Србији забележен је пад природног прираштаја. Статистички подаци кажују да се 70% становништва Србије не обнавља на проширен начин. Зар то није довољан разлог да се у школама уведе предмет о планирању породице уместо грађанског васпитања?

Литература

- Аврамовић, З. (2006). *Апорије образовања за демократију*, ИПИ, Београд.
- Аврамовић, З. (2011). *Социолошка осмтрачница културе и образовања*, Рашка школа, Београд.
- Аврамовић, (2012). *Демократија и бомбардовање*, Просвета, Београд.
- Аврамовић, З. (2013). *Родомрсици и родољупци*, Службени гласник, Београд.
- Аврамовић, З. (2013). *Образовање у токовима друштва знања*, Завод за уџбенике, Београд.
- Дјуи, Џ. (1971). *Демократија и образовање*, Обод, Цетиње.
- Кеан, Ј. (1988). *Democracy and Civil Society*, Verso, London.
- Грађанско васпитање* (2001). Издање Министарства за просвету и омладину, Београд.
- Два века образовања* (2004). (Зборник, приређивач З. Аврамовић), ИПИ, Београд.
- Изазови демократије и школа* (2002). (ур. З. Аврамовић, С. Максић), Милановић-Наход, С. Спасеновић, В.: „Шта треба мењати у нашим школама”, у зборнику, ИПИ, Београд.
- Васпитање и алтруизам* (1997). Зборник радова (приређивачи: Јоксимовић, С. Гашић-Павишић, Миочиновић, Љ.), Институт за педагошка ситраживања, Београд.
- Квалитетно образовање за све*. (2002). (Група аутора) Министарство просвете и спорта Републике Србије, Београд.

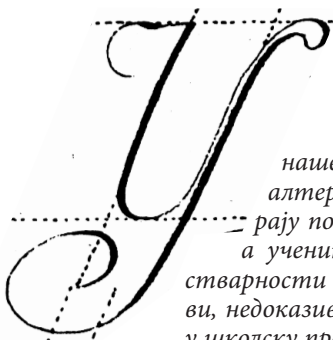

Душан Иванић

Филолошки факултет Београд

ГРАЂАНСКО
ВАСПИТАЊЕ
И ВЈЕРСКА
НАСТАВА
У СВЈЕТЛУ
ДОСИТЕЈЕВИХ
ПОРУКА

нашем школству су ова два предмета, иако алтернативни, супротстављени, те стварају подлогу за евентуалне подјеле у друштву, а ученике воде у неизвјесно поимање свијета, стварности и историје људског рода. Непровјерљиви, недоказиви садржаји вјере не треба да се преносе у школску праксу, већ да се објашњавају културноисторијски (учење о вјерској традицији, односно о вјерским традицијама). Доситеј Обрадовић је као вјерник успоставио критички однос према вјерском догматизму, отпочињући тим ставовима модерно доба српске културе. Излаз је, по мишљењу аутора чланка, у обједињавању културноисторијских тумачења (религије и других покрета) са етиком хуманизма и етиком социјалне правде.

Кључне ријечи: Доситеј, слобода, морал, критички ум, здрав разум, грађанин

У организацији Доситејејеве задужбине, не што она не трпи супротстављене ставове, о овим бих стварима волио проговорити доситејевски: а то значи с критичком свијешћу према традицији и према увријеженим предрасудама. Не треба заборавити да је Доситеј у новом вијеку (модерно доба) наш једини учитељ („рави”, каже Скерлић), проповједник најопштијих начела моралности (етике), грађанског понашања, учтивости (бонтона), добродјетељи (доброчинства) и критичког мишљења, дакле стварања личности која „свој разум употребљава без вођства неког другог”, „*Sapere aude!* Имај храбрости да се служиш сопственим разумом!” (Кант 1974: 43)

Сви наши учитељи, да останемо при тој ријечи, послје Доситеја били су учитељи само у својим основним стручним или идејним областима: Вук је учио језику и писму, Светозар Милетић политичким путевима националног уједињења, Светозар Марковић социјалној и политичкој правди, борби за социјална права (додуше, и за критички назор о свијету), Богдан Поповић и Јован Скерлић васпитању укуса и ангажованој литератури. Послје њих учитеља нисмо ни имали, осим политичких. (Могао је бити Пера Тородовић, да га политика и живот нису сломили. Слободан Јовановић само за ужи круг интелектуалаца.) Потом је неколико деценија било вријеме октроисаног марксизма, па у посљедњим деценијама тобожњи либерализам под плаштом глобализма, пљачке јавног добра и радног човјека.

*
* *

Нема ништа конзервативније него што је вјера као вјера, скуп ставова који нема самосталну когнитивну вриједност или је, у најбољу руку, разумљив као субјективан став. Вјеровали су стари у своје богове дуже него што нови вијек вјерује у једног Бога, Алаха, Спаса Христа или Мухамеда; вјеровали су и прогонили онога ко не вјерује, нпр., да је земља равна плоча или центар космоса, да жене могу бити вјештице; да се у људе усељава сатана и да се тај напасник може истјерати молитвама и читањем светих књига. Вук Мандушић у *Горском вијенцу* владике црногорског Петра Петровића Његоша, послје свих покушаја у манастирима, истјерује коначно троструком канцијом сатану из снахе Анђелије. Да ли вјерско учење треба да води нечему као што су били молебани прије коју годину, за вријеме поплава? Како може човјек савременог свијета и савремене науке држати до таквих вјеровања и таквих поступака? (Симо Матавуљ у *Биљешкама једног писца* свједочи како је књаз Никола гледао на барометар, па кад справа најави кишу, са свештенством одлази на Ловћен да моли за кишу!) Лажна вјера је врста политиканства, највећи противник ономе ко истински вјерује!

Доситеј није био први противник предрасуда и празновјерица које су се позивале на вјеру (пост, мошти): претходио му је, између осталих, Захарија Орфелин. Доситеј је вјерник, али одбацује оно што се противи здравом разуму, оно што се не слаже с људским искуством, а што су припадници вјерских институција често проводили и проповиједали (разносећи и продавајући мошти светаца, инсистирајући на постовима или држећи испразне молитве). Он сам свједочи да је по Далмацији имао проповиједи којих се сада, кад о томе пише – стиди! Напротив, он у школи види и средство стицања знања (из историје, географије, логике) и наравоучителну филозофију – етику, која ће научити човјека како да угоди и Богу и људима и да проведе „мирно и добродјетелно живот свој на свету». Процес секуларизације школа, који је у аустријској монархији отпочела Марија Терезија, није било лако остварити у православним крајевима и у православном свијету уопште, али је занимљиво да се Вук, кад се залаже за модернизацију српске школске књиге, позива на нашу једновјерну браћу, Русе, који су Часловац и Псалтир одавно изbacили из школа. Ослобађање школа од вјерског догматизма (и уцбеника тога домена) био је епохалан културноисторијски процес.

Доситеј је апологет грађанске слободе и грађанина као слободног човјека, који не робује ауторитетима. Ја бих волио кад би његова слика идеалног грађанина красила не нашу школу, већ наше цијело друштво.

Благи Боже, даруј отечеству мојему људе чистосердачне без лакоумија, благоподателне (дарежљиве) без расточенија (разметања), тајнохранитеље без лукавства, смирене без худости (злобе), мужевствене без продрзљивости (дрскости), предострегателне (предострожне) без подозренија, учтиве без церемонија, кротке без страшљивости, постојане без упорности (тврдоглавости), љубоистине с благоразумијем, благочестиве (побојне) без сујевјерија. О, да такви свима за огледала служе! (Обрадовић 1961, 3: 360)

И Вјерска настава (излаз видим у настави историје вјере или вјера) и Грађанско васпитање требало би не да стварају вјерника (интерес Цркве) ни „грађанина покорног” и „робота” (интерес власти и капитала), већ слободну и етички одговорну личност друштвене заједнице.

Ова слика идеалног грађанина нити је остварена нити ће се када остварити, али уколико је не будемо имали пред собом, бићемо све даље од ње, све мање ћемо бити храбри, родољуби, нелицемјерни, часни. Дакле, ваљало би превазићи конфронтацију вјерског и грађанског васпитања! Наћи заједничко језгро у етици модерног хуманизма, независно од којих извора долази: љубав према ближњему, добро као

заједнички интерес (јеванђељска порука – не чини другоме што не би желио да он теби учини). Посљедњих петнаестак година у школама имамо и грађанско и вјерско васпитање – општи исход је пораст вршњачког насиља, насиља у породици, неморала у политичком и јавном животу, скандала у Цркви.

Школа, а не звона и прапорци! Доситеј зна (а и ми знамо) да понављање вјерских догми неће опаметити никога, ни звоњава црквених звона и градња нових вјерских објеката. Прапорци су у Орфелиново и Доситејево вријеме метонимија свештеничке (владике, митрополит) охолости и богатства. (Скорашњи афоризам Александра Чотрића говори да је та порука данас можда још актуелнија: „Црква није старомодна институција. Напротив, владике прве набављају најновије моделе луксузних аутомобила.”)

Ако треба остајати при старима (и то прастарима), то је вјера. Доситеј нас учи да рационално гледамо на свијет. Да напустимо слијепо вјеровања без критичког мишљења и слободне мисли. Светичење, рекао би нам, треба да се гради на моралној чистоти, на уважавању оних хуманих вриједности за које се вјера залаже (Доситеј говори на једном мјесту да ниједна вјера не учи злу: али видимо до чега смо дошли и шта се све у име вјере ради! Готово као и у име људских права!) Ниједна вјера нити иједно учење који не поштује људски живот, невиност у пракси, није вриједна пажње....

Погледајмо кроз историју како се слободна мисао, лишена обавезе да вјерује, тешко пробијала. Како је наилазила у црквеној хијерархији на остракизам, и страшне злочине (прогони и спаљивање вјештица и јеретика) и на вјерске ратове. Вјерска настава учи, бојим се, ученика да вјерује без призива, без сумње. Вјерска настава учи ономе што и рекламни спотови! (Не говорим о културноисторијским аспектима вјерске наставе!)

Кад говоримо о ова два предмета, морали бисмо имати на уму њихову сврху: да ли један предмет ствара вјернике (духом зависне грађане), а други невјернике (слободне грађане). Биће да нам то није као школи и друштву циљ? Већ нам је циљ да могуће антагонизме ослабимо, да повежемо једнике у извјесном степену који неће рушити њихову индивидуалност, али је неће ни стављати изнад свих других! Не треба да се друштво, држава, народ, подређују парцијалним интересима, интересима једне партије, једне групе, једне вјере. Каква је корист српском народу што је Православна црква инсистирала на православљу као националном идентитету. Како то да Албанци живе у три вјере, или Нијемци и неки други народи, а само су Срби дошпјели да имају једну вјеру. Али су заузврат добили неколике нације: Црногорце, Бошњаке, Хрвате српског поријекла.

Доситеј је свом народу, својим читаоцима, оставио апологију слободног човјека (слика из Беча у другом дијелу *Живота и прикученија*), независног, везаног за свој дом, породицу и обрађивање своје њиве. Младог човјека треба учити да буде мисаоно слободан, критичан према идеологијама власти и владања, према савременом империјалном поретку и социјалној неправди, према свом окружењу и, на првом мјесту – да буде критичан према самом себи. Вјерски учитељи би требало да су стручњаци за знање о вјери (о вјерама), а не свештеници и чиновници Цркве! Мора се мислити каква је позиција наставника у односу на окружење: Како ће вјерски учитељи/наставници говорити о врлинама вјере, ако су званичници њени често огрезли у гријеху. А како наставници грађанског васпитања пред дјецом која живе у савременој грађанској и политичкој џунгли, гдје су врједности постале сила (криминал) и новац?

Држим да је излаз у компромису или у повезивању наставе о вјери (не Вјерске наставе) и васпитања савременог припадника националне заједнице или заједнице на нивоу државе. Треба схватити да су заједнице различито конституисане – разред, школа, предузеће или установа, општина, град, држава, Европа, Свијет – и да свакој од тих заједница припадамо. Историја културе и религије би можда могла предочити напоре човјечанства да некако изиђе на пут врлине и добра, на овом, а не на другом свијету.

Извори, литература

Кант, Имануел: Одговор на питање: Шта је просвећеност//*Ум и слобода*, избор, редакција превода и предговор Д. Баста, Београд, 1974.
Обрадовић, Доситеј: *Сабрана дела*, књ. 3, Београд, 1961.

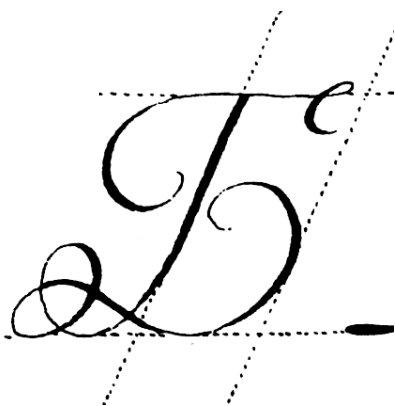

Душан Т. Батаковић

Балканолошки институт САНУ

ЗАШТО ВЕРОНАУКА?

ез познавања Старог и Новог Завета, као што је познато, немогуће је разумети нашу јудео-хришћанску цивилизацију, која је у последња два миленијума угаони камен

наше европске културе, основни оквир наше духовности, наше уметности, књижевности и традиције. Нема књижевног, уметничког или политичког дела које се, у распону од раног средњег века па најмање до краја 19. столећа, може разумети без доброг познавања симболике хришћанства, садржаја његових духовних поука и мученичког Христовог пута ка васкрснућу.

Огромна духовна традиција која је настајала дуже од једног миленијума била је уткана у сва морална начела на којима су почивали друштвени односи. У случају нашег народа, Црква је, у доба стране доминације, преузела многе народоносне и управљачке функције, попуњавајући својим радом одсуство државне самосталности и политичког вођства. Да вера данас није само део традиције и нашег идентитета, показују дела великих духовника, подвижника и светаца, који су, заједно са лаицима надахнутих Божјом промисли, суштински одредили историјски пут српског народа. Од Светога Саве до Светога Владике Николаја у нашем веку, духовни и народни пут су се састајали и допуњавали, да би, сваки пут кад би дошло до одвајања,

настала нека велика невоља. *Историјски пут православља* Александра Шмемана добро је указао на суштинску повезаност православних народа и њихове вере, док је наша историјска наука, таква знања, са много скрупулозних истраживања, временом преточила у поуздана научна знања.

Као предавач на предмету „Увод у историјске студије” на Филозофском факултету у Београду, нсистирао сам да сваки студент прве године историје обавезно прочита грчке митове и Библију, како би имао поуздане темеље у разумевању сложених историјских процеса. Већина студената тада није знала да је Марија име Богородице, а Ана њене мајке, а да су имена Луке, Марка, Матеја и Јована, имена Христових ученика који су саставили Јеванђеља. Многи су мислили да су то историјска имена из наше прошлости, као што су Милица или Душан, а за сваког Лазара су мислили да је везан искључиво за домаћег светитеља, косовског страдалника и мученика. Мало ко је знао да је Мисир старо име Египта, а да је Свети Јован Крститељ Христов рођак. Почињало се, дакле, од нуле, и требало је доста стрпљења и рада да студенти савладају основне параметре цивилизације којој припадају. Упркос повременим отпорима и примедбама, студенти би после испита отишли богатији за драгоцену знања из историје религије, јер су, уз Библију, *Историјски пут православља* добијали као додатну, али обавезну литературу. Већ на следећим годинама када су слушали предавања из Историје средњег века и Историје Византије, њихови професори били су пријатно изненађени степеном њиховог познавања основа хришћанства и способношћу да препознају цитате из Светог Писма у историјским изворима, као и да схвате духовне оквире појава и процеса који су се на тим часовима изучавали.

Поменути примери, свакако, показују да су оваква знања потребна и другима, а не само студентима историје и сродних наука које се не могу разумети без познавања Светог Писма и светоотачког наслеђа. Ова знања, у комбинованој форми веронауке и историје религије, потребна су нашој деци и то још од основне школе; најпре да стекну основно познавање хришћанског морала на којем су засноване модерне, здраве породице, а да затим, када ступе у неку од цркава, њен простор не осећају као непознати терен са неразумљивом симболиком фресака и икона, са неразумевањем смисла Литургије и Причешћа, или да на храм Божији гледају као споменик културе, него да у свој пуноћи осете благодати наше вере и упију непролазне поруке из општег хришћанског и нашег духовног наслеђа.

Веронаука, ни када је била обавезна, до Другог светског рата, није увек досезала ове високо постављене циљеве јер је зависила од квалитета наставе и посвећености вероучитеља, катихете, да поруке хришћанске вере приближи младим слушаоцима. Ипак, већи

део школске омладине имао је могућност да добро упозна основе хришћанске вере и кроз њих разуме нашу духовну баштину, нашу народну епiku и њене поруке. У судару са лаичким концептом друштва, веронаука није била апсолутни победник али је остала прибежиште онима који су вапили за духовним знањима и настојали да воде живот у складу са освештаним хришћанским начелима.

Одсуство веронауке из школских програма после успостављања комунизма у Србији наметнутог тенковима Црвене армије у октобру 1944, негативно се одразило на општу културу и знање више нараштаја који су, прихватајући кроз школски систем све предрасуде из комунистичке пропаганде, у нашем верском наслеђу видели само једну негативну појаву, обележену конзервативним схватањима и мрачном заосталашћу, ограниченом верски дефинисаним системом мишљења. С друге стране, они који се, упркос забранама и казним мерама власти нису одрицали свога хришћанског наслеђа, често су се, у страху од политичких осуда и пратећих правних санкција, ограничавали само на традицијски аспект наше православне вере и њене локалне особености, везане за славске и друге обичаје, карактеристичне за српско друштво.

Још од побуне косовских Албанаца 1981, и спремности Цркве да стане у заштиту нашег угроженог народа у јужној српској покрајини, број православних верника који су нагннули у цркве за велике верске празнике био је необично велики, али се и даље мало знало о суштини вере, о молитви, Литургији и Причешћу, о Цркви као Телу Христовом... После коначног слома комунизма, почетком 1990-их, и победе демократских снага, у освит 21. века, обнова духовног живота у нашем народу заживела је у ширим оквирима него што се могло очекивати. Велики број новокрштених није пратило и адекватно познавање вере, којој се оданост, још увек за многе, приказивала духовном посвећеношћу, али без пуног разумевања пуног живота у Цркви. Увођење Верске наставе као изборног предмета у демократској Србији ипак је било значајан искорак у правцу бољег разумевања хришћанске вере и поука православља за нове нараштаје, који су у свет претерано секуларног садржаја улазили без оптерећења комунистичке пропаганде.

Бескрајне расправе, које се и данас воде о предностима и манама веронауке у школама, за мене су више последица полувековне насилне секуларизације српског друштва под комунистичком диктатуром Ј. Б. Тита и његових наследника, него што су мотивисане стварним проблемима. Још се нигде, колико ми је познато, није показало да је похађање Верске наставе, уведене у Србији 2001, донело било коме било какву штету, нити да је било некаквих злоупотреба или лошег утицаја по школску омладину различитог узраста. Напротив! Углед блаженопочившег патријарха Павла додатно је ојачао углед наше Цркве, а

његове су духовне поуке, једноставне, пријемчиве и опомињуће, биле окрепљујуће за духовни живот народа већ дуго одвојеног од властите вере, а жедног духовних знања.

Из свих сазнања до којих се из разних средина могло доћи, корист од Верске наставе у школама углавном је била вишеструка, док се показала неоцењиво вредном свуда где су вероучитељи добро и одговорно радили свој посао. Данашњи проблеми са веронауком пре су, како се чини, у недостатку довољно оспособљених вероучитеља спремних и способних да заинтересују ђаке за материју коју изучавају, него што је споран предмет који предају. Верску наставу стога не треба укидати, него је непрестано допуњавати: боље припремити одговарајуће програме, одстранити недовољно мотивисане и школоване вероучитеље који осим знањем и хришћанском љубављу, својим ђацима морају импоновати властитим примером. Верску наставу такође треба уклопити и са учењем историје религије, како би се, у духу хришћанске љубави и толеранције, једновремено сазнало и како друге вероисповести гледају на божанску природу и друге аспекте вере.

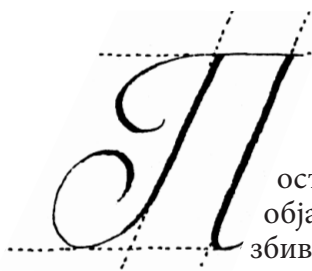
Добро осмишљени програми, без превеликих додатних обавеза, са много рада на терену и примерима из свакодневног живота, учиниће веронауку важном саставницом живота нових генерација које ће, с Божјом помоћи, покренути један широк духовни препород какав је потребан нашем народу, често поколебаном у својој вери, уздрманом у свом идентитету и без поверења у будућност.

Емил Каменов

Филозофски факултет Нови Сад

ШКОЛА У
УСЛОВИМА
НЕПОТПУНО
ОДРЕЂЕНОГ
ЦИЉА
ВАСПИТАЊА

остоји једноставно и несумњиво објашњење онога што се збило и збива у нашој школи – иако се деценијама говорило о „свестраном раз-

воју личности” као циљу васпитања, њему је поред когнитивне (научне) и емоционалне (уметничке) компоненте недостајала још једна – духовна (најуже повезане са моралношћу). То је још давно приметио Стаљинов педагог Макаренко, изневши једну од предности веронауке која се изучавала у предреволуционарној школи – захваљујући њој пред очима ђака су „дефиловали” /sic/ морални проблеми и подстицали их да о њима размишљају и сазнају више. Тога у постререволуционарној школи више нема.

Нанета је на тај начин штета пре свега моралном васпитању, а затим и васпитању уопште. Показатељ за то је све ређе коришћење речи „васпитање” у свим школским темама и нагло застаревање (излажење из моде) термина као што су: *доброта, милосрђе, поштење, послуш-*

ност, част, углед, савест, саучешће, патриотизам, хуманизам, солидарност итд.

Сведоци смо појаве да се веома мало пажње поклања питањима моралног васпитања, или да се оно третира изван проблематике слободе, а не унутар ње, по угледу на Цркву. То своди васпитање на бихејвиористичко неговање добрих навика и сузбијање рђавих побуда када је јаве у понашању васпитаника. Међутим, *добро у души не стварају ни физичко здравље, ни добре социјалне навике, чак ни развијене стваралачке снаге; оно светли души независно од свега тога...*

Човек, коме је све дозвољено, зазвечао је себи „гордо”, уверен да се ослободио врховног Судије, чак и савести која би нас подсећала на Њега. Школа, настала у крилу Цркве, неприродно је одвојена од ње, са уверењем да је у послу васпитања и образовања младих све у човечјим рукама, тако да Бог нема у њој шта да тражи него да се повуче пред активним атеизмом. Под утицајем тих и таквих схватања после Другог светског рата код нас је занемарено богато педагошко искуство православља, што је, по запажању митрополита Амфилохија, имало катастрофалне последице по педагошку теорију и праксу.

Одвајање педагогије од философије и религије учинило је нерешивим низ питања – од тога ко, како и зашто може и треба да одреди циљ васпитања, до улоге коју имају у њему поједини фактори развоја. Лишен верског погледа на васпитање педагог је стављен у ситуацију да циљ васпитања (и све што из њега следи) измишља или „открива у детету”, што је лишено скоро сваке објективности, а тиме и смисла. То се догађа када се у васпитању не узимају у обзир оне вредности које су изнад личности, дајући јој тиме вредност. Још је горе ако се вредности сагледавају у потпуном потчињавању појединца неком општем субјективитету, на пример – нацији или класи, што му укида сваку врсту слободе, испуњавајући настали вакуум – пропагандним лажима.

Хришћанство као темељ европске културе

Европска култура је незамислива без хришћанства, а верско знање се у много чему поклапа са културолошким. Хришћанске основе европског друштва су породица, закон и слобода избора, а темељ читаве наше цивилизације – хришћански морал и врлине, записани у Божијим заповестима. На њима се граде друштвени односи, обичаји и закони, етичке и све друге вредности и култура уопште. Покушаји да се овај морал поништи, омаловажи и замени неким другим, завршавали су се хаосом и безакоњем који су водили у распад друштвене заједнице и општу неслободу.

Без религијског васпитања човек бива лишен појмова о светом, узвишеном и савршеном, односно, сведен на своју анималну природу чије деструктивно испољавање више ништа не може обуздати. Цивилизовано понашање, као и култура, заправо израстају из религије, њени су издаци и у њеној функцији. Без ње нужно долази до губљења морала, као и идентитета појединца па и читавог народа. Васпитање, у коме душа остаје ненахрањена, каже Калезић, води „ишчашењу из традиције, издвајању из бића народа – типичној обескорењености. Таква репа без коријена је могла лако да буде ишчупана, помјерена, гурнута, однесена...” Када је реч о традицији и односу према њој, истиче се да је реч о изворној, живој традицији, који није ни идолопоклонички став према прошлости, нити њено окамењивање.

Најбоља потврда цитиране тврдње је оно што се десило многим афричким народима када су са губљењем сопствене религије остали без свог језика, културе и идентитета. У извесном смислу су престали да егзистирају духовно и душевно, што ће их вероватно довести и до физичког ишчезнућа. Нема сумње да смо и ми били кренули њиховим путем. У нашим школама су деца доскора сазнавала више о староегипатској религији него о вери својих отаца, темељу цивилизације за коју треба да се припреме, традиције и културе у којој је требало да учествују, без које није могућ повратак у цивилизовани свет у који смо ушли преко хришћанства.¹

Европска школа је од вајкада била повезана са Црквом у којој је и настала. До краја Другог светског рата веронаука је била високо цењена и од педагога, као наставни садржај на коме се заснива морално васпитање. Од Светог Саве нам је остало да су Црква и школа нераздвојне, што је чинило да су вековима налазиле место једна поред друге у школском дворишту, а министарство просвете било је и министарство црквених дела.

Питање увођења и ваљаног обављања наставе веронауке као општеобразовног предмета у српске основне и средње школе можда је и значајније него када су у питању неке друге земље. Од његовог одговарајућег решавања у знатној мери зависи стање нашег друштва, па чак и частан опстанак земље Србије, чији је национални идентитет кроз векове очувала Српска Православна Црква. „Нема доброг дела, вечног доброг дела у историји српског народа да не води духовно порекло од Светога Саве”, каже Ава Јустин Ћелијски. „Вера и веронаука уопште су представљале (и представљају) фактор духовног јединства

---

¹ Без познавања вере не могу се разумети ни опште културне појаве у животу човечанства, а ни суштина наше народне традиције. Без њега се кидају везе са сопственим коренима, а без вере нема ни правог друштвеног благостања ни напретка. Убити веру у народу значи убити и тај народ (Кангрга, 1994).

српског народа а православна вера и наука, фактор духовног јединства, саборности, осећања припадности и очување моралног здравља и племенитости српског народа у целини и на дужи рок.”

Урушени темељи школства

Од Светог Апостола Павла остале су нам следеће речи: „По благодати Божијој, која ми је дата, ја сам као мудри неимар поставио темељ, а други називају је. Јер нико не може да постави други темељ сем онога који је постављен, а то је Исус Христос” (1 Кор. 3, 12). Наведено упозорење, примењено на покушај да се педагогија заснује на „другом темељу” – марксистичком учењу, диктираном политичким циљевима, била је велика грешка, а још већи грех. Овај херостратски чин сасецао је корене европске културе и био узрок многих несрећа јер су људи престали да своје проблеме првенствено схватају као моралне проблеме. Почели смо да живимо у свету врло лабавог морала и неодређених ограничења у коме је врховна девиза: *Све је дозвољено, ништа није истинито*. Губе се границе између добра и зла, истине и лаж, допуштеног човеку и недопуштеног. Дошли смо до ситуације у којој... наше друштво балансира на ивици провалије моралне сведозвољености и непросвећености.

Док је Христос био усмерен на небеско Царство, Евро-Американци су се определили за земаљско царство, за стицање блага недуховне врсте: материјалног благостања и сигурности, успеха и похвала за земаљска постигнућа, чулних уживања и „слободе” од ограничења и забрана које Јеванђеље поставља. Утонупост у жеље и задовољства овога света, стицање знања а не врлина, старање за тело, а запостављање онога што је потреба душе – то су облици духовне застрањености која се често јавља у безбожном човеку.

Човеку је, по мишљењу Чарлса Тејлора, Бог потребан да бисмо имали некога кога ћемо волети и дубоко поштовати, да бисмо били људи а не дивље звери. Просвета *лишена перспективе какву даје помисао на Живот Вечни, претвара се у ужас и страхоту*, тако да Ава Јустин поставља питање: – *Чему она служи?* Одговор је: – *Васпитава вукове*. Таквој школи, *без учења о Животу и Животодавцу*, Свети Владика Николај Велимировић замера бездушну хладноћу. Можемо бити сигурни да је та хладноћа један од најважнијих узрока вршњачког насиља које бесни у нашој школи.

У протеклим деценијама било је неких покушаја да се недоста-так моралног васпитања у школи надомести моралисањем разредних старешина на часовима посвећених само томе, као што је у последње

време у савремену школу уведено тзв. Грађанско васпитање – пандан Верској настави. У оба случаја то није функционисало према очекивањима и претворило се у празнословље без стварног утицаја на животне ставове и све горе понашање ученика. Ову појаву можемо објаснити чињеницом да понашање према моралним нормама захтева жртве, одрицања и поглед на живот из аспекта вечности (*sub specie aeternitatis*). Без тога оно губи смисао јер му се пориче верски карактер, као и постојање једног трансценденталног бића, Творца, који је обдарио људе разумом, савешћу, бесмртном душом и слободом воље, што чини моралност неодвојивим од религије.

Лишени таквог погледа на живот и спремности на одрицања у корист ближњих и човечанства уопште, млади губе своје духовно-моралне оријентире и у њиховом понашању све више преовладавају насиље, бездушност, саможивост, грамзивост и себичност. Многи од њих одрастају у неповољном социјалном окружењу, у поремећеним породичним условима, у сиромаштву и духовној беди, што све значајно утиче на њихово душевно и духовно здравље. Постоје страшни статистички подаци о броју деце која уживају наркотику, алкохол и дуван, ступају у преране полне односе, крше закон, а многи оболевају и од нервних болести. Досадашњи покушаји да се створи „школа без насиља” дали су слабе резултате, као и покушаји да се хришћански темељ морала волунтаристички замени нечим другим. Штавише, они су довели до урушавања морала уопште и до слабљења васпитне функције школе. Ова ситуација се погоршава упркос ангажовању „школских полицајаца”, снимању терена око школа и претњи неваљалим фудбалским навијачима, који нису навијачи него хулигани. Дошло је до ишчезавања, релативизирања и поништавања морала уопште, чему нема лека ако се не вратимо универзалним, вечним и темељним вредностима хришћанства у коме је српска култура саставни део шире европске хришћанске културе, којој су и Срби дали значајан допринос.

Улога Верске наставе у моралном васпитању младих

Верска настава је посебно значајна и потребна младим људима. Запажено је да се млади, који похађају Верску наставу, боље понашају према одраслима и једну према другима. Поред тога што се они њоме охрабрују и подржавају у својим егзистенцијалним трагањима, Верска настава служи и образовању и васпитању младих људи, оспособљавајући их да се суочавају са надолazeћим животним потешкоћама и кризама.

Ако школа буде усвојила одговарајући приступ религијском васпитању, предмет ће задобити академско поштовање и од такве праксе имаће користи и појединци и друштво, јер је религијско васпитање у школи данас чак важније него што је било у прошлости. То ће значити њену корениту промену, редефинисање функције школе, њених васпитно-образовних циљева, положаја ученика у наставном процесу и др. Постојећа ситуација, у којој се задатак школе своди на стручно и хуманистичко образовање, заобилазећи сучељавање са *последњим питањима људске егзистенције* (питање смисла живљења, упућености на трансценденцију, безусловне одговорности и сл.), не задовољава потребе младих и мора се мењати. Свакако, школа није једино место где треба да се расправља о овим питањима, али се она не смеју ни прећуткивати у институцији која има велике могућности да утиче на формирање младих. Прећуткивање питања логоса и етоса у школи резултирало је у образованим слојевима друштва трагичним дефицитом смисла и духовном празнином, која се често прозирно покрива цинизмом, или чак надомешта сујеверјем.

Допринос који Верска настава може дати моралном васпитању (и васпитању уопште) не може обезбедити ни један други наставни предмет. Парадоксално је да су њеном искључивању из корпуса општеобразовних предмета, и занемаривању религиозних тема у наставним садржајима, кумовали баш они који су се залагали за циљ какав је „свестрано развијена личност”, остављајући га да буде остварен у далекој и неизвесној будућности.

За разлику од фаличне „свестраности” као циља васпитања, верско васпитање је погодно за неговање „холистичког приступа” који недостаје савременој настави; градиво Верске наставе пружа прилику да се на најбољи и најприроднији начин интегришу сви васпитни и образовни елементи онога што се учи у школи. То значи да се верско васпитање односи на развој целовите дечје личности и може да повеже, осмисли и квалитативно унапреди све што се у школи и изван ње учи и развија, укључујући у то и породицу.

Циљ и садржаји духовно-моралног васпитања

Духовно-морално васпитање на традицијама православља је нужно да би се премостио јаз настао његовим вишедеценијским изостајањем из српског школства, које је довело до занемаривања правих и бујања лажних животних вредности са много негативних последица за младеж и друштво у целини. Међу њима су најстрашније: губитак духовних оријентира у животу младих, потчињавање и веровање

лажним ауторитетима, духовна експанзија морбидних секти, као и религиозни екстремизам и фанатизам. Најбољи начин за стицање духовно-моралног имунитета према овим појавама је враћање деце и омладине изворном православљу, у коме је улога Веронауке остварљива само ако се прихвати као општеобразовни наставни предмет у школама, са којим треба да буде у складу читав наставни програм одређене школе и разреда.

Потребно је изградити код младих *духовну културу* и поглед на свет који ће суштински утицати на њихову животну оријентацију у друштвеном понашању и стварању материјалних и духовних добара. Реч је о стицању православне културе у моралном и естетском васпитању младих, које ће се битно одразити на њихов живот, понашање и систем вредности који их одређују. Традиција Цркве, грађена вековима, садржи обрасце моралног понашања у друштву и породици, који творе самобитност и национални идентитет српског народа. Њих је потребно познавати да би се одржали на прави начин и сачували од псеудокултуре.

Верско васпитање је неизоставни део општег васпитања и образовања и задатак му је да уведе младе у правилан однос према Богу и људима, као и да их упозна са системом правих вредности, какве се негују у Цркви. Идеал коме она тежи је враћање човеку првобитне чистоте, као и да се путем вере, на којој почивају све врлине, задовоље његове духовне и интелектуалне потребе. Вера посвећује и допуњује разум, утиче на формирање моралне свести, буди духовну самосталност, осваја слободу за самостално одлучивање, побуђује вољу на добра дела и снажније од разума одвраћа од зла, јача и теши у невољи, мири људе са Богом и снажи поуздање у Њега, чува слогу и одржава мир међу људима, хармонизује друштвене односе, даје примере за углед кроз своје подвижнике и мученике и др. Нарочито су важна верска сазнања, која се најчешће не стичу у школи, барем не у целовитом и делатном облику:

- сазнања о смислу постојања човека и света,
- сазнања о људској слободи,
- сазнања о животу у заједници,
- сазнања о феномену смрти,
- сазнања о односу са природом, и
- сазнања о одговорности за друге.

Поменута сазнања могу доприносити формирању морално-духовног погледа на свет, који ће постати основа за неговање добрих породичних односа, чуварног односа према природи, отпора према непожељним утицајима и свему осталом што угрожава однос према Богу и према ближњима. На тај начин ће се потпомоћи процес сти-

цања социјалне зрелости младих, васпитање грађанске одговорности, као и поштовања духовног наслеђа старијих генерација и трајних вредности које се негују у Цркви.

Поред извора и начина сазнавања, какве користе науке и уметности, стицање сазнања о религији има општекултурни значај, јер доприноси општем развоју младих приближавајући их коренима њиховог националног бића и културама других народа, посебно европских. У име слободе мисли, савести и вероисповести, они на ова сазнања полажу неотуђива права у демократском друштву какво данас покушава да се успостави у Србији.

Фактори који утичу на хришћанско васпитање, као пут ка правој слободи личности, јесу његова христоцентричност и христоликоност, благодати црквених Тајни, средина у којој млади одрастају и њихово психофизичко наслеђе. Отуда *хришћански етос може бити сталан коректив одређених аномалија потрошачког и дигитализованог друштва...*, али је и разлог што се Верска настава *не може заменити неким другим, ма колико сличним или комплементарним предметом; Верска настава мора сачувати свој црквени карактер, иначе бива обесмишљена*. Из тога произлази да Верска настава не може да буде неутрално информисање, као што су то многи наставни предмети, него треба да тежи уређењу душе према хришћанским вредностима, а то су: живот као служење узвишеним идеалима, врлина као морална потреба, јединство речи и дела, брига о очувању животне средине и захвалност, пре свега Господу и својим родитељима, а затим и свим ближњим као браћи и сестрама по Христу.

Ако искрено имају амбиције да „свестрано” развијају личности ђака који су им поверени да се старају о њима, онда школа своје садржаје треба да црпе не само из науке и уметности, него и из религије, без чега циљ васпитања губи своју „холистичност”. Шта се уместо тога догађа?! *Наука* бива замењена псеудонауком натруњеном идеолошким флоскулама престајући да се бави питањима своје одговорности за судбину планете Земље, која нам је дарована, *уметност* скрајнута на маргине положајем „надградње” у односу на „базу”, а *религија* омаловажавана, прогоњена и лоше тумачена.

Нажалост, присутна је појава, на коју указује Блез Паскал, да *модерну Европу карактерише раздвајање духа и ума од вере и религије, или „логике мишљења” од „логике срца”*, што се најбоље огледа у покушајима да се одвоје, па чак и међусобно супротставе, науке и религија. Упркос чињеници да садржаји појединих наука (историје, философије, биологије и др.) у неким аспектима противрече ономе што учи вера, бројна су схватања да учење Верске наставе није супротстављено учењу науке, него се они допуњују и употпуњују. У так-

вом, холистичком приступу знању, схваћеном као циљ, корелација се јавља као средство за његово постизање.

То значи да су науке, поред уметности, значајан извор чињеница које подржавају православни начин схватања света и сведочанство промисли Божије. Сетимо се да је већина великих научника била религиозна, што је сасвим природно, будући да су, упознавши савршенство научних закона који владају у области којом су се бавили, добијали потврду о постојању Творца. Поменимо само Бекона, Линеа, Коперника, Кеплера, Њутна, Ампера и Теслу. Михајло Пупин је говорио да у свему сагледава прст Свемогућег.

Ђуро Шушњић сматра да је „наука облик мишљења, а религија начин живљења. Ради се о два пута потраге за истинама, који нису непријатељски, него су два подједнако вредна напора људског духа”. Растко Јовић објашњава „да су људи вере гледали на науку као на Божији дар... а вера и наука су комплементарне”.

Из онога што је до сада речено произлази предлог да се у школу уведе „духовна вертикала”, јер њен недостатак обесмишљава две претходно поменуте компоненте развоја личности – научне и уметничке. Свака од њих има свој језик, своју методологију, као и начин на који се остварује у школи и друштвеној заједници као целини. Отуда ове компоненте нису у конкурентском односу, нису супротстављене једне другима, него су комплементарне.

Повратак Верске наставе у школе, овакав какав је учињен, није довољан и чак је по неким својим порукама проблематичан. Пре свега, религијска култура је потребна сваком човеку, био он религиозан у одређеном периоду живота или не. Као општеобразовни предмет Верска настава треба да буде обавезна, слободан је само избор ученика хоће ли да прихвате верско учење или не. Међутим, познавање садржаја Веронауке потребно је сваком човеку, јер се на њима темељи читава европска цивилизација. Враћање религије тамо где се деца припремају за живот – у школе, где им је и место, у наставним програмима какви су код нас створило је опасан дуализам између Верске наставе и већине других наставних предмета, што поткопава корене религиозног живота... Тек нам предстоји изградња педагошког система у духу православља, што ће се постићи захваљујући дубоком разумевању човека које дугујемо хришћанству и узимању у обзир великих промена које су се десиле у свету. Међу њима је и исправљање скупо плаћене заблуде према којој је могуће педагогију раздвојити од религије без штете по обе, а то се односи и на друге домене људске мисли и стваралаштва: морал, право, философију, екологију, економију, политику и др. На педагозима и богословима је да повезаност између њих сагледају, протумаче, осмисле и успоставе на прави начин, пре свега у васпитању схваћеном као доприношење духовном развоју.

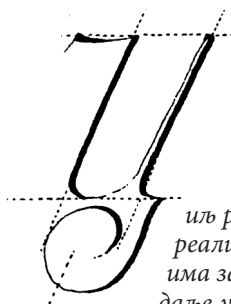

Славица Шевкушић

Институт за педагошка истраживања

Београд

ЗНАЧАЈ
СИСТЕМАТСКОГ
ПРАЋЕЊА
РЕАЛИЗАЦИЈЕ И
ВРЕДНОВАЊА
ЕФЕКТА
ВЕРСКЕ
НАСТАВЕ У
ШКОЛАМА
У СРБИЈИ

Циљ рада је да укаже на значај који систематско праћење реализације Верске наставе и вредновање њених ефеката има за њен опстанак у образовном систему Србије и њено даље унапређивање. Приказани су и упоређени резултати истраживања које су спровели сарадници Института за педагошка истраживања из Београда у два временска периода, 2003. и 2009. године, како би се указало на основне трендове у погледу квалитета реализације Верске наставе. Резултати ис-

траживања спроведених на репрезентативним узорцима у школама у Београду и Србији, показали су да ученици средњих школа и родитељи деце основношколског узраста која похађају Верску наставу имају веома позитиван однос према овом предмету и његовим различитим аспектима: начину рада, градиву и наставнику. Налази о ефектима Верске наставе, посебно они који су забележени у домену подстицања просоцијалног понашања и моралног резоновања ученика, дискутују се у светлу доприноса које Верска настава може имати у превенцији и борби са анти-социјалним и другим непожељним облицима понашања ученика. Такође, у раду се дискутује о одређеним недостацима Верске наставе који су уочени у овим истраживањима и могућим начинима њиховог превазилажења.

Кључне речи: школа, Верска настава, унапређивање наставе, научно засновани подаци, наставник Верске наставе, Институт за педагошка истраживања.

Увод

Унапређивање квалитета наставе, као један од најважнијих циљева креатора образовне политике, не може се остварити без систематског праћења реализације наставе и евалуације њених ефеката. Иако се у литератури могу пронаћи различити приступи дефинисању појма *евалуација*, у области образовања и васпитања садржај тог појма најчешће је одређен као „процес који обезбеђује информације за доношење одлука, односно процена” (Cronbach, 1963 према: Наход, 2004: 63) или као акт систематског прикупљања информација којим се процењује природа, квалитет и оствареност васпитних и образовних циљева (Nevo, 1995). Другим речима, потребно је обезбедити научно засноване податке о начину реализације и степену остварености циљева наставе да би се могло одлучивати о потреби за увођењем одређених измена у циљу побољшања њеног квалитета.

Праћење и вредновање квалитета наставе посебно је важно када се уводе новине у школски рад, као што је то био случај са наставним предметима *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, који су као факултативни предмети уведени у јесен 2001. године у први разред основних и средњих школа у Србији. После само годину дана, оба предмета добила су статус обавезних изборних предмета на оба нивоа школовања, што значи да ученици имају обавезу похађања једног од предмета. Реализацију ових предмета од самог почетка пратила су супротстављена мишљења у медијима и на стручним и научним скуповима, при чему је расправа била посебно жупра када је у питању Верска настава. Реч је о суштинским питањима, као што су: да ли је Верској настави уопште место у школи, какав треба да буде статус овог предмета, шта би требало да буду његови циљеви и задаци, у чијој надлежности је Верска настава – школе или Цркве, у којој мери овај предмет доводи до подвајања ученика и њихове међусобне нето-

леранције, колико су наставници који предају овај предмет адекватно припремљени за извођење наставе и слично.

И данас, након петнаест година од увођења Верске наставе у школе, о питањима њеног смисла и опстанка у образовном систему Србије воде се расправе које су у веома малој мери поткрепљене резултатима научних истраживања, односно засноване на подацима који су добијени систематским праћењем реализације наставне праксе и вредновањем њених ефеката. Поред тога, често се може чути став да таквих истраживања скоро и да нема. Стога, определили смо се да у овом раду прикажемо главне резултате евалуације наставе предмета Верска настава добијених у истраживањима која су, у периоду од 2002. године до данас, спровели сарадници Института за педагошка истраживања из Београда. Наш избор истраживања био је мотивисан, пре свега, могућношћу поређења налаза из различитих временских периода, с обзиром на то да је реч о истраживањима која су имала сличне циљеве и метод истраживања. Поред тога, због ограничености простора нисмо могли да разматрамо резултате евалуације истраживања која су спровели други аутори (Алексов, 2003; Кубурић, 2003; Зуковић, 2006; Кубурић и Зуковић, 2010).

Анализу истраживачких резултата спровели смо са циљем да укажемо на основне трендове у погледу квалитета реализације наставе и њених ефеката, на њене предности и недостатке, као и да укажемо на одређене смернице и препоруке за будућу праксу.

Резултати евалуације Верске наставе: 2003. и 2009. година

Иако је овај рад посвећен резултатима евалуације Верске наставе и њених ефеката, почећемо са приказом резултата истраживања која су урађена са циљем да се одговори на важно питање које је било актуелно пре формалног увођења, тачније враћања, предмета Верска настава у школе у Србији: шта о томе мисле они којих се то непосредно тиче – ученици и родитељи. Резултати истраживања које су спровели сарадници Института за педагошка истраживања из Београда почетком 2001. године са циљем да се испитају ставови ученика средњих школа (N=440) и студената (N=622), показали су да је више од две трећине младих заинтересовано за стицања знања о вери, како током школовања тако и током студирања. Овакав став је праћен уверењем да статус овог наставног предмета треба да буде факултативни или изборни, односно да би требало омогућити да наставу веронауке похађају само они који то желе (Божичковић, Петровић и Кадијевић,

2001; Петровић и Божичковић, 2001). С обзиром на то да да је познато да на ставове деце и младих у значајној мери утичу ставови родитеља и породичне вредности, у другом истраживању које је спроведено 2001. године, испитани су и ставови родитеља о увођењу религијског васпитања у школе. Ставови родитеља према веронауци посебно су значајни, ако се има у виду да они доносе одлуку о похађању овог предмета кад су у питању најмлађи ученици. Узорак је чинило укупно 510 родитеља који су имали децу школског узраста, из Београда, Суботице и Новог Пазара (Јоксимовић и др., 2002). Испитивање је спроведено упитником који је конструисан за потребе истраживања, а који је садржавао питања отвореног и затвореног типа. Добијени резултати показали су да је већина родитеља била за увођење Верске наставе у школе (71%), док је свега 13% родитеља било против. Остали испитаници исказали су неодлучност у погледу овог питања. Када су упитани да дају образложење за свој став, родитељи који су били за увођење веронауке наводили су најчешће следеће разлоге: потреба за упознавањем сопствене вере, потреба за стицањем знања о традицији и коренима свога народа у циљу очувања, обнављања и јачања националног идентитета, као и потреба за формирањем религиозне личности. Међу разлозима против њеног увођења, по учесталости издвајају се ставови да верска знања треба да се стичу ван школе („то је ствар породице и Цркве”), да су деца већ преоптерећена обимним градивом, а појавило се и уверење да не би било добро да се ученици деле по верској основи (Јоксимовић и др., 2002: 88–89). Родитељи су се, такође, изјашњавали о томе који вид оцењивања би био примерен предмету Верска настава. Највећи број родитеља сматрао је да знања из овог предмета не треба оцењивати (43%) или да оцена треба да буде описног карактера (35%), док је само 12% родитеља сматрало да је потребно увести бројчану оцену. Родитељи који су подржали увођење Верске наставе упитани су и када би, по њиховом мишљењу, требало почети са похађањем овог предмета. Резултати су показали да 44% родитеља мисли да би требало почети већ од првог разреда основне школе, 36% родитеља навело је неки старији разред, а свега 6% њих је сматрало да са верском наставом треба почети тек у средњој школи.

Да би се стекао увид у квалитет Верске наставе и Грађанског васпитања и ефекте ових предмета као обавезних изборних након прве године њихове реализације, током маја 2003. године спроведено је истраживање са циљем да се испитају мишљења родитеља чија деца су похађала први разред основне школе и мишљења ученика првог разреда средње школе (Максић, 2003; Јоксимовић, Максић и Ђури-

шић-Бојановић, 2004).¹ Истраживање је спроведено у 12 основних и 10 средњих школа (гимназије и средње стручне школе). Узорак је чинило укупно 540 родитеља и 628 средњошколаца. Од тога, било је 297 родитеља чија деца су похађала Верску наставу и 269 средњошколаца који су похађали Верску наставу. Упитници, који су конструисани за потребе овог истраживања, садржали су питања која су се односила на: (1) испуњеност очекивања у вези са изабраним предметом и спремност да се поново изабере исти предмет, (2) степен задовољства оним шта је предмет пружио ученику, (3) то шта се највише, а шта најмање допада ученику, (4) процену карактеристика наставних садржаја, (5) процену квалитета односа наставник – ученик, и (6) процену ефеката које је верска настава имала на ученика. Садржај питања у упитницима за родитеље и ученике средњих школа био је исти, с тим што су родитељи на нека питања одговарали у своје име, а на нека у име своје деце.

Испуњеност очекивања у вези са Верском наставом, спремност да се поново изабере исти предмет и процена степена задовољства предметом. Од испитаника је тражено да на петостепеној скали процене колико су се испунила њихова очекивања од Верске наставе (од „уопште не” до „у потпуности”). Резултати су показали да су се очекивања већине родитеља чија деца су похађала Верску наставу током првог разреда основне школе испунила у потпуности или у великој мери (71%). Кад су у питању ученици средњих школа, такав одговор дало је нешто више од половине испитаника (55%). У настојању да се провери колико је њихов избор стабилан, испитаници су одговарали на питање да ли би били спремни да поново изаберу верску наставу. Испоставило се да би чак 83% родитеља и 74% ученика средњих школа поновило свој избор. О позитивном односу већине испитаника према Верској настави сведоче и одговори добијени на питање у којој мери су ученици задовољни похађањем верске наставе. Наиме, 74% родитеља и 68% средњошколаца се изјаснило да су у *потпуности* или у *великој мери* задовољни. Опажа се тенденција да су испитивани родитељи изразили нешто веће задовољство Верском наставом и да су њихова очекивања испуњена у нешто већој мери него што је то случај са ученицима средњих школа. Ова разлика може се приписати чињеници да су родитељи само посредно могли закључивати о квалитету наставе, док су ученици средњих школа имали непосредан увид у њену реализацију. Поред тога познато је да адолесценти, у складу са најважнијим одликама овог развојног периода, имају критичнији

¹ Институт за педагошка истраживања спровео је ово истраживање у сарадњи са Центром за емпиријска истраживања религије из Новог Сада.

однос према различитим аспектима друштвеног живота, па тако и наставе и да, углавном, немају проблем да своје ставове јасно искажу

Шта се ученицима највише допада, а шта најмање, у вези са Верском наставом? Потпунији увид у ученички доживљај овог наставног предмета добијен је одговорима на питање шта им се највише а шта најмање допада на часовима Верске наставе. Треба истаћи да је ово питање било отвореног типа, што значи да су испитаници наводили различите аспекте наставе који су квалитативном анализом били разврстани у категорије и ранжирани према учесталости понављања. Посматрано у целини, ученици и родитељи дали су веома сличне одговоре: *садржај предмета* (42% родитеља и 39% ученика) и *начин рада на часу* (25% родитеља и 22% ученика) представљају две најзаступљеније категорије, када је у питању оно што је ученицима најпривлачније у вези са Верском наставом. Овакви одговори испитаника не изненађују, ако се имају у виду главни разлози за избор Верске наставе (жеља да се боље упозна сопствена вера и стичу знања о традицији и коренима свог народа), као и то што на часовима Верске наставе влада неформалнија атмосфера, у којој се ученици више подстичу на дијалог и слободно изношење мишљења, као и то што се настава чешће одвија ван учионице, у поређењу са часовима осталих наставних предмета (посете црквама и манастирима, присуствовање литургији, крштењима, и слично). Значајно заступљену категорију представљају и одговори који се односе на личност наставника који предаје Верску наставу. Родитељи описују вероучитеље као благе, топле, непосредне, са добрим приступом деци (Максић, 2003: 60), а на сличан начин их доживљавају и ученици средњих школа (Јоксимовић, 2003: 84). Примедбе и замерке упућене Верској настави су много ређе него похвале, кад су у питању родитељи деце која похађају Верску наставу. Више од 75% родитеља изјавило је да немају замерке на Верску наставу. Ученици средњих школа и овог пута су у нешто већем броју критиковали градиво: око 40% њих је упутило примедбе на одређене садржаје Верске наставе („неразумљиви”, „тешки”), као и на начин организације рада (распоред према коме је Верска настава најчешће седми час, често мењање учионице и слично). Мањи број ученика (11%) упутио је критике и на начин рада, што вероватно говори о томе да не реагују сви ученици исто на исте методе рада. Такође, овај налаз као и податак да је око 8% ученика изрекло неповољне оцене на рачун наставника Верске наставе, могу бити показатељи неуједначене оспособљености наставног кадра за предавање Верске наставе.

Карактеристике наставног градива. Родитељи деце првог разреда основне школе описују градиво Верске наставе у веома повољном светлу: око 80% њих сматра да су садржаји Верске наставе разумљиви и потребни, док веома мали проценат родитеља процењује да је њи-

ховој деци ово градиво преопширно (10%), односно непотребно (5%). Ретке критике које су родитељи упутили на рачун градива односе се на његову „апстрактност” или „неприлагођен језик” (Максић, 2003: 64). И у овом случају, ученици средњих школа били су склонији критици. Иако 90% ученика оцењује градиво Верске наставе као „занимљиво”, „корисно” и „поучно”, 18% њих сматра да је оно преопширно или непотребно (13%), као и да недостају уџбеници за овај предмет.

Однос према наставнику Верске наставе. Преко 90% испитаника има веома позитиван однос према наставницима. Дакле, већина родитеља се изјаснила да њихово дете поштује наставника и да га се не плаши, као и да су наставници Верске наставе успели да остваре веома добар однос са њиховим дететом. Свега 9% родитеља имало је примедбу на вероучитеља, описујући га као „незаинтересованог”, „немарног” или као оног ко „оптерећује децу” (Максић, 2003: 65). Такође, већина ученика средњих школа високо позитивно је оценила компетенције наставника Верске наставе („стручан” – 90%; „добро предаје” – 84%; „поштује ученике” – 85%). С обзиром на то да се три карактеристике, које су биле понуђене упитником, односе на кључне компетенције наставника – стручну, дидактичку и комуникацијску, ови резултати указују на то да су наставници Верске наставе високо цењени и омиљени међу ученицима. Имајући у виду то да бројна истраживања показују да се адолесценти имају много замерки на наставнике који им предају друге предмете, добијени резултати још више добијају на значају.

Ефекти Верске наставе на ученике. Постоје различити начини да се утврде ефекти наставе на различите домене личности ученика, од оних објективних који подразумевају стандардизоване тестове (пре и после деловања фактора) до субјективнијих, којима се од ученика тражи да процене степен и врсту промена које су могле наступити под утицајем одређених фактора. Посебан проблем представља чињеница да је врло тешко *post festum* разграничити утицај различитих фактора који симултано делују у комплексном контексту као што је настава. У овом истраживању, испитаницима је постављено директно питање о евентуалним променама које су наступиле под утицајем изборних предмета: од родитеља је тражено да се изјасне да ли су приметили неке промене код своје деце, и ако јесу да наведу које; средњошколци су имали задатак да на тростепеној скали (нимало-мало-много) процене допринос изборног предмета остварењу одређених васпитно-образовних циљева. Резултати су показали да је приближно половина родитеља чија деца су похађала Верску наставу изјавило да су запазили извесне промене код свог детета, док је једна трећина изјавила да нема промена. Анализа навођених промена показује да су то најчешће промене у личности и понашању детета које су они и претпостављали

да ће се догодити, с обзиром на садржај изабраног предмета. Кад је у питању Верска настава, то су понашања која се односе на практиковање вере („чешће иде у цркву, моли се, више верује у Бога”), као и на напредак у моралном и просоцијалном домену („искренији је”, „исказује веће поштовање према старијима”, „дарежљивије је и више помаже другима”). Значајан допринос Верске наставе један број родитеља (15%) види у томе што су деца стекла нова знања о вери, као и из историје, уметности, филозофије, итд. (Максић, 2003: 67). Велики допринос Верске наставе *бољем разумевању себе и других* запазило је мало мање од половине ученика (44%), много *бољем познавању традиције сопственог народа* навело је 68% ученика, а генерално значајан допринос *стицању нових знања* приметило је 27% ученика. Имајући у виду да су се родитељи првака и ученици средњих школа изјашњавали после само једне године похађања Верске наставе, добијени резултати могу се сматрати веома повољним кад су у питању потенцијални ефекти овог предмета.

Иако су налази истраживања о којима је претходно било речи у целини посматрано били позитивни, поједини резултати као и резултати других истраживања указали су на проблеме и недостатке у реализацији Верске наставе. Неки од главних су: неуједначена методичка и дидактичка припремљеност наставника Верске наставе за рад у школи, неиспуњена очекивања једног дела ученика од овог предмета, недовољна уклопљеност Верске наставе у целокупну организацију школског рада, недостатак одговарајућих уџбеника и слично. Имајући у виду уочене недостатке, као и потребу да се систематски прати квалитет реализације Верске наставе у основним и средњим школама, сарадници Института за педагошка истраживања спровели су 2009. године истраживање за потребе Министарства вера републике Србије.² Евалуација, која је била формативног карактера, била је усмерена на систематско прикупљање података о наставним активностима, о степену остварености постављених циљева, задовољству ученика и наставника Верском наставом и неким ефектима похађања Верске наставе на ученике. О квалитету реализације Верске наставе процењивали смо на основу тога како је доживљавају ученици и наставници као главни актери наставног процеса. Истраживањем је био обухваћен репрезентативни узорак ученика основних (четврти и осми разред) и средњих школа (први и трећи разред) из ужег и ширег подручја Београда (N=979) и 170 наставника Верске наставе који пре-

² Пројекат је реализован под називом *Евалуација реализације и ефеката верске наставе у основним и средњим школама у Београду*, а финансирао га је Министарство вера Републике Србије.

дају овим ученицима.³ Подаци су прикупљани анкетирањем ученика, примењени су упитници за ученике и наставнике конструисани су за потребе овог истраживања и садрже питања вишеструког избора, процене на трочлавној скали (понекад-веома ретко-никад), као и питања отвореног типа. Добијени подаци обрађени су дескриптивном статистиком и квалитативном анализом. Један део добијених резултата приказан је по главним истраживачким задацима, а направљена су и поређења са резултатима истраживања из 2003. године где је то било могуће. Притом, треба имати у виду да се може говорити само о општим трендовима, јер су првим истраживањем били обухваћени ученици из целе Србије, док су у другом истраживању учествовале само школе са шире територије Београда.

Циљеви Верске наставе из угла наставника Верске наставе. Од наставника је тражено да одговоре на питање отвореног типа који су, по њиховом мишљењу, најважнији циљеви њиховог наставног рада и у ком степену су успели да их реализују током претходног периода. Већина наставника означила *развијање религиозности* као један од најважнијих циљева Верске наставе (98%). Када је наставницима било понуђено да сами поређају по значају циљеве Верске наставе, њихова хијерархија у првих пет категорија (према учесталости одговора) изгледа овако: (1) *Развијање религиозности* – 55%, (2) *Морални развој детета* – 15%, (3) *Јачање верског и културног идентитета* – 8%, (4) *СТИЦАЊЕ ЗНАЊА О РЕЛИГИЈИ* – 6%, и (5) *Развијање верске толеранције код деце* – 6% (Марушић и Мартиновић, 2010: 19). Важан истраживачки налаз представља то што је чак једна трећина наставника изјавила да није упозната са циљевима Верске наставе у званичном Наставном плану и програму, из чега произлази закључак да се они у наставном раду руководе својим имплицитним циљевима. Такође, показало се да нису свим наставницима јасни сви важни циљеви и задаци Верске наставе.

Према самопроцени, већина наставника је успела да оствари основне циљеве Верске наставе, док је само незнатан број њих изјавило да у томе нису имали успеха. Ове налазе требало би узети са извесном резервом због вероватноће да су испитаници у одређеној мери давали социјално пожељен одговор. Тачан одговор на ово питање могао би дати само неки од објективнијих истраживачких поступака (на пример, директно посматрање у разреду). Занимљив је налаз да наставни-

---

³ Пошто није постојала званична база података о томе која врсте Верске наставе се реализује у школама, пре него што је формиран узорак, испоставило се да наш узорак скоро у целини чине ученици који похађају Православни катихизис и наставници који предају овај предмет. Дакле, важно је нагласити да се резултати и закључци односе искључиво на ову веросиповест.

ци сматрају да су били мање успешни у развијању религиозности код ученика, него у остваривању неких других циљева (развијање верске толеранције, спремности на сарадњу и бриге о другоме). Прецизније, 90% наставника сматра да су били успешни у повећању верске толеранције и развоју моралних норми код ученика. С друге стране, једна трећина наставника не слаже се са тим да на часовима Верске наставе треба обрађивати учења других религија (Гашић-Павишић, 2010: 70). Треба нагласити да ово питање није решено ни у Наставном програму Верске наставе: иако се експлицитно наводи да треба уважавати учења других религија, није разјашњено да ли то и у којој мери подразумева упознавање ученика са другим религијама.

Стабилност избора предмета и задовољство ученика Верском наставом. У поређењу са резултатима истраживања из 2003. године, појавила се велика сличност у одговорима ученика кад је у питању стабилност њиховог избора Верске наставе. С обзиром на то да је лако претпоставити да је поновни избор предмета условљен испуњеношћу почетних очекивања и задовољством наставом, питали смо ученике да ли би поново изабрали Верску наставу када би могли да одлучују. Показало се да би 82% ученика основних и 80% ученика средњих школа поновило свој избор.

На питање затвореног типа, шта ти се највише допада у вези са Верском наставом, ученици су могли да заокруже једну од три понуђене категорије: начин рада на часу, садржај предмета или наставник, али и да допишу одговор који није понуђен. Дакле, изабране су оне категорије одговора које су у истраживању из 2003. године ученици најчешће наводили. Резултати показују да су ученици поново давали врло сличне одговоре. Наиме, нешто мало мање од половине ученика изјавило је да им се највише допада наставно градиво, 29% ученика се определило за начин рада на часовима, а близу 13% њих издваја позитивне карактеристике наставника Верске наставе. У овом погледу нису нађене разлике између ученика основних и средњих школа. Када су у питању аспекти Верске наставе који се најмање допадају ученицима, ни ту се ситуација није значајно променила: преко половине ученика није изнело никакве замерке, мада је у односу на претходно истраживање нешто већи број ученика (14%) издвојио начин рада на часу као нешто што им се најмање допада.

Мишљење ученика о градиву. Да би испитали њихове ставове према градиву Верске наставе, ученицима је понуђено да се изјасне поводом пет тврдњи које се односе на градиво: *разумљиво, преопширно, корисно, занимљиво и тешко*. Добијени резултати указују на веома позитиван однос ученика према садржајима Верске наставе, што је у складу са њиховим најважнијим разлогом за избор овог предмета. Скоро сви ученици сматрају да је градиво разумљиво (92%), корисно

(94%) и занимљиво (87%). Ипак, треба размотрити и налазе да сваки осми ученик сматра да је градиво незанимљиво (13%) и превише обимно (12%).

Однос према наставнику Верске наставе. Попут односа ученика према наставном градиву и однос према наставнику Верске наставе је веома позитиван. Највећи број ученика сматра да се наставник понаша према свима једнако (92%), да уважава ученике (96%), да је пријатељски настројен (93%) и да није строг (94%). Ни у овом погледу не разликују се значајно ученици основне и средње школе. Веома мали проценат ученика оцењује наставника Верске наставе као строгог или изјављује да га се плаши.

Ефекти Верске наставе на ученике. Као и у претходном истраживању, питали смо ученике да ли код себе примећују промене које су настале под утицајем Верске наставе и ако примећују, да наведу које су то промене. Одговор да су уочили промене дало је 59% ученика основне и 44% ученика средње школе (Милин и Марушић, 2010: 50). Квалитативном анализом наведених промена идентификоване су три главне категорије (поређане по учесталости одговора): промене на *сазнајном* плану (46% одговора средњошколаца и 22% одговора ученика основне школе), *постао сам бољи човек и више размишљам о својим поступцима* (30% одговора средњошколаца и 41% одговора ученика основне школе) и *јачање религиозности* (18% средњошколаца и 22% ученика средње школе). Налаз да је релативно мали број ученика запазио да су постали религиознији може значити да главни циљ Верске наставе није остварен у довољној мери, али и да ученици који су већ били религиозни нису сматрали да је потребно да посебно наводе овај ефекат. С друге стране, посебну пажњу заслужује налаз да је релативно велики број ученика запазио промену у моралном резонавању и понашању, што говори о великом потенцијалу Верске наставе у домену моралног развоја ученика. Такође, значајан је податак да ниједан ученик није навео негативне промене које су настале под утицајем Верске наставе.

Закључна разматрања

Данас, петнаест година од поновног увођења Верске наставе у школе у Србији, полемика о смислу њеног опстанка требало би да се заснива на налазима истраживања која су спроведена током њене реализације, а не на субјективним оценама заснованим на појединачним случајевима или, на пример, на личном ставу према питањима вере. Одлука о томе колико има смисла да неки наставни предмет буде део

образовног система требало би да буде мотивисана тиме у којој мери тај предмет „одговара” на важне потребе и интересовања ученика. На основу резултата истраживања која је 2003. и 2009. године спровео Институт за педагошка истраживања из Београда могуће је извести неколико важних закључака у вези са квалитетом Верске наставе и тако дати допринос актуелној полемици о томе да ли је Верској настави место у школама у Србији.

Пре свега, утврђено је да више од две трећине ученика и родитеља има веома позитиван однос према Верској настави уопште, као и према њеним битним аспектима. Они извештавају о томе да су им се испунила почетна очекивања, да би се поново определили за овај предмет као изборни, а налази истраживања су чак позитивнији у другом „мерењу” (2009. године). Посебну пажњу заслужују процене испитаника које се односе на начин рада на часовима Верске наставе и однос ученика према наставнику. Наиме, налаз да се многим ученицима највише допада то што могу слободно да изразе своје мишљење у школи и да их наставници Верске наставе уважавају, говори о доприносу који овај предмет пружа увођењу демократских промена у наше школе. Ови налази постају још важнији ако се имају у виду резултати бројних истраживања који указују на то да се већина ученика средњих школа у Србији жали на недостатак разумевања од стране наставника, да не уважавају предлоге и мишљења ученика, а да чак трећина ученика тврди да поједини наставници исмевају и вређају ученике (Јоксимовић, Шевкушић и Јањетовић, 2002; Милановић-Наход и Спасеновић, 2002). Поред тога, преко 80% ученика је високо оценило стручне компетенције наставника Верске наставе. За разлику од ових налаза, испитивање о пожељним особинама наставника других школских предмета показало је да је предавачка способност наставника, по мишљењу ученика, веома ретка (Хавелка, 2000).

Налази о ефектима Верске наставе на личност и понашање ученика, у оба циклуса истраживања, указују на то да Верска настава може имати значајну улогу у превенцији антисоцијалних и других непожељних облика понашања ученика. Неговањем правих културних вредности и подстицањем духовног и моралног развоја ученика, уз развијање толеранције према различитим вероисповестима, Верска настава би могла „попунити празан простор” настао слабљењем васпитне функције школе.

Поред бројних предности, резултати истраживања указали су и на извесне недостатке Верске наставе који намећу потребу за решавањем следећих проблема. Један од њих јесте: како развијати верску толеранцију ученика без упознавања основних карактеристика других религија? Да не би реализација овог важног циља била препуштена умећу наставника и њиховим имплицитним уверењима,

неопходно је да се ово и слична питања разјасне у Наставном програму Верске наставе. Исто важи и за друге циљеве и задатке Верске наставе који захтевају већу конкретизацију и операционализацију јер општост циљева и недостатак смерница за њихову реализацију може бити велика препрека за недовољно искусне наставнике и оне којима недостају педагошке вештине. У том смислу, веома је важно истаћи да се једна од основних препорука у вези са даљим унапређивањем Верске наставе односи на континуирано усавршавање компетенција наставника Верске наставе. Притом, програми стручног усавршавања требало би да уважавају њихове специфичне потребе, тј. чињеницу да њихово иницијално образовање не укључује у довољној мери стицање психолошко-педагошких и дидактичко-методичких знања и вештина (Ševkušić, Maksić i Joksimović, 2006).

На крају, с обзиром на то да је прошло седам година од последње обухватније евалуације Верске наставе и њених ефеката, потребно је спровести ново истраживање на репрезентативном узорку ученика и наставника основних и средњих школа у Србији.

Литература

- Алексов, Б. (2003). Веронаука у Србији, *Реч*, 71/17, 99–130.
- Божичковић, В., Петровић А., Кадиевић, Ђ. (2001). Веронаука и школа, VII Научни скуп *Емпиријска истраживања у психологији*. Београд: Филозофски факултет, Одељење за психологију.
- Гашић-Павишић, С. (2010). Квалитет Верске наставе у београдским школама: општи налази евалуације, у С. Гашић-Павишић и С. Шевкушић: *Верска настава у београдским школама* (67–78). Београд: Педагошко-катихетски институт и Институт за педагошка истраживања.
- Гашић-Павишић, С., & Шевкушић, С. (ур.) (2011). *Верска настава у београдским школама*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Педагошко-катихетски институт; Институт за педагошка истраживања.
- Зуковић, С. (2006). Реализација Верске наставе у школама: стање, проблеми и могућности, у Е. Каменов (ур.): *Реформа система васпитања и образовања у Републици Србији* (279–292). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Јоксимовић, С. (ур.) (2003). *Верска настава и Грађанско васпитање у школама у Србији*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Јоксимовић, С., Максић, С., Ђуришић-Бојановић, М. (2004). Прилог евалуацији предмета Верска настава и Грађанско васпитање, у С. Милановић-Наход и Н. Шарановић-Божановић (ур.), *Знање и постигнуће* (203–223). Београд: Институт за педагошка истраживања.

- Јоксимовић, С., Максић, С., Петровић, А., Јањетовић, Д., Јевтић, О. (2002). Религијско образовање у нашим школама. У Аврамовић, З., & Максић, С. (ур.), *Изазови демократије и школа* (стр. 81–102). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Јоксимовић, С., Шевкушић, С., Јањетовић, Д. (2002). Демократска клима у школи и васпитање за демократију, у З. Аврамовић и С. Максић (ур.): *Изазови демократије и школа* (39–48). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Кубурић, З. (2003). Реализација Верске наставе у основној и средњој школи, у С. Јоксимовић (ур.): *Верска настава и Грађанско васпитање у школама у Србији* (96–125). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Кубурић, З., Зуковић, С. (2010). Верска настава у школи. ЦЕИР: Савез педагошких друштава Војводине.
- Максић, С. (2003). Мишљења родитеља о Верској настави и Грађанском васпитању у основној школи, у С. Јоксимовић (ур.): *Верска настава и Грађанско васпитање у школама у Србији* (стр. 45–69). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Максић, С., Стојиљковић, С. (2003). Мишљења родитеља о наставним садржајима и реализацији Верске наставе и Грађанског васпитања у основној школи. У 5. научни скуп *Педагошка истраживања и школска пракса „Знање и курикулум”, Резимеи, Београд, 12. децембар 2003.* (28). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Марушић, М., Мартиновић, В. (2010). Циљеви, задаци и садржај предмета Верска настава из угла наставника Верске наставе, у С. Гашић-Павишић и С. Шевкушић: *Верска настава у београдским школама* (9–27). Београд: Педагошко-катихетски институт и Институт за педагошка истраживања.
- Милановић-Наход, С., Спасеновић, В. (2002). Шта треба мењати у нашој школи?, у З. Аврамовић и С. Максић (ур.): *Изазови демократије и школа* (39–48). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Милин, В., Марушић, М. (2010). Верска настава из угла ученика, у С. Гашић-Павишић и С. Шевкушић: *Верска настава у београдским школама* (41–55). Београд: Педагошко-катихетски институт и Институт за педагошка истраживања.
- Наход, С. (2004). Стандарди и критеријуми евалуације у васпитању, у С. Милановић-Наход и Н. Шарановић-Божановић (ур.), *Знање и постигнуће* (62–79). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Nevo, D. (1995). *School based evaluation*. Oxford: Pergamon
- Петровић, А., Божичковић, В. (2001). Веронаука у школама: да или не, Научни скуп *Антрополошке одреднице религиозности*, Суботица: Отворени универзитет.
- Хавелка, Н. (2000). *Ученик и наставник у образовном процесу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ševkušić, S., Maksić, S., Joksimović, S. (2006). In-service training for the teachers of religious education in Serbia, in N. P. Terzis (ed.): *Lifelong learning in the Balkans* (585–589) Thessaloniki: The Balkan Society for Pedagogy and Education.

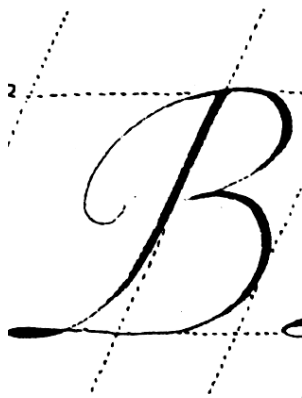

Драгомир Сандо

Православни богословски факултет

Универзитета у Београду

САВРЕМЕНА
ВЕРСКА НАСТАВА
И ЊЕНЕ
ЕЛЕКТРОНСКЕ
МОГУЋНОСТИ

ерска настава која подразумева у ширем контексту и сву педагошку активност и делотворност Цркве, већ две деценије је незамислива без употребе електронских

помагала у своме раду. Посебно се тај вид рада огледа у последњих неколико година када постаје и незаобилазан. Верска настава се изводи на свим институционалним нивоима, од предшколских, осмогодишњих, средњошколских до академских институција. Такође, она је присутна како у уметничким школама, тако и у просторима са децом која имају посебне потребе у школовању и узрастању, потом војним институција, казнено-поправним заводима, лечилиштима итд. Ипак, одвијање Верске nastave је примарно у црквено-школским институцијама као што су Богословије и Богословски факултети, али и настава која се одвија у искључиво црквеним просторима. Широка примена електронских могућности је од великог значаја.

Кључне речи: Верска настава, интернет, интегративна настава, он лајн настава

Савремена Верска настава је, разуме се, везана за живот Цркве чији су корени дубоки. Вековна искуства и историјски пресек Црквене просвете имали су своју спољну и унутрашњу димензију која је утицала на целокупан ток како историје сопствених народа који су хришћанских корена, тако и на њихове цивилизације, културе и уметности. Другим речима, на све што је из јеванђелског и христовног домостоја изникло. Унутрашња њена кохезивна сила имала је циљ да се кроз објављивање, преношење теоријско-прагматичног живота, утврђивања и саопштавања њених вечних истина, исте преточе у практичан, врлински, и сваки други вид добре димензије живота. Спољна педагошка форма је била брига Цркве за стварањем писмености и налажењем сваког другог начина и пута да се учење што боље пренесе и утврди, како на појединца, тако и на народе. Отуда је метод, методика и методологија учења и поучавања био врло значајан њен принцип (и отуда је недвосмислен корен речи методике: *мета* и *одос*, што би значило са-путник). Црква као школа вечнога живота није запостављала принцип живота какав је данас постојећи и каквог га имамо и у најсавременијем облику.¹ Тај вековни, дакле институционални облик какав је био у прошлости, наговештавао је савремене облике наставе. И онда, као и данас, постојала су, додуше, примитивна школска помагала као помоћна наставна средства која су доприносила бољем и квалитетнијем наставном процесу. Тако ни савремени облици наставе нису страни у Црквеном школству, него, напротив, рекло би се да у њима негде и предњаче у односу на искључиво секуларно школство. Али начелна тешкоћа у размишљањима на ову тему је: како одвојити употребу савремених електронских могућности у њеном школству од целокупног живота Цркве данас. Другим речима, толико су електронска помагала постала свакодневица у Црквеном животу да се она у потпуности могу идентификовати са Црквеном просветом у целини.²

У афирмативном односу савремене Верске наставе и електронских могућности, а електронске могућности могли бисмо идентификовати као информационе технологије, довољно говори велики број сајтова, мултимедијалних издања и рачунских апликација са црквенохришћанском тематиком. Ту имамо у виду институционалне пројекте, попут преноса текста Светога Писма у електронски облик, или појединачна настојања попут рачунарских припрема за штампу школских уџбеника, часописа, помоћног школског материјала, а у парохијском

¹ Митрополит Амфилохије, *Основи православног васпитања*, ПБФ, Београд, 2006, стр.16.

² Драгомир Сандо, *Богослужење као основа образовања у Цркви*, Јовањски пут, Београд, 2009. стр. 17.

животу саопштавање разних информација верницима, публиковање парохијских гласила и билтена или администрирање црквено-школских или храмовних сајтова. Да је такав начин одомаћен у Цркви говори и чињеница да је својевремено (1997. године) патријарх Московски и целе Русије Алексеј II препоручио коришћење интернета као мисионарског средства. Таква врста отворености према савременим електронским могућностима дала је простора за увођење информационог аутопута према другим црквама и веб-страницама. Једна од таквих адреса је и hristanstvo.ru која је данас доступна на преко двадесет светских језика; а ту су и Црквене радио и телевизијске станице, Црквени сајтови, учешћа на религијским форумима, приватна електронска кореспонденција. Све је то, углавном, педагошка грађа.³

Треба напоменути повезаност и каузалност научних достигнућа и употребе електронске технолошке апаратуре засноване на бинарном коду и онога што је иза нас. Савремено друштво са својом просветом карактеришу као друштво знања управо због могућности да се помоћу електронске технологије директно и одмах приступи светским рачунарским, а тиме и просветним базама знања, најчешће путем интернета, али није занемарљив ни приступ преко facebook (фејс-бука). На тај начин је цела друштвена заједница, а тиме и школство, повезано у једно тело. На овај аспект се логично ослања и домен савременог образовања, поготово у погледу учења на даљину (*distant learning*), које је практично укинуло зидове учионице. Седење у учионици на једном месту, припадност једној школској заједници или учионици, једном одељењу, глобус, карта, креда, зелена табла... све то полако постаје прошлост. Како наговештава просветна футурологија, тешко да ће се класичне учионице у традиционалном смислу и задржати, али и ако се задрже, класична тријада „свеска-књига-табла” добија још једну, електронску компоненту. На основу савремених чињеница, дидактички троугао (наставник-ученик-настава) који је важио читавим временским ерама добио је и четврти свој стожер, а то је савремени електронски облик наставе. Овај последњи, савремени и електронски појам схватања наставе који улази у просвету на велика врата, не само због свог прагматизма и низа олакшица које пружа, помера границе ауторитета самог наставника, учитеља и педагога који је до скоро важио.

Начелно мишљење свих релевантних учесника у педагошким стремљењима је да дигиталне технологије треба да буду заступљене на часу Верске наставе ни премало, ни превише, и да их треба користити искључиво у комбинацији са традиционалним начинима из-

³ Оливер Суботић, *Дигитални изазов*, Заклетва животу, Београд, 2012. стр. 11.

вођења наставе, дакле, као допуну редовним активностима. Тиме би се етимолошки, али и у општем педагошком смислу, задржао здрав континуитет и реч *настава* (наставак васпитно-образовног карактера) прилагодио времену. Другим речима, смањиле би се могућности претеране употребе електронских помагала да се не би отишло у другу крајност. И друго, Црквени појам личности или ипостасности је незамењив без живог и отвореног сусрета и контакта – како у ехаристијско-богослужбеном, тако и црквено-просветном смислу.

Интернет у служби Црквене наставе

О улози интернета данас у црквено-школским заводима и институцијама не би требало трошити речи. Интернет је у административној Црквеној просвети не само незаобилазан него је вишеструко користан. Сва кореспонденција између црквено-просветних институција и завода одвија се углавном преко интернета. Сва обраћања од стране Министарства просвете Србије, као и одлуке Светог архијерејског синода СПЦ који се упућују на адресе школа и факултета, посебно због хитности реализације истих саопштења, шаљу се интернетом. Такође и саопштења просветних институција везаних за административно-правне дужности и обавезе се објављују интернетом, као што су уписи ђака и студената, њихови пријемни, као и сваки други резултати. Резултати положених испита, прописани услови рада и живота у црквено-школским просторима, вести у редовним али посебно у ванредним прилика, као и информације о другим потребама, такође се саопштавају електронском поштом. Закључци са седница наставно-научних већа не само да се саопштавају путем интернета него се неке, у случају хитности, одржавају електронским путем.

У научно-педагошком раду студената, постдипломаца и професора како припреме, тако и писање текстова, семинара, дипломских, као и научно академских радова, прво се обављају помоћу рачунара. Незамисливо је данас да се у било којој прилици не користи електронска литература где се у научном раду наводе места и датуми преузимања текстова.

У извођењу наставе у црквеним просторима су углавном инсталирани интернет уређаји и лап-топови. Све учионице у средњим богословским школама су опремљене рачунарима. Рачунари заузимају просторе библиотека које су умрежене у библио-системе средњих богословских школа, док су библиотеке Православног богословског факултета умрежене на ниво Универзитета, односно на међународне и међуцрквене библиотечке базе. У учионицама су углавном рачунари

инсталирани као помоћно наставно средство које се редовно користи у оквиру наставе и њене очигледности као важног дидактичко-методичког принципа.

Интегративна настава

Интегративна настава је један од иновативних модела у Црквеној просвети којим се врши међусобно повезивање наставних садржаја из више наставних предмета у животу и просветном раду средњошколских богословија. Овај модел је важан у настави јер пружа већу динамичност и интердисциплинарни приступ одређеној богословској проблематици, а кад се примењује умерено у току наставне године доноси квалитетне помаке у наставном процесу. Shoemaker ставља у контекст више тема да би креирала дефиницију интегративне наставе, па каже: „Интегративно образовање једном линијом пресеца више предмета повезујући различите аспекте курикулума у смислену целину да би се фокусирао на једну ширу тему из различитих наставних области”.⁴ Интегративни приступ учењу наглашава интелектуални, друштвени, емоционални и естетски развој, подржава целовит развој ученика, не усредсређује се на издвојене, углавном когнитивне аспекте. Наставници, применом интегративне наставе, ученике припремају за практично литургијски начин рада и живота у Цркви тј. целовитно учење, а школски простор, посебно због интернатског начина живота, чине интересантнијим и животнијим. Интегративна настава развија начине учења и усвајања знања који на духовно-интегративном нивоу успостављају међусобне везе које ученике подстичу на тражење нових решења. Можемо издвојити четири кључна елемента интегративног образовања:

- Наставни процес осмишљава и реализује више предметних наставника
- Ученици истовремено проучавају различите предмете
- Занимљиве наставне и ваннаставне пројектене активности у којима тим предметних наставника комбинује истраживање и проучавање садржаја
- Интегративни наставни садржаји захтевају реализацију путем двочаса или целог наставног дана.

Питање које се само по себи намеће јесте: шта је потребно урадити на нивоу школе да би се несметано организовали интегративни

---

⁴ Исто

часови или дани и какве се припреме морају извршити? Пре почетка школске године на нивоу школе се формира један или више тимова за организацију и реализацију овог облика наставе. Након формирања тим има задатак да изврши глобално планирање интегративних часова или дана како би сви актери ове врсте наставе били упознати са оваквим начином планирања и како би дали евентуалне препоруке. Препоруке од других институција, ванцрквених такође, добро су дошле. Након тога, планиране интегративне активности уносе се у Годишњи план рада.⁵

Идеја о овој врсти наставе потекла је од пре неколико година, откад се иницијативом Светог архијерејског синода и епископа задуженог за Црквену просвету, професори Богословија редовно састају у једној од средњошколских институција. На истим семинарима се посебно указала потреба да професори који предају исте предмете морају уједначити све критерије рада, а то је подразумевало и интегративно сагласје. На тај начин се дошло до успешног планирања интегративних часова и прешло се на њихово усаглашавање које се огледа у детаљном тимском припремању. Припремање интегративног часа на којем ће два или више наставника, који предају исте али и различите предмете, говорити о истој или сродној теми, сваки са позиције свог предмета, такав начин рада и припреме није нимало једноставан и лак. Да би овакав час успео, наставници морају приликом припремања часа добро да разраде наставну јединицу са тачно одређеним редоследом, дефинисаним циљевима и, оно што је најважније, са добрим временском артикулацијом како би се планирани садржаји тачно уклопили у временски оквир једног часа.

Једна напомена је у оквиру ове врсте наставе врло значајна. Наиме, она се осмишљава и реализује али не тако учестало. Црквеној просвети је близак појам наставе у ванинституционалним просторима. Тако је ова настава врло пријемчива у манастирским комплексима, црквама, црквено-манастирским портама, конацима, црквеним салама, па и специфичним просторима као што су гробља, звонаре, капеле.⁶ Уз више свих врста педагошке слободе, уместо једног школског часа који је исувише кратак за осветљавање било које наставне јединице са више различитих гледишта, у пракси се чешће користе интегративни дани јер су лакши за реализацију ове врсте наставе. Интегративни дан се припрема на потпуно исти начин као и интегративни час, с разликом у временској артикулацији која је шира. Оно по чему се још интегративни дани разликују од интегративних часо-

⁵ Жељка Лукић Радојичић, *Интергративна настава*, Образовна технологија, 2011, стр. 367.

⁶ Helmut Kurz, *Methodisches Kompendium*, Wien, 1993, str. 46.

ва, јесте место реализације. Наиме, по правилу, инегративни дани се углавном реализују изван школе, у пригодном амбијенту. Који ће се амбијент за реализацију одабрати, зависи од неколико фактора који нису безначајни; постоје и други организацијски проблеми, попут прилагођавања распореда часова и замене за наставнике који су на терену. Наравно да и временске прилике могу бити велика препрека у реализацији овако осмишљених дана јер, ако смо планирали да интегративни дан реализујемо на отвореним просторима, то нећемо моћи да изведемо при кишном и ветровитом времену.

Све ово говори у прилог чињеници да је много лакше организovati и реализовати традиционалну наставу, али морамо имати у виду шта све добијамо ако уложимо напоре и организујемо интегративне часове или дане. Увек морамо имати на уму да је међупредметно повезивање садржаја неопходно као облик дидактичко-методичке припреме за наставу у којој наставников рад води ученика до лакших и успешнијих начина усвајања предвиђених наставних циљева: васпитних, образовних и функционалних. Из вертикалног и хоризонталног повезивања наставних предмета долази до интегративног приступа наставном процесу у којем се повезују наставни садржаји различитих наставних тема у оквиру појединих предмета. На тај начин могуће је интегрисати наставне садржаје из предмета богословско-практичног садржаја са свим наставним и ваннаставним предметима, зависно од наставне теме која се бира као окосница комплетне интеграције. Најчешће се наставни садржаји тих предмета повезују са предметима историјске природе, музичком културом попут Црквеног појања, али и наставом која се додирује са облашћу народне традиције и широког појма Верске наставе, посебно у млађим разредима. Све ово говори у прилог тврдњи да се уложени напор у организацију и реализацију интегративне наставе вишеструко враћа. У извођењу такве врсте наставе електронска помоћ је вишеструка. Из каквог-таквог искуства знамо да се таква настава и учешће у њој памте дуго, рекли бисмо и целога живота. Посебно када се она осмисли помоћу електронске технике која омогућава да се истовремено комуницира са другим ученицима-колегама који су у својим учионицама, далеко од места извођења наставе ове врсте, и кад им се дочара простор и амбијент у коме се налазе учесници у интегративној настави. Питања, сугестије, коментари на тој релацији су такође драгоцени.

Online настава

Савремени облик наставе какав је настава путем онлајн (online) могућности има за основни циљ максимално прилагођавање образовног система моделу „узми колико ти и како прија”. Другим речима, то је став који брани персонализацију у учењу, наставу која иде у сусрет ученику, његовим потребама, личној афирмацији, склоностима ученика као и његовим жељама у учењу. Оваква врста наставе захвата све већи број студентског окружења, а полако улази и на црквена врата, посебно на просторима САД и неких европских земаља. Као основни мотив за оваквим сагледавањем наставе наводи се потреба за унапређивањем наставе у свим сегментима, а затим изоштравање њеног циља, тј. могућност да се са истим потенцијалима унапреди образовни капацитет. Заговорници онлајн наставе напомињу да ће то бити искључиви начин и метод у извођењу наставе у будућности. Поклоници ове врсте наставе уверавају да је овим начином наставног рада далеко већа ефикасност у стицању знања, потом боље препознавање квалитета наставе од ученика-студента и већа пријемчивост за учење онога што „више лежи” слушаоцу, потом економски разлози (учење је неупоредиво јефтиније), на крају, и демонстрација електротехнике у савладавању градива. Другим речима, у основи овог схватања наставе потенцира се прилагодљивост свим нивоима наставе, заједничка мотивација и исте могућности свим ученицима-студентима без обзира за њихову персонализацију и личне склоности. Такође, ова врста наставе не веже њеног полазника ни за школу, нити кућу, нити било који статични простор иако и њега подразумева, него је она могућна на сваком месту где се он задеси. Сама настава не подразумева никакву импровизацију, него озбиљан пројекат који се укоренује на основу педагошких искустава и анализа. Другим речима, квалитет припреме и сама демонстрација наставе мора бити на највишем нивоу. Наредне генерације траже начине за побољшање наставе, њене ефикасности и продуктивности; истражујући потенцијал технологије даје се могућност њеном полазнику да стиче знања високох квалитета, а пажљивом имплементацијом превазилазе се евентуални изазови и неуспеси или се свде на минимум. Да се не помињу могућности полазника школе и деце са посебним потребама и инклузивних могућности саме наставе, а то су и могућности наставе посебно верског садржаја која ће бити од практичне могућности и интересовања и међу члановима целе породице.⁷

⁷<http://www.gillysalmon.com/books-and-chapters.htm>

Онлајн настава или учење на даљину јавља се на просторима Северне Америке 2006. године да би се у наредних седам година прилично проширило. Као виртуелан облик наставе који није у супротности са традиционалном школом него је њена алтернатива, све је заступљенија у савременој школи широм света. Кроз ту врсту наставе заступа се професионализам и могућност личних поткрепљивачких ставова, истраживачких пројеката, умрежавања у ширу заједницу истих или сличних потреба и интереса, итд. Ево како изгледа један пример онлајн наставе на Православном богословском факултету БУ.

На катедри једног од матичних предмета Факултета је област Патологије чију наставу изводи проф. др Максим Васиљевић, епископ Западно-амерички. Он устаљује принцип израде семинарских, дипломских и магистарских радова и припреме докторских дисертација путем електронских медија. Поред тога, угледни професор све учесталије држи предавања студентима на онлајн начин из свог седишта, Сан Франциска. Иако је често на својој катедри у Београду, приметно је да он врши проверу студентских сазнања као предиспитну обавезу путем електротехничких могућности.

Упркос понуђеној настави као алтернативи традиционалној настави, поред свих благодети и предности које она доноси, немали број је оних који имају оправдан скептицизам према овом начину рада. Прво, даје се много слободе и поверења савести ученика и претпостављеној самоконтроли, самоодговорности и активности самога учесника онлајн наставе. Друго, може да се изгуби из вида социјална или, како би рекли у Цркви, литургијско саборна димензија, како целосног принципа нашега живота, тако и дидактичко-методичког педагошког рада. Облици савремене отуђености појединца најчешће се испољавају код оних особа које се друже дужи временски период са електронским средствима. То су најчешће особе које су у развојном добу, а тиме и посебно важном животном периоду; њих вреба опасност пасивног живота, али они истовремено снажно осећају потребу да се човек као биће „вечитог ученика” потпуно оспособи за нешто више и значајније.

Dragomir Sando

Summary

Religious education, which implies in the broader context of the whole educational Realization and effectiveness of the Church for two decades is unthinkable without the use of electronic tools in their work. In particular, this aspect is reflected in the last few years and which becomes nezaobilaza. Verka classes are held at all institutional levels, from pre-school, eight-year, sredeškolskih to academic institutions. Also, it is present in both art schools, as well as in areas with children who have special needs in education and uzrastanju then military institutions, correctional institutions, medical institutions and so on. Ipa, reeling with the tip of the course is primarily for this work in church-school institutions such as seminaries and the Theological Faculty as well as the teaching that takes place exclusively in the church premises. The extensive use of electronic features is of great importance.

Modern religious instruction is, of course, related to the life of the Church whose roots are deep. Centuries of experience and the historical section of the church of Education had their external and internal dimension that affected the entire course of history that peoples who have Christian roots, and their civilization, culture, arts, and other words of everything from jevađelskog and hristonosnog domostoja Inika. Its internal cohesive force had aimed at the publication, transmission, determining and communicating its eternal truth of that translate into convenient, virtuous or any other form of good size, life. External teaching form is a concern of the Church for the creation of literacy and finding any other way and the road to learning what better withstand and determine how the individual as the people. Hence the methods, methods and methodology of teaching and learning was very important her principle (and hence unambiguous root words metodike- meta and odos, which would mean traveling). The church as a school of eternal life has not ignored the principle of life as it is today, and as we already have and the most advanced form.

Елеонора Влаховић

Завод за унапређивање образовања
и васпитања Београд

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ

д увођења изборног предмета *Грађанско васпитање* у наш образовни систем прошло је 14 година и то је период који је сасвим довољан да се сагледа одакле смо кренули и докле смо стигли, односно да ли је искоришћен потенцијал који предмет пружа. Ако се погледају стратешка документа и спроведене студије јасно је да је Србија, у том друштвеном тренутку 2001. године, морала да уведе у образовање садржаје који су недостајали, а односе се на развој грађанског друштва. Основ за постојање таквих садржаја налази се и у основном Закону о основама система образовања и васпитања који регулише ову област, где се од 15 циљева образовања и васпитања четири у потпуности односе на компетенције ученика за одговоран живот у демократском друштву. Увидом у образовне системе држава у ЕУ као и оних у региону које нису чланице овог савеза јасно је да су садржаји грађанског образовања, у некој форми, присутни код свих, с тим да су неке земље временом мењале свој приступ углавном од концепта посебног предмета до кроскурикуларне обраде тих садржаја. Код нас свих ових година концепт изборног предмета *Грађанско васпитање* није се довољно развијао и може се рећи да још увек пати од „дечијих болести” које се препознају у домену статуса предмета, програма предмета и кадра који га реализује.

Пре свега, „веза” која је направљена на старту са *Верском наставом* није природна нити логична и самим тим није добра ни за један од та два предмета. У првом правилнику који је увео ове предмете у систем за *Грађанско васпитање* несрећно је употребљен израз алтернативни предмет, а ученици су стављени у позицију да морају правити избор између њих као да верници нису грађани и обрнуто. Нажалост, та алтернативност и данас егзистира и захтеви неких ученика да похађају оба предмета нису одобрени.

Затим, предмет има статус обавезног изборног предмета, што се не сусреће у другим обрзовним системима (сам израз указује да је нешто нелогично). Фонд од једног часа недељно може се различито тумачити и варира од тога да је то недовољно до тога да је то превише ако се има у виду да је предмет присутан у целокупном основном и средњем школовању (12 година). Међутим, сам фонд часова није пресудан већ је битно како су часови искоришћени и какав је исход који ученици имају на крају похађања тог предмета, а који се, нажалост, ни на који начин не прати и не вреднује. Предмет се не оцењује и самим тим не улази у школски успех. О том проблему такође су подељена мишљења, од оних који сматрају да је класично оцењивање потпуно непримерено природи овог предмета до оних који мисле да је то погубно по мотивацију ученика.

Посебно болна тачка је место предмета у распореду часова. С обзиром на то да се он похађа у групи формираној од ученика из различитих одељења, часови ГВ-а су најчешће последњи (6,7 па и 8) или предчас. У многим школама постоји проблем са простором у коме се часови реализују. Не треба пуно објашњавати како се то одражава на статус предмета.

Следећа „слаба тачка” представљају наставни програми *Грађанског васпитања* који се нису мењали од тренутка када су припремљени и усвојени. Њихов настанак пратило је неколико околности које нису ишле у прилог припреми програма који су развојни и смисаоно заокружени. Пре свега, програми су се припремали сукцесивно за сваки разред од стране различитих радних група. У првој години припремљени су програми за први разред основне и средње школе и даље континуирано. У том тренутку закон је предвиђао да ученик мора цео циклус да похађа изабрани предмет, односно може га променити само у петом разреду и при упису у средњу школу. За чланове радне групе која је припремала програм првог разреда средње школе то је значило да ће тај програм похађати, теоретски посматрано, ученици који су целу основну школу похађали Верску наставу и немају никакво предзнање из ГВ-а, затим ученици који су похађали ГВ један циклус (први или други) и они који су свих 8 разреда бирали тај изборни предмет. Потпуно је јасно да се у тим околностима није могао

направити програм који се логично надовезује на садржај програма основне школе (у том тренутку непознат, непостојећи осим програма за први разред), нити може имати капацитет да уважи све могуће разлике у предзнању ученика. Сукцесивност у развоју програма није могла да обезбеди целовитост свих програма посматрано по разредима, циклусима, нивоима школовања и довела је до извесних преклапања, до неискоришћених потенцијала, неодговарајућег редоследа садржаја, неусаглашености са узрастом, вишка садржаја и др. У више наврата активни наставника овог предмета су указивали на ове недостатке. Ситуација се додатно искомпликовала када је у закон унета промена да ученик у сваком разреду бира између *Верске наставе* и *Грађанског васпитања*. Потпуно је јасно да такав концепт изборности који не подразумева континуитет похађања наставног предмета подразумева постојање програма који су другачије конципирани у односу на постојеће.

Посебну нелогичност када су у питању програми представља чињеница да није наменски рађен наставни програм ГВ-а за трогодишње образовне профиле тако да они имају идентичне програме као ученици у четворогодишњем образовању само без програма за 4 разред. А баш у том програму налази се тематска целина која је посвећена професионалном развоју, остваривању права у области рада и други садржаји који никако не би смели да се изоставе за образовне профиле који директно из средње школе одлазе у свет рада. Тиме су ови ученици оштећени јер се та тема обрађује током целог другог полугодишта четвртог разреда и има за циљ овладавање неким врло корисним вештинама као што су писање биографије и разговор са послодавцем.

Поред наведених проблема процењује се да је ипак „најслабија карика“ код овог предмета кадар који реализује наставу *Грађанског васпитања*. С обзиром на то да не постоје особе које су базично школоване за ову област, било је тешко одредити ко је компетентан за наставника ГВ. Имам обичај да кажем да је *Грађанско васпитање* сироче разапето између неколико факултета (Филозофски, ФПН, Правни) од којих га ни један не препознаје као своје дете. Правилник о степену и врсти образовања на различити начин решава питање ко може да предаје овај предмет у првом и другом циклусу основног образовања и у средњој школи. У основној школи се тачно наводи ко може да предаје (у првом циклусу то су само наставник разредне наставе, психолог и педагог, а у другом поред психолога, педагога још неколико звања као што су наставник Српског и Страног језика, Историје), док се у гимназији и стручним школама наводи да то може бити свако лице које испуњава услове за наставника те школе (хемичар, биолог, математичар и сви остали). Правилник предвиђа да сви они морају

да имају и неку од обука са листе која се наводи у правилнику, мада већина њих није више доступна тј. не реализују се више. У првих 8 година, како су се уводили нови програми по разредима, Министарство просвете је обезбеђивало наменске обуке и приручнике (и даље су доступни у електронској форми на њиховом сајту), што је била драгоцену помоћ наставницима. Међутим, након тога више није било бесплатних обука (само још једна општа једнодневна обука била је за 1500 наставника пре 3 године). Како је флукуација наставника природан процес многе школе су у међувремену остале без наставника који су прошли те обуке и школе су били принуђене да часове ГВ дају неким другим наставницима који или немају никакве пригодне обуке или имају обуке из Каталога стручног усавршавања које се могу довести на неки начин у везу са овим предметом. У таквим околностима тешко је говорити о стручности и мотивисаности наставника за рад. Реалност је да се најчешће часови овог предмета користе за допуну фонда часова наставника који се ни на који начин не идентификују са овим предметом. У једном истраживању немали број наставника ГВ је навело да то раде зато што им је наметнуто, односно није њихов избор. У пракси, нажалост, постоји јако мало наставника који реализују само наставу ГВ (имају пун фонд часова) и то у дужем временском периоду и зна се да они најбоље раде, посебно 150 њих који су прошли обиман и квалитетан курс на Факултету политичких наука. Они су, без обзира на то које су базичне струке, прихватили *Грађанско васпитање* као свој предмет, озбиљно се за њега припремају и имају озбиљне захтеве од ученика.

Кад је у питању стручно усавршавање наставника ГВ у споменутом Каталогу понуда је скромна и уобичајено је да наставник преферира да се стручно усавршава у својој базичној области.

Што се тиче дидактичких материјала постоји неколико одобрених уџбеника и радних свезака за *Грађанско васпитање*, и то углавном за први циклус, али се они слабо користе у непосредном раду са ученицима. Углавном доминир схватање да они нису потребни, а да су добродошли филмови и други пригодни материјали које наставник може и сам да припреми.

Слика о *Грађанском васпитању* ипак не би била комплетна ако бисмо остали само на навођењу недостатака. Постоје бројни примери сјајних активности наставника и ученика остварених у оквиру овог предмета. Надахнути наставници који верују у идеје грађанског друштва успевају много тога да постигну са ученицима у оквиру постојећих програма. Међутим, прави напредак биће остварен када се садржаји који се тичу грађанске свести, одговорности, права и обавеза, иницијативе, партиципације и др. нађу у програму и других предмета, у ваннаставним активностима, када се у етосу школе

осети демократска атмосфера узајамног уважавања и поштовања различитости. Данас у образовању доминира кроскуруикуларни приступ унапређивању компетенција ученика за одговоран живот у демократском друштву. Међутим, за жељене ефекте нема дилеме да се тај захтев не може ставити на терет само школи већ морају и родитељи и цело друштво да допринесу ширењу таквих ставова и вредности уколико желимо промену.

У овом тренутку Завод за унапређивање образовања и васпитања поштује Закон о основама система образовања и васпитања који дефинише *Грађанско васпитање* као обавезни изборни предмет, а свакако је спреман да програме иновира и исходовно их припреми, што је Акционим планом за реализацију Стратегије образовања до 2020. предвиђено, и то не само за овај предмет већ и за све друге општеобразовне предмете, као што је спреман да, уколико буде средстава, осмисли и реализује нове обуке за наставнике овог предмета.

Снежана Павловић

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

СМИСАО И ЦИЉЕВИ ВЕРСКЕ НАСТАВЕ – ИЗМЕЂУ ЗАКОНА И ДУХОВНЕ СТВАРНОСТИ

осле готово полувековног, веома сложеног и специфичног односа између државе и Цркве, који је владао на простору бивше Југославије, напустио је период политичких промена са

којим је оживела потреба српског друштва за поштовањем верских права и слобода, што је подразумевало слободу јавног испољавања уверења и веровања, а остваривање једним делом те слободе и права подразумевало је, између осталог, организовање Верске наставе у државним школама.

У својој петнаестогодишњој пракси Верска настава, из аспекта прописа из области образовања и васпитања, своје постојање, развој и деловање темељи у Уредби о организовању Верске наставе–алтернативног предмета у основној и средњој школи, Закону о основама система образовања и васпитања, Закону о основном образовању и васпитању и Закону о средњем образовању и васпитању.

Статус Верске наставе, пратећи дух поменутих прописа, такође се мењао од периода увођења тог предмета до данашњих дана, од факултативног до обавезног изборног предмета који, са датумом писања овог текста, изводи 1894 наставника из седам традиционалних Цркава и верских заједница и похађа близу пола милиона ученика.

Без обзира на многа искушења која су пратила остваривање Верске наставе на самом почетку, као што је недовољно стручан кадар, сложен наставни план и програм, недостатак одговарајућих уџбеника, приручника и других наставних сред-

става, Верска настава у очима оних којих се својом вољом за њу опредељују (родитељи и ученици) и даље је препозната као лековито средство у проналажењу и разумевању смисла живота, усвајању моралних и духовних вредности, развоју толеранције и васпитавања за живот у мултиетничком, мултиконфесионалном и мултикултуралном друштву уважавајући богатство традиција којом одише Република Србија.

Кључне речи: Верска настава, Уредба о организовању и остваривању Верске наставе, Комисија за Верску наставу у школи Владе Републике Србије, законска регулатива и Верска настава, Наставни план и програм Верске наставе, стручно усавршавање, унутрашњи свет образовања.

Влада Србије доноси одлуку да уведе Верску наставу у образовни систем 2001. године, и на тај начин државу Србију сврстава у ред оних земљама у окружењу у којима се тај вид наставе изводи још од деведесетих година, односно од распада бивше Југославије. Покретач иницијативе за увођење Верске наставе била је Српска Православна Црква, а разлози који су навођени јесу тражење права на образовање, права на избор погледа на свет, право на вероисповедање и право родитеља да васпитавају своју децу у складу са својим верским уверењима која су призната међународним конвенцијама. Указивано је и на то, да Цркве и верске заједнице имају изузетно важну улогу у формирању личног и културног идентитета, а да „категорије личности, слободе, одговорности, правде како у државном тако и у црквеном законодавству јесу појмови који своје извориште имају у хришћанској традицији”. (Шијаковић, Б. 2012, „Држава и Црква у Србији данас”, *Држава и Црква у Европској Унији*, Православни Богословски Факултет у Београду, 388)

Потреба за увођењем Верске наставе истицана је, између осталог, из разлога свеprisутног пораста криминала, насиља у породици, убистава и самоубистава, употребе алкохола и наркотика, као и опредељеност младих ка такозваним деструктивним сектама. Истовремено, на другој страни, своје разлоге за неувођење овог вида наставе заговарале су бројне невладине организације, стручна друштва, удружења наставника, чак и професори универзитета, позивајући се на уставне одредбе о одвојености Цркве и државе и на непотребно увођење нових предмета у систем образовања и васпитања по нетипичним процедурама.

Влада Републике Србије је, у складу са овлашћењима из члана 90. тачка 2. Устава Републике Србије из 1990. године, а у вези са Законом о основној школи („Службени гласник РС”, бр. 50/92, 53/93, 67/93 И 48/94) и Законом о средњој школи („Службени гласник РС” број 50/92, 53/93, 67/93, 48/94 и 24/96), донела Уредбу о организовању и остваривању Верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи („Службени гласник” број 46/01), којом је уредила ор-

ганизовање и остваривање Верске наставе за традиционалне Цркве и верске заједнице (у даљем тексту: Верска настава) и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи, као факултативних предмета.

Како правни основ за доношење Уредбе о организовању и остваривању Верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи (у даљем тексту: Уредба), није био предвиђен изричито законом, а постојала је обавеза државе према потврђеним међународним документима у вези са обезбеђивањем одговарајућег верског и моралног образовања, то је Уредба донета непосредно на основу Устава Републике Србије, са пуним разумевањем неспорне чињенице да је неопходно хитно покренути поступак за измене и допуне Закона о основној школи, што је учињено у току 2002. године.

Према одредбама члана 1. став 1. Уредбе, Верска настава и настава алтернативног предмета остваривала се у основној и средњој школи као факултативни предмет. Одредбама члана 2. и 3. Уредбе било је одређено да родитељ, односно старатељ може да одлучи да ученик основне школе похађа Верску наставу или наставу алтернативног предмета, као и да ученик средње школе може да одлучи да похађа Верску наставу или наставу алтернативног предмета, уз обавезно упознавање родитеља, односно старатеља са одлуком.

Реч: „може” у напред наведеним одредбама Уредбе указивала је да норма није императивног карактера, односно да ученик нема обавезу да се определи за један од понуђених предмета, јер су то факултативни предмети, како је и утврђено у члану 1. став 1. Уредбе. У систему образовања и васпитања факултативни предмети нису обавезни, али постају када се ученик за њих определи.

Из напред наведеног произлази да је ученик основне и средње школе могао да похађа Верску наставу или наставу алтернативног предмета или да одлучи да не изабере ни један од понуђених факултативних предмета утврђених Уредбом.

Уредбом су, између осталог, биле утврђене и традиционалне Цркве и верске заједнице за које се организује Верска настава – Српска Православна Црква, Исламска заједница, Католичка Црква, Словачка Евангеличка Црква а.в, Јеврејска заједница, Реформатска Хришћанска Црква и Евангеличка Хришћанска Црква а.в; начин доношења наставног плана и програма верске наставе и наставе алтернативног предмета који су део прописаног наставног плана и програма за основну и средњу школу; начин одобравања уџбеника; врста стручне спреме наставника; начин за обезбеђивање накнаде за наставнике; фонд часова; оцењивање ученика; надзор над остваривањем наставног плана и програма Верске наставе и наставе алтернативног предмета; овлашћење за Владу да образује посебну Комисију која ће да прати

организовање и остваривање Верске наставе; да се Верска настава и настава алтернативног предмета уведе у први разред основне школе и први разред средње школе почев од школске 2001/2002. године.

С пуним уважавањем грађанских слобода утврђених Уставом Републике Србије доносилац Уредбе се определио да се Верска настава и настава алтернативног предмета уведе у систем образовања и васпитања као факултативни предмети, да оцена не утиче на општи успех ученика (члан 11. став. 2 Уредбе). По својој садржини и начину реализације Верска настава и настава алтернативног предмета не захтевају обавезу ученика у континуитету, тако да не представљају оптерећење за ученика и омогућавају слободу избора у сваком разреду.

Увођење Верске наставе у систем образовања и васпитања није неспојиво са циљевима образовања и васпитања који су били прописани Законом о основној школи и Законом о средњој школи (стицање општег образовања и васпитања, складан развој личности, припрема за живот и даље образовање, развој критичког мишљења, заинтересованост за нова знања, васпитање за хумане и културне односе међу људима без обзира на пол, расу, веру или лично уверење, неговање моралних вредности и др.)

Начин увођења Верске наставе у основне и средње школе не намеће ни на који начин било који верски поглед, с обзиром на чињеницу да има могућност избора и другог предмета, нити нарушава право ученика да самостално, по слободном уверењу формира своја верска уверења, у складу са потврђеним међународним уговорима.

Верска настава и настава алтернативног предмета уведене су у систем образовања и васпитања имајући у виду и обавезе које Република Србија има према међународним документима:

Међународни пакт о грађанским и политичким правима, у члану 18. који се односи на слободу мисли, савести вероисповести, констатује, између осталог, да се државе чланице овог пакта обавезују да поштују слободу родитеља, а у датом случају законитих старатеља, да обезбеде својој деци оно верско и морално образовање које је у складу са њиховим сопственим убеђењима.

Конвенција о правима детета преко принципа недискриминације, посвећености најбољим интересима детета, поштовање ставова детета и др. захтева од стране уговорница, између осталог, да поштује право детета на слободу мисли, савести вероисповести (члан 14.); да образовање детета буде усмерено на развој дететове личности и способности, као и на развој поштовања дететових родитеља и његовог културног идентитета, језика и вредности, односно припремање детета за одговоран живот у слободном друштву, у духу разумевања, мира, толеранције, једнакости и пријатељства међу етничким, националним и верским групама и др. (члан 29).

Напомињемо да, према Уредби, опредељивање ученика првог разреда основне школе као и ученика првог разреда средње школе, односно родитеља или старатеља ученика, није било условљено претходним изјашњавањем припадности одређеној вероисповести, и није било сметњи да ученик у наредним разредима похађа Верску наставу друге традиционалне Цркве или верске заједнице, као и наставу алтернативног предмета. Верска настава у школи се не може изједначити са веронауком, односно са верским пословима и обредима који се остварују у богослужбеним просторима, црквама и храмовима за припаднике одређене вероисповести.

Основно је да су ученици имали право и могућност избора између факултативних предмета и слободу да се у сваком разреду опредељују да ли ће похађати Верску наставу и које традиционалне Цркве или верске заједнице, без обавезе да наставе са похађањем исте у наредном разреду.

Верска настава и настава алтернативног предмета са својим етичко-хуманистичким садржајима обезбеђују остваривање постављених циљева и начела у јединственом систему заштите људских права и слобода гарантованих како Уставом Републике Србије, тако и правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима.

Уредба, између осталог, није у супротности са чланом 11. и 44. Устава Републике Србије, где је прописано да је „Република Србија световна држава”, јер она не доводи у питање световност школе, односно државе, јер је план и програм Верске наставе део прописаног наставног плана и програма за основну и средњу школу, а који су споразумно донели министар просвете и спорта и министар вера, на усаглашен предлог традиционалних Цркава и верских заједница.

Начин доношења наставног плана и програма, као и место и начин остваривања плана и програма Верске наставе и наставе алтернативног предмета, надзор и праћење организовања и остваривање наведених предмета у искључивој су надлежности прописа из области образовања, односно ствар су законодавне политике у области образовања и васпитања.

Чињеница да у доношењу наставних планова и програма учествују и традиционалне Цркве и верске заједнице које припремају усаглашени предлог, не представљају ограничење за надлежна министарства који су као државни органи у доношењу прописа самостални, везани Уставом и законом.

О начину увођења Верске наставе у систем образовања и васпитања постигнута је сагласност органа извршне и законодавне власти, што је касније и потврђено доношењем одговарајућих закона.

Неспорно је да се према Уредби Верска настава у школи организује и остварује према прописима који уређују област образовања и

васпитања, а да се у црквама и храмовима као и у другим богослужбеним просторима, односно верским школама организује веронаука, као и остали верски послови и верски обреди за припаднике одређене Цркве или верске заједнице, у складу са посебним прописима.

Верска настава која се према Уредби организовала у школи као факултативни предмет, није била верски посао нити обред у смислу прописа који уређују рад Цркава и верских заједница.

Одређено учешће традиционалних Цркава и верских заједница у пословима који се тичу предлагања листе наставника који остварују верску наставу, предлагање наставног плана и програма, начина оцењивања, писање уџбеника, не представља мешање Цркава и верских заједница у послове образовања и васпитања супротно Уставу.

Није супротно прописима да надлежни државни орган у појединим фазама доношења одговарајућег прописа или другог поступања прибави и мишљење, односно предлог другог субјекта, а што не ограничава његово право да врши одређене послове у смислу послова о државној управи.

Посебно из чињенице да је омогућено похађање Верске наставе у школи на начин који је утврђен прописима из области образовања, не произлази да се у школе уводе верски послови и обреди Цркава и верских заједница, с обзиром на то да су према Уставу Републике Србије Цркве и верске заједнице слободне да самостално уређују верске послове, да јавно врше верске обреде, да оснивају верске школе, а што се у конкретном случају не ограничава.

Уредба не доводи у питање равноправност појединих Цркава и верских заједница нити се доводи у питање њихов положај, односно одвојеност од државе и њених институција/школа.

Одређивање круга традиционалних Цркава и верских заједница у члану 1. став 2. Уредбе потврђено је доношењем Закона о црквама и верским заједницама 2006. године; међутим, треба да се напомене да Уредба није искључивала право осталих верских заједница и организација да за припаднике своје вероисповести сопственим средствима организују одговарајућу наставу и да обављају друге верске послове у својим просторијама, а што је у складу са чланом 27. Међународног пакта о грађанским и политичким правима.

Право државе је да у оквиру политике образовања самостално утврђује потребу постојања одређених предмета и њихов статус у школи (обавезни, изборни, факултативни), за које се обезбеђују средства из буџета Републике Србије, сагласно Уставу и закону.

Напомињемо да је увођење Верске наставе и наставе алтернативног наставног предмета у систем основног и средњег образовања 2001. године, био резултат усаглашеног деловања надлежних министарста-

ва на нивоу Владе са традиционалним Црквама и верским заједницама, на основу претходно постигнутог договора, односно закључка Одбора за просвету Народне скупштине, што је касније и потврђено кроз законодавни процес доношењем одговарајућих закона у области образовања.

Поступак увођења Верске наставе и наставе алтернативног предмета у систем образовања праћен је од почетка школске 2001/2002. године, са пуном пажњом и ангажовањем служби, а у 2002. години донете су одговарајуће измене и допуне Закона – Закона о изменама и допунама Закона о основној школи („Службени гласник РС”, број 22/02) и Закон о изменама и допунама Закона о средњој школи („Службени гласник РС”, број 23/02), с тим да Верска настава и други предмет етичко-хуманистичког садржаја који утврди министар просвете, *постају обавезни изборни предмети* (ученик је обавезан да приликом уписа у први и сваки наредни разред школе изабере један од наведених предмета).

У току 2003. године донет је системски закон за област предшколског, основног и средњег образовања и васпитања – Закон о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр 62/03, 64/03-исправка, 58/04,62/04-исправка,79/05-др), Закон који је између осталог утврдио да је један *од обавезних изборних предмета Верска настава* или Грађанско васпитање (члан 69.)

У току 2006. године донет је Закон о црквама и верским заједницама („Службени гласник РС”, број 36/06), који је учлану 10. као традиционалне цркве и верске заједнице утврдио: Српску Православну Цркву, Римокатоличку Цркву, Словачку Евангеличку Цркву а.в, Реформатску Хришћанску Цркву и Евангеличку Хришћанску Цркву а.в, а као традиционалне верске заједнице: Исламску верску заједницу и Јеврејску заједницу, што одговара решењима из Уредбе.

Закон о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС” број 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – аутентично тумачење 68/2015) који је сада у примени, утврђује, између осталог, да наставни план обухвата изборне предмете по нивоима и врстама образовања од којих ученик обавезно бира један или више предмета према својим склоностима; да је један од обавезно изборних предмета Верска настава и Грађанско васпитање; да ученик који се определио за један од два изборна предмета може да мења предмет у току циклуса основног, односно до краја стицања средњег образовања и васпитања (члан 72. ст 5. и 6.)

Исти Закон предвиђа и начин ангажовања наставника Верске наставе за извођење наставе, тако што сваке године бива формирана *листа наставника верске наставе, на предлог традиционалних црка-*

ва и верских заједница, коју након достављеног мишљења Комисије за Верску наставу у школи, утврђује министар. Наставника Верске наставе упућује у школу традиционална црква или верска заједница са утврђене листе за сваку школску годину. За извођење Верске наставе наставник са школом у коју је упућен закључује уговор о раду на 12 месеци за сваку школску годину.

Уредбом је, на самом почетку, установљена и државна Комисија за Верску наставу коју чине представници седам традиционалних Цркава и верских заједница, Министарства просвете и Министарства вера. Комисија је, према Уредби, имала овлашћења за осмишљавање, праћење и остваривање Верске наставе, док је одговорност Министарства просвете била да омогући институционалне и законске услове за остваривање наставе.

Комисија је у периоду до 2008. године радила у различитим сазивима, остварујући различите активности на пољу праћења и унапређивања Верске наставе, све до сукоба појединих чланова из редова Исламске заједнице, што је условило престанак рада Комисије. Тада, практично, све послове преузима Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

У току 2013. године донета су два веома важна системска закона из области образовања и васпитања, и то *Закон о основном образовању и васпитању* («Службени гласник РС» 55/13) и *7. Закон о средњем образовању и васпитању* («Службени гласник РС» 55/13) који јасно предвиђају начин образовања Комисије за Верску наставу у школи, њен састав и послове за које је надлежна.

Одредбама тих закона прописано је да организовање и остваривање Верске наставе *прати Комисија за Верску наставу у школи* (у даљем тексту: *Комисија*). *Комисију образује Влада Републике Србије на време од шест година.*

У Комисију се именују по један представник традиционалних цркава и верских заједница, три представника органа надлежног за послове односа са црквама и верским заједницама и три представника Министарства просвете. Члан Комисије може бити разрешен пре истека мандата, и то: на лични захтев, на предлог предлагача и ако не испуњава своју дужност као члан Комисије, односно својим поступцима повреди углед дужности коју обавља.

У случају разрешења члана Комисије пре истека мандата, Влада поставља новог члана по прибављеном предлогу представника чији је члан разрешен. Председника и заменика председника Комисије бирају чланови Комисије на првој седници, већином гласова од укупног броја чланова Комисије.

Комисија обавља послове који се, нарочито, односе на:

- 1) усаглашавање предлога програма Верске наставе
- 2) уџбенике и друга наставна средства, у складу са законом којим се уређују питања везана за уџбенике и друга наставна средства;
- 3) давање мишљења о листама наставника Верске наставе;
- 4) друга питања везана за праћење организовања и остваривања програма Верске наставе.

Начин рада и друга питања од значаја за рад Комисије уређују се пословником о раду Комисије.

Најновија Комисија за Верску наставу формирана је Уредбом Владе Републике Србије („Службени гласник РС” 9/14), 29. јануара 2014. године. Комисија броји тринаест чланова међу којима су представници традиционалних Цркава и верских заједница, Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Министарства правде, односно Управе за вере. На првој конститутивној седници за председника Комисије једногласно је изабран епископ Бачки г. Иринеј Буловић, који ће ту функцију обављати шест година, колико и траје мандат свим члановима Комисије, како је прописано Законом.

Поштујући Законом прописане послове, а истовремено уважавајући чињеницу да „резултати досадашњих истраживања квалитета Верске наставе у школама у Србији указују на то да један део ученика и родитеља има примедбе на реализацију Верске наставе у погледу њених услова рада, организације, наставних метода и самог наставника”, (в. Шевкушић, С., 2011, „Профил вероучитеља који предају у београдским школама: Резултати истраживања”, *Вероучитељ у школи*, Православни богословски факултет у Београду), Комисија предузима активности у сарадњи са немачком фондацијом Конрад Аденауер Штифтунг и образује програм стручног усавршавања од посебног интереса под називом „Унутрашњи свет образовања – програм јачања капацитета и професионалних компетенција наставника Верске наставе и опште реформе курикулума”. Програм се остваривао у виду обуке, а конципиран је у оквиру два модула која су у својим садржајима промовисали нову филозофију образовања, интеркултурално учење, међурелигијску сарадњу, иновације у настави, интегративну наставу, учење у амбијенталним учионицама, планирање наставе у циљу развоја међупредметних компетенција, као и мотивацију за учење и лични професионални развој. Потреба за изградом програма „Унутрашњи свет образовања” дошла је, између осталог, као одговор на велики број примедби и запажања наставника Верске наставе да у оквиру понуђених програма стручног усавршавања нема квалитетних програма који развијају међусобну комуникацију и сарадњу ве-

роучитеља са предметним наставницима и учитељима, а истовремено подстичу на заједничке активности укључујући и ученике и родитеље, да би у крајњем исходу Верску наставу препознали као потенцијал за изучавање различитости култура и светова са којима се сусрећемо у пољу образовања.

Фондација Конрад Аденауер Штифтунг финасира 17 обука у периоду од три године, 1020 наставника и стручних сарадника похађају тај програм, имајући подршку надлежних школских управа и јединица локалне самоуправе. Резултат обуке је реформисани наставни план и програм Верске наставе и значајно другачији поглед свих актера у образовању на њен потенцијал и улогу у друштвеној заједници. (Нови наставни планови и програми за све нивое образовања објављени су у „Службеном гласнику” 26.08.2016. године.) Програм се бавио сагледавањем могућности за изградњу поверења и сарадње са новим генерацијама, њиховим окружењем и друштвом у целини, којим би се остварио допринос Верске наставе у образовно-васпитном процесу.

Концепт и садржај програма писала је група аутора са Православног богословског факултета и Комисије за Верску наставу у школи.

Решењем број 080-01-4/2014-01, од 17.06.2014. године министар просвете, науке и технолошког развоја тај програм акредитовао је као програм од посебног интереса.

Други, ништа мање сложен и захтеван подухват Комисије, био је доношење критеријума за формирање листе наставника Верске наставе који изводе наставу обавезног изборног предмета Верска настава.

Комисија за Верску наставу у школи, на својој редовној седници одржаној 06.07.2016. године донела је одлуку да се свим традиционалним Црквама и верским заједницама упути допис који садржи стручно упутство о начину утврђивања листе наставника Верске наставе који изводе наставу у основној и средњој школи за наступајућу школску 2016/2017. годину. Поступајући у складу са *Законом о основама система образовања и васпитања*, *Законом о основном образовању и васпитању* и *Законом о средњем образовању и васпитању*, где су прописани послови и надлежност Комисије за Верску наставу у школи, чланови Комисије утврдили су критеријуме на основу којих ће традиционалне Цркве и верске заједнице сачињавати листу наставника Верске наставе за школску 2016/2017. годину, и након тога их упутити Комисији на давање сагласности, у складу са *Законом*.

У току формирања листе наставника потребно је да се уважавају следећи критеријуми:

Да вероучитељ/катихета, који има сагласност надлежне традиционалне Цркве или верске заједнице и одговарајуће образовање у складу са чланом 8. *Закона о основама система образовања и васпитања*,

у односу на свештенике или имаме има предност на листи предложених наставника.

Чланом 8. став 2. тачка 1. и 2. Закона, прописано је да „наставник, васпитач и стручни сарадник јесте лице које је стекло одговарајуће високо образовање: 1) на студијама другог степена (мастер академске студије, специјалистичке академске студије или специјалистичке струковне студије) по пропису који уређује високо образовање, почев од 10. септембра 2005. године; 2) на основним студијама у трајању од најмање четири године, по пропису који је уређивао високо образовање до 10. септембра 2005. године.* Изузетно, наставник и васпитач јесте и лице са стеченим одговарајућим високим образовањем на студијама првог степена (основне академске, односно струковне студије), студијама у трајању од три године или вишим образовањем.”

У случају кад није могуће обезбедити довољан број наставника који задовољавају претходно наведене, Законом прописане услове, потребно је ангажовати кандидате који задовољавају услове прописане Правилником о степену и врсти образовања наставника који изводе образовно-васпитни рад из изборних предмета у основној школи („Службени гласник РС” број 72/09 и 52/11) и Правилником о степену и врсти образовања наставника, стручних сарадника и помоћних наставника у Гимназијама („Службени гласник РС” број 72/09, 52/11 и 55/13).

Према критеријумима које је утврдила Комисија за Верску наставу, услови за стављање на листу наставника Верске наставе су следећи:

1. Да је предложени кандидат држављанин Републике Србије;
2. Да је кандидат стечено образовање доказао дипломом акредитоване високошколске установе;
3. За наставнике који изводе православни катихизис у основним и средњим школама, а који степен стеченог образовања доказују дипломом Академије за конзервацију и рестаурацију Српске Православне Цркве, напомињемо да та установа није одговарајућа високошколска установа која образује наставнике Верске наставе;
4. Кандидати који су стекли високошколско образовање у иностранству морају поднети захтев за признавање стеченог образовања код надлежног Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Након добијеног одговора да је стечено образовање признато, кандидат може поднети захтев Цркви или верској заједници да буде стављен на листу наставника Верске наставе;

5. Кандидати, који не задовољавају поменуте, Законом прописане услове, односно имају стечено само средње или средње богословско образовање могу бити ангажовани **изузетно** само у случају замене, односно ако не постоји нити један други начин да на место наставника буде упућено лице са одговарајућом стручном спремом. За та лица Цркве и верске заједнице морају да доставе доказе и одговарајућа образложења за њихово ангажовање;
6. Листе које буду сачињене, без уважавања поменутих критеријума, сматраће се неважећим и неће бити разматране.

Имајући у виду наведене критеријуме, као резултат Министарство је добило листе које су усклађене са прописима из области образовања и васпитања, далеко више, него претходних година. Треба напоменути да је примећено да у појединим срединама још увек недостаје одговарајући стручни кадар и да су са тих разлога, а за потребе наставе, ангажована лица која имају сагласност Цркве и верске заједнице али не и одговарајуће образовање у складу са Законом.

Када су у питању наставници Верске наставе који долазе из редова националних мањина, велики је број лица који су стекли високо образовање на високошколским установама основаних од стране Цркве или верске заједнице, али не и акредитовани од Комисије за акредитацију и проверу квалитета високошколских установа.

Болно питање, аманет свих кабинета и Влада, јесте нерешен радно-правни статус наставника Верске наставе, који на одређен начин дискриминише ту категорију наставника самим тим што им онемогућава заснивање радног односа на неодређено време. Верска настава, несрећно обележена као „политичко питање”, као ни један други вид наставе у систему образовања и васпитања, свој положај, развој и будућност препушта расположењу високих државних чиновника, служећи веома често за идеолошке и политичке дискусије, уместо да се ослушне јасна потреба и вапај оних родитеља и ученика који је упорно и недвосмислено бирају, тражећи у њој одговоре које је немогуће наћи у осталим наставним предметима.

Закључак

Овај кратак приказ развоја система Верске наставе у државним школама у последњих петнаест година, жели да укаже на то да је неопходно уложити додатног напора и воље да се она у организационом и законском смислу унапреди, а да се са друге стране на пољу реали-

зације наставног садржаја искористе сви духовни потенцијали које духовно наслеђе традиционалних Цркава и верских заједница баштини.

Решавање радно-правног статуса наставника исправиће неправедну дискриминацију према наставницима Верске наставе, учиниће их равноправним члановима школског колектива који својим деловањем могу допринети квалитетнијем раду са ученицима и њиховим родитељима, и на тај начин допринети васпитној улози школе.

Искуство наставника Верске наставе, истраживања и сам однос ученика према том наставном предмету упозоравају да Верска настава посматрана очима доносиоца одлука, државних чиновника, високих верских и црквених великодостојника се готово супротно разликује од њиховог опажања Верске наставе од које очекују вредносне судове у погледу околности које угрожавају опстанак човечанства, екологије, физичког и духовног здравља, губитка осећаја за смисао живота.

Надаље, у току реализације програма Унутрашњи свет образовања, наставници су једногласно исказали потребу да сарађују једни са другима без обзира на вероисповест, да унутрашњи свет духовног наслеђа који носи свако од њих може у правом смислу те речи да створи здрав темељ интеркултуралног и међурелигијског друштва.

Литература

- Роберс, Г. (2012), *Држава и Црква у Европској Унији*, Православни богословски факултет у Београду.
- Алексов, Б. (2004), *Веронаука у Србији*, Свен, Ниш.
- Качарић, Н (2014), „Развој верске наставе и њени ефекти”, *Педагошка стварност LX,2* стр. 237–243.
- Новаковић, Д. (2015), *Српска Православна Црква у законодавству Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије*, Православни богословски факултет, Београд.
- Аврамовић С. (2007), *Прилози настанку државно-црквеног права у Србији*, Правни факултет, Православни богословски факултет, Службени гласник.
- Биговић, Р. (2000), *Црква и друштво*, Београд.
- Дачић, С. (2002), *Верска настава у школи (Религија, веронаука, толеранција)*, ЦЕИР Београд.
- Делор, Ж (1996), *Образовање скривена ризница, Извештај Међународне комисије о образовању*, Министарство просвете Републике Србије.
- Шевкушић, С. (2011), „Профил вероучитеља који предају у београдским школама, резултати истраживања”, *Вероучитељ у школи*, Православни богословски факултет у Београду.

- Јовић, Р. (2011), „Како је веронаука враћена у државне школе 2001. године”, *Вероучитељ у школи број 1*, Православни богословски факултет у Београду.
- Завод за вредновање квалитета у образовању и васпитању (2013), *Православни катихизис као обавезни изборни предмет у основној и средњој школи-евалуација програма и компетенција наставника*.
- Уредба о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи („Службени гласник” број 46/01).
- Закон о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС” број 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 – аутентично тумачење 68/2015).
- Закон о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС” 55/13)
- Закон о средњем образовању и васпитању („Службени гласник РС” 55/13)
- Правилник о степену и врсти образовања наставника који изводе образовно-васпитни рад из изборних предмета у основној школи („Службени гласник РС” број 72/09 и 52/11).
- Правилника о степену и врсти образовања наставника, стручних сарадника и помоћних наставника у Гимназијама („Службени гласник РС” број 72/09,52/11 и 55/13).

Радомир Маринковић

вероучитељ

у Седмој београдској гимназији

СМИСАО И
ЦИЉЕВИ ВЕРСКЕ
НАСТАВЕ У
САВРЕМЕНОМ
ОБРАЗОВНОМ
СИСТЕМУ

оштоване даме и господо,
Дозволите ми да на почетку изразим
задовољство што смо данас у прилици
да разговарамо о смислу и циљевима

Верске наставе и Грађанског васпитања, иако не могу да кажем да сам једнако задовољан начином на који је ова тема отворена и то петнаест година након увођења једног, а повратка другог обавезног изборног предмета у образовни систем Републике Србије.

Иступи господина министра Вербића, непримерени функцији коју тренутно обавља, изазвали су жестоке реакције: с једне стране – верских заједница које су, после вишедеценијског прогона и дискриминације, развиле нарочит сензибилитет на овакву врсту реторике; а са друге стране – антицрквених и клерофобних удружења и појединаца који су Вербићеву иницијативу разумели као позив на обрачун са „затуцаним мрачњацима”, „противницима слободе, науке и прогреса”.

са”... Надам се да ће овај дијалог допринети стишавању страсти, али, пре свега, да ће допринети бољем упознавању јавности са значајем ова два предмета, као и отклањању бројних предрасуда и стереотипа везаних за Цркву, њено учење и религију уопште.

О циљевима и исходима Верске наставе можемо говорити искључиво на основу плана и програма, који је донет од стране „министра просвете и министра вера, на усаглашени предлог традиционалних цркава и верских заједница”. План и програм је доступан јавности, а налази се на сајту Завода за унапређење образовања и васпитања. Ово последње бих подвукао из разлога што је министар недавно, у једној веома гледаној емисији емитованој на Јавном сервису, изјавио да „није упознат са програмом и садржајем” овог предмета. План и програм за Православни катихизис је у међувремену измењен и достављен министру на разматрање, али општи циљеви и исходи су остали готово непромењени. Ревизија плана и програма је рађена на основу препорука добијених након евалуације актуелног плана и програма коју је спровео Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања. Овде бих се осврнуо на још једну изјаву министра просвете који тврди да до сада није спроведена анализа ова два предмета. Анализу различитих аспеката Верске наставе и Грађанског васпитања вршило је више релевантних институција, а последњу евалуацију, која се односи на план и програм и компетенције наставника, спровела је 2013. године установа у којој је г. Вербић био запослен пре него што је преузео министарску дужност. Уз сву добру вољу, овакве неодговорне изјаве ми не можемо другачије разумети него као злонамерне нападе којима се Верска настава покушава приказати као нешто потпуно непознато, па самим тим и потенцијално опасно, или као јасан знак да министар не ради одговорно посао за који је плаћен.

Да су циљеви и исходи Православног катихизиса у потпуности у корелацији са општим, законом дефинисаним, циљевима и исходима образовања и васпитања, можемо се уверити упоредном анализом.

Указао бих вам на поједине циљеве наставе Православног катихизиса, као што су: побуђивање осећања личне одговорности за живот и природу која нас окружује, указивање на морални значај Декалога и могућности његове примене у свакодневици, указивање на Христа као наш животни узор, подстицање на љубав према другима и другачијима, подстицање на одговорније обликовање заједничког живота са другима, развијање свести о значају очувања културе, традиције и народних обичаја, подстицање на развијање хришћанских врлина: на критички однос према својим поступцима и стално преиспитивање, подстицање на узајамну љубав и поштовање, развијање свести о потреби сталног усавршавања, указивање на правилан однос према својим и светињама других вера и народа...

На основу приложеног, верујем да сте могли увидети да веронаука има веома важну васпитну улогу и потенцијал, и да вредности које се путем овога предмета афирмишу јесу универзалне вредности. Вероучитељи не васпитавају децу да буду добри верници у строго конфесионалном смислу, већ најпре добри људи, честити грађани који су позвани да своје способности и таленте усаврше и искористе на најбољи могући начин, на сопствену корист и корист друштва и заједнице којој припадају. Човек је религиозно биће и то је чињеница која се не може оспорити, нити се сме игнорисати. Религиозна компонента личности детета заслужује подједнаку бригу и третман као и физичка, интелектуална, емоционална и социјална, нарочито ако знамо да од њеног правилног развоја, у много чему, зависе и све остале.

Такође, сматрам веома важним да се огромном броју грађана који се декларишу као верници пружи могућност да њиховој деци, кроз редовно школовање, веру тумаче за то школовани и компетентни људи. Укидањем Верске наставе, бојим се, сопствену децу, а тиме и сопствену будућност, гурнули бисмо у руке онима који, путем социјалних мрежа, бројних интернет портала и форума, веру и Бога тумаче на искривљен начин: екстремистима који веру приказују као позив на мржњу и насиље, иако свака вера позива на љубав и праштање. Ризиковали бисмо да будуће генерације младих постану жртве оних који у вери не виде подстицај на стваралаштво, већ изговор за рушење и разарање. Тих жртава је свуда у свету, нажалост, све више.

Верска настава постоји у јавним школама готово свих европских земаља сем Албаније, Црне Горе, Француске и Словеније. Да ли ове државе, изузимајући Словенију, могу послужити као примери друштва која се могу подичити високим степеном међуверске толеранције? Истовремено, не могу да не поставим још једно питање – да ли би ствари у Француској данас изгледале другачије да су починиоци оних безумних злодела почињених „у име Божије” о својој вери учили унутар школског система, под будним оком државе? Да ли би и деведесете на овим просторима изгледале другачије, да је народ био образованији у верском смислу, да ли би се и тада тако лако повео за разноразним лажним пророцима, квази-хришћанским духовницима и војводама, који су преко ноћи скинули петокраке и окитивши се хришћанским знамењима повели народ у борбуза „крст часни и слободу златну”?

Заговорници укидања Верске наставе и Грађанског васпитања тврде да позитивних ефеката ових предмета нема и као један од аргумената који би требало да иду у прилог томе они наводе поједина истраживања која, наводно, показују да је последњих година забележен пораст насиља и нетолеранције у друштву. Нисам сасвим уверен да резултати ових истраживања одражавају стварну слику друштва у коме живимо. Није ли наш однос према избеглицама, из Сирије,

Авганистана и других земаља, које су преплавиле читаву Европу, не сумњив показатељ да је наше друштво знатно отвореније, толерантније и хуманије у односу на друштво у коме смо живели пре петнаестак година? Подсетићу да смо за однос према избеглицама добили признање многих европских званичника. Није ли брига и солидарност коју смо показали према људима из подручја захваћених страховитим поплавама које су нас задесиле пре неку годину, не базирајући се на њихову верску, националну и било какву другу припадност, доказ да је прича о Милостивом Самарјанину продрла у неки кутак оних младих душа које су слушале Катихизис. На крају, није ли прва „Парада поноса” која је прошла без икаквих инцидената одржана управо у години када је изашла прва генерација ђака која је током читавог свог школовања слушала један од ова два или оба изборна предмета? Неко ће рећи да се управо Црква најжешће противила одржавању ове манифестације. Да, то је тачно, али је тачно и оно што се, у медијима често прећуткује, да је Црква недвосмислено поручила да је било који облик насиља према ЛГБТ популацији и учесницима параде апсолутно неприхватљив.

Да ли је увођењем ових предмета направљена сегрегација у школама? Као неко ко скоро петнаест година предаје православни катихизис и неко ко је у својству саветника обишао велики број школа, посећивао часове вероучитеља, разговарао са директорима школа, са наставницима Грађанског васпитања, одговорно тврдим да ми се нико никада није пожалио да је уочио такав проблем. Да ли у основама и садржају ових предмета постоји нешто што би могло узроковати поделе и подвајања међу ђацима? Тако нешто, засигурно, нећемо пронаћи, али ћемо наћи подстрек на одговорност, љубав, слободу, толеранцију, заједништво... Оно што министар, нажалост, види као узрок сегрегације, у модерним и демократским друштвима се сматра слободом избора и лепотом различитости. Људи се рађају са различитим способностима и склоностима, а школа би морала да буде место где ће свако дете моћи да задовољи своја интересовања и развија своје потенцијале, али тако што ће научити да поштује себе као и друге и другачије од себе. Укидањем слободе избора, униформисаношћу и једнообразношћу, не могу се постићи основни циљеви образовања и васпитања међу којима су: развој толеранције, верске равноправности, развој комуникације, поштовање традиције и културе сопственог и других народа. Напротив, то би нас само вратило у време када су се под паролом једнакости потискивале све постојеће различитости, а свако јавно испољавање личних, националних и верских посебности сматрало дестабилизујућим фактором. Знамо до чега нас је то на крају довело.

На крају бих рекао и нешто о наставницима који предају Верску наставу, јер је и то једна од тема коју је министар недавно отворио. Листу наставника Верске наставе, на предлог традиционалних цркава и верских заједница, утврђује министар просвете. Та листа се неколико месеци пре почетка школске године доставља Комисији за верску наставу, а посредством те Комисије и министру без чијег одобрења нико не би могао да обавља посао наставника Верске наставе. У већини епархија СПЦ постоји млад, образован кадар, који поседује одговарајуће квалификације за рад у школи. Чињеница је да још увек нема довољно дипломираних или мастер теолога као и да у руралним подручјима са малим бројем ђака веронауку предају људи са различитим квалификацијама и нижим степеном стручне спреме, али не мислим да је то искључиво проблем са верочитељским кадром. Међутим, то је огромним делом последица Закона о основама система образовања и васпитања који је дискриминаторски у односу на наставнике Верске наставе. Вероучитељи, као што знате, већ 15 година немају решен радно-правни статус, већ 15 година раде на одређено време, чиме су стављени у неравноправан положај у односу на све остале наставнике. Не желим да вам одузимам време и да вам говорим са каквим смо се све проблемима суочавали за ових петнаест година, али желим да знате да смо управо због тога, због перманентног осећаја несигурности, због чињенице да су права вероучитеља веома често зависила од добре воље директора школа, остали без веома квалитетних вероучитеља који су били приморани да пронађу други, сигурнији, посао.

Истакао бих да Одбор за Верску наставу архиепископије Београдско-карловачке дуго низ година најозбиљније ради на плану стручног усавршавања вероучитеља. Наши вероучитељи, као и сви други наставници, похађају семинаре на којима стичу нова знања и компетенције, а поред тога, на свим београдским општинама, имамо организоване активе вероучитеља који се састају једном месечно, на којима размењују идеје, искуства и примере из добре праксе.

Вероучитељи се по обавезама ни по чему не разликују од осталих наставника. Њихов рад прате стручни сарадници који посећују часове свих предметних професора, па и оних који предају изборне предмете, као и просветни саветници у чијој је надлежности процена квалитета наставе и стручности наставника. На крају, ту су епархијски Одбори за веронауку који перманентно врше надзор над радом својих вероучитеља. Не заборавимо родитеље који се управо на основу рада вероучитеља опредељују да њихова деца наставе да слушају овај, а не алтернативни изборни предмет.

Своје излагање бих закључио позивом за сарадњу са свима који су заинтересовани за унапређење Верске наставе. Свесни смо да простора за побољшање има и свака добронамерна критика и су-

гестија је добро дошла. Хвала Задужбини „Доситеја Обрадовића” која је организовала овај скуп и омогућила да, после скоро петнаест година,отворено разговарамо о овој веома важној теми.

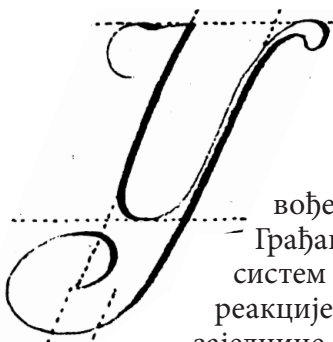
Владимир Марјановић

наставник Грађанског васпитања

ВЕРСКА НАСТАВА
И ГРАЂАНСКО
ВАСПИТАЊЕ
– ИЗМЕЂУ
СУКОБА И
САРАДЊЕ

Најлепше установе остаће свуд мртва хартија,
ако у грађана не буде зреле свести, просвећеног родољубља,
и грађанских врлина.

Милан Ђ. Милићевић

вођење предмета Верске наставе и Грађанског васпитања у образовни систем Србије још увек изазива опречне реакције. Цркве и традиционалне верске заједнице полазе од става да је Верска настава елементарно право религиозних грађана и да то право треба поштовати. Осим тога, Верска настава има дугу традицију у школском систему Србије. Са друге стране, изразити секуларисти различитих идеолошких опредељења и традиција (најчешће левичарских

и либералних) инсистирају на принципу строге одвојености „Цркве и државе”, која практично подразумева забрану ширења религијског учења било које верске заједнице у оквиру државних школа.

Крајем 2015. године из Министарства просвете, науке и технолошког развоја дошао је предлог о укидању или драстичном смањењу часова како Верске наставе, тако и Грађанског васпитања. Један од главних аргумената је преоптерећеност ученика великим бројем часова, као и поделе међу ученицима и дискриминација коју изазива избор између два предмета.

Оштре реакције на овакву иницијативу су стигле из традиционалних Цркава и верских заједница, које су категорички одбијале иницијативу из Министарства, али и многобројних организација цивилног друштва, које су заговарале задржавање предмета Грађанско васпитање у основним и средњим школама. Дошло је до својеврсне сагласности Цркава и верских заједница и невладиног сектора око става да су Верска настава и Грађанско васпитање потребни у српском систему образовања.

Вештачки јаз

Да би била постигнута равнотежа између верског и секуларног принципа у школском систему, пре петнаест година уведен је и предмет Грађанско васпитање као својеврсна „етичко-хуманистичка” алтернатива Верској настави. На тај начин се створио јаз између верских и грађанских вредности, привид да верници немају једнаку потребу за развијањем грађанске свести. Верско и грађанско образовање су неприродно и вештачки супротстављени. Велика је предрасуда да Грађанско васпитање представља предмет намењен атеистима.

Основна идеја Грађанског васпитања је образовање за грађанско друштво и демократију, као и упознавање концепта људских и дечјих права. Осим поменутих тема, у оквиру овог предмета се обрађује читав низ области, почевши од подстицања развоја личности и социјалног сазнања код ученика, дискриминације, ненасилне комуникације, конструктивног вођења дебате, партиципације у школи, локалној средини, разговора са послодавцима, медијске писмености итд. Слични предмети постоје у многим европским земљама. На часовима Грађанског васпитања ђаци не уче о атеизму, агностицизму или секуларизму. Ничег сличног нема у плану и програму.

Предмет веома сличан савременом Грађанском васпитању изучавао се пре више од стотину година у школама Краљевине Србије и Краљевине Југославије. Први уџбеник под називом *Школица за*

грађанска права и дужности (1873) написао је Милан Ђ. Милићевић (иначе свршени богослов). Предмет у то време није био конципиран као алтернатива Верској настави и подразумевао је поуке о грађанским врлинама, моралним обавезама, друштвеним и политичким правима.

Унапредити наставу

Ради побољшања квалитета часова Верске наставе и Грађанског васпитања, чини се да би било корисно унети и неке новине и измене у план и програм. С обзиром на то да се један од упућених приговора односи на дискриминацију, поделе међу ученицима и нетолеранцију, увођење одређеног броја заједничких часова може представљати квалитетно решење. Постоји читав низ тема које ђаци на Верској настави и Грађанском васпитању могу заједнички изучавати, попут људских и дечијих права, верске толеранције, грађанског активизма или ненасила.

Нарочито би било значајно имплементирати у наставу изучавање основа главних монотеистичких религија. То би укључивало и ученичке посете сакралним објектима различитих верских заједница.

Упознавање религије, традиције и обичаја свих грађана државе Србије, без обзира на њихову етничку или другу припадност, сигуран је пут ка међунационалној и међуверској трпељивости.

Морално васпитање

Верска настава и Грађанско васпитање су предмети са различитим концептом и градивом, а који у основи имају заједнички циљ – морално васпитање ученика. Иако је по увођењу ових предмета у школе постављен својеврсни јаз између религијског и грађанског принципа, убрзо се он постепено почео превазилазити. Уместо сукоба појавила се потреба за сарадњом, нарочито у црквеним круговима. Зато и не треба да чуди став изречен у званичном саопштењу Светог архијерејског синода из децембра 2015. године, у којем се каже да се ученици који похађају наставу Грађанског васпитања „уче примењивању хуманих вредности, људске солидарности и поштовању људских права и слобода. Веронаука и овај алтернативни предмет се разликују по терминологији, али су по садржају сродни и комплементарни.”

Држава би морала стати иза ових предмета и подржати их из све снаге. Укидање или пак драстично смањење часова предмета Верске наставе и Грађанског васпитање произвело би немерљиву штету која би се одразила на многе генерације. Српско друштво је протеклих деценија прошло кроз ратове, политичке ломове, економске и друштвене кризе. Наступила је ерозија основних људских вредности и пораст свих врста насиља, етничке мржње и верске нетолеранције. Школски и образовни систем мора адекватно одговорити на савремене друштвене изазове. Ђацима је неопходно пружити одговарајуће морално образовање и омогућити им усвајање хуманих вредности које су издржале пробу времена и на којима се заснива наша цивилизација. Ученицима је потребно и верско и грађанско образовање.

Извори

Саопштење за јавност Светог архијерејског синода (ВЕРОНАУКА), sr.rs/sr/saopshtenje_zajavnost_26. Приступљено 17. 2. 2016. године.
Грађанско васпитање за пети разред основне школе, Министарство просвете и спорта, Београд, 2006.

Дејан Пејовић

наставник Филозофије и Грађанског
васпитања у Седмој београдској
гимназији

СМИСАО И ЦИЉЕВИ
ВЕРСКЕ НАСТАВЕ
И ГРАЂАНСКОГ
ВАСПИТАЊА У
САВРЕМЕНОМ
ОБРАЗОВНОМ
СИСТЕМУ

Поштоване колегинице и колеге,
Изузетно ми је задовољство и част
што могу да на овом округлом столу
искажем мишљење о смислу, циљеви-
ма и перспективи предмета који су, у извесном смислу, били весни-
ци реформе у образовању и наговештај раскида са вишедеценијском
праксом тоталитарног режима да се од ученика у школи ствара „чо-
век једне димензије”.

Радим као средњошколски и гимназијски наставник тринаест
година, по образовању сам базично филозоф. У Седмој београдској
гимназији, заједно са драгим колегом и часним ђаконом Радомиром

Маринковићем, делама дванаест година.. Учесник сам семинара за извођење наставе Грађанског васпитања, као и оних едукација, чији је циљ, макар декларативно, био осавремењивање наставног процеса и подизање његовог квалитета, што, пре свега, подразумева развој критичког мишљења ученика, поспешивање њихове моралне свести и стваралачког односа према свету и животу, као и развијање њихове интелектуалне и емоционалне радозналости. Част ми је што, поред филозофије, изводим наставу Грађанског васпитања. Међутим, забрињавајуће су гласине о укидању ових изборних предмета, или њиховом свођењу на факултативну наставу. Ова говоркања датирају још од увођења Верске наставе и Грађанског васпитања у наше школе. Наиме, није ли парадоксално да се тај процес одвијао паралелно са реализацијом едукација за извођење наведених предмета?

Све ове околности подсећају на гротеску, нарочито, уколико имамо у виду чињеницу да опстанак предмета Грађанско васпитање доводи у питање колегинице и колеге које су, у највећој мери, учествовале у конципирању програма који је омогућио извођење наставе ове врсте. Наравно, преиспитивање садржаја предмета и његовог квалитета и вредности за друштво у целини увек је пожељно, али не треба да буде мотивисано изваншколским интересима. Не могу да не приметим да се прича о укидању или редуковању ових предмета, због њиховог наводно сумњивог квалитета и ефеката, интензивирала истовремено са ставом Владе Републике Србије да је непходно штедети у оквиру свих ресурса. То ме наводи на закључак да се не ради о потезима мотивисаним бригом за квалитет образовања, већ о извесној врсти политичког налога. Свестан сам да су мере штедње неопходне, али не верујем да наше друштво може да има бољу перспективу ако лишимо ученике непходних садржаја за њихово морално, когнитивно и емоционално сазревање. На часовима Грађанског васпитања и Верске наставе ђаци трагају за одговором на питање које је поставио чувени немачки мислилац Имануел Кант: *Шта је човек и које је његово место у свету?* Такође, развијају умеће комуникације, сусрећу се са значајем откривања и уважавања различитости и грађанске свести. Ученици увиђају да је човек биће заједнице, а не самодовољна јединка.

У Седмој београдској гимназији колега Радомир Маринковић и моја маленкост остварујемо интердисциплинарни приступ у настави. На пример, неопходно је на часу Грађанског васпитања рећи нешто о теолошком схватању слободе ако говоримо о људским правима и слободама. Потребно је, такође, чути нешто о богословском поимању љубави и човекољубља уколико желимо да схватимо значај и вредност толеранције у друштву.

Аргумент да верску наставу треба укинути због недоличног понашања неких владика, верујем, није утемељен. Наиме, следећи ту логику, могли бисмо затворити и школе и болнице, јер свакако у њима постоје наставници и лекари чије понашање није узорно. Потребно је да се ђаци упознају са темељним учењима Цркве и стекну барем основно религијско образовање, које је цивилизацијски темељ и које ће употпунити њихове личности и допринети њиховом сазревању. Верујем да су теолози за ову врсту наставе стручни и да уз одређена методичка знања и вештине, које наставници на семинарима и током своје педагошке праксе стичу, постају и компетентни за овакав посао.

Недовољни ефекти наставе Грађанског вапитања и Верске наставе који се наводе као један од разлога за укидање или редуковање ових предмета, такође су неосновани. Уколико следимо такав резон, опстанак многих предмета би се могао довести у питање. Бројни квивизи из знања веронауке, хуманитарне акције и каритативне делатности сведоче о томе да нисмо делали узалуд. Поред тога, инклузивно образовање, у смислу укључивања сваког ученика у живот школске заједнице у циљу његове интеграције у друштво, цивилизацијски је императив, а тиме и један од битних стандарда образовно-васпитног система. Како то успешно спроводити уколико је школа лишена предмета који упућују на уважавање посебности сваке личности и сагледавање смисла и перспективе живота?

Стога, не поступајмо незрело и непромишљено. Сетимо се опет малочас поменутог Канта, који је просвећеност одредио као наше уздизање из стања незрелости, тј. „неспособности да користимо разум без вођства другог”.

СМИСАО И ЦИЉЕВИ ВЕРСКЕ НАСТАВЕ И ГРАЂАНСКОГ
ВАСПИТАЊА У САВРЕМЕНОМ ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ
Зборник радова

Издавач
ЗАДУЖБИНА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”
Београд, Краља Милана 2
info@dositejeva-zaduzbina.rs
www.dositejeva-zaduzbina.rs

За издавача
Мирјана Драгаш

Ликовна опрема
Добрило Николић

Редактура и лектура
Милан Радуловић

Техничка припрема
„Чигоја штампа”

Штампа
„Чигоја штампа”

Тираж
500

ISBN 978-86-87583-21-4

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3::2(082)
371.3::172(082)
37.035:172(082)

СМИСАО и циљеви Верске наставе и
Грађанског васпитања у савременом
образовном систему : зборник радова : округли сто /
уредници Милан Радуловић, Славко Гордић. –
Београд : Задужбина "Доситеј Обрадовић", 2016
(Београд : Чигоја штампа). – 159 стр. ; 24 см. –
(Библиотека Зборници / [Задужбина "Доситеј
Обрадовић"] ; 5)

Тираж 500. – Напомене и библиографске референце
уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-87583-21-4

1. Радуловић, Милан [приређивач, сакупљач]
2. Гордић, Славко [приређивач, сакупљач]
  - а) Веронаука – Настава – Зборници
  - б) Грађанско васпитање – Настава –
Зборници

COBISS.SR-ID 227563788